

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**DİYARBAKIR SURİÇİ KENTSEL YENİLEME PROJESİNİN,
KENT MORFOLOJİSİ VE KENT KİMLİĞİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bınevş Heja BİLEN

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Yenileme Programı

EYLÜL, 2022

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**DİYARBAKIR SURİÇİ KENTSEL YENİLEME PROJESİNİN,
KENT MORFOLOJİSİ VE KENT KİMLİĞİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bınevş Heja BİLEN
(Y1913.130001)

Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı

Kentsel Yenileme Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Süleyman BALYEMEZ

EYLÜL, 2022

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesinin, Kent Morfolojisi ve Kent Kimliği Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.
(30/06/2022)

Bınevş Heja BİLEN

ÖNSÖZ

Planlama ve mimarlık kültürüne sunduğum ve gelecek çalışmalara örnek olmasını dilediğim çalışmamda; tez sürecim boyunca anlayışı, yönlendirmeleri ve bilgi paylaşımı ile desteklerini benden esirgemeyen tez danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Süleyman BALYEMEZ'e teşekkürlerin en büyüğünü borç bilirim.

Hayatım boyunca her dönemde benden desteklerini esirgemeyen, varlıklarından güç bulduğum, beni motive eden canım anneme ve canım babama, yazım sürecim boyunca her konuda yanımda olup ek olarak teknik desteklerini esirgemeyen canım kardeşlerim Mervan ve Alan'a şükranlarımı sunarım.

Eylül 2022

Bineş Heja BİLEN

DİYARBAKIR SURİÇİ KENTSEL YENİLEME PROJESİNİN, KENT MORFOLOJİSİ ve KENT KİMLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

ÖZET

Kentler, tarih boyunca yıkım ve yeniden inşa diyalektiği içerisinde varoluşunu sürdürmektedir. Konu geçen yıkım, kentsel mekânın fiziksel dokusunda tahribatlar oluşturması, kentin geçmişinden günümüze getirdiği izleri yok etmesi ve değiştirip dönüştürmesi ile kentlerin giderek kimliksizleşmesine sebep olmaktadır. Kentlerin giderek aynılaşmaya başlamış olduğu görülmekte ve bunun kırılması için kentsel morfoloji ve kimlik kavramlarını birbirinden ayırmak yerine birbirini besleyen, büyüten ve destekleyen kavramlar olduğu vurgulanmaktadır. Kentin kendine has mekânsal morfolojik dokusunun, geçmişinin izleri ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu ve bu önemli olgunun gelecek kuşaklara aktarılması için mekânsal kimliğin önemi üzerinde durulmaktadır. Bu çalışma kapsamında kentsel yenileme projelerinin, kentsel kimlik ve kentsel morfoloji açısından beraber değerlendirilmesinin gerekli olduğu ve bu unsurların nasıl ele alınması gerektiği Suriçi Kentsel Yenileme Projesi üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Yenileme, Kentsel Kimlik, Kentsel Morfoloji, Diyarbakır Suriçi

EVALUATION OF DİYARBAKIR SURİÇİ URBAN RENEWAL PROJECT IN TERMS OF URBAN MORPHOLOGY AND URBAN IDENTITY

ABSTRACT

Cities have always been characterized by a dialectic of destruction and rebuilding. By eroding the physical texture of the urban environment and altering the remnants of the city's history and present, the damage in issue contributes to cities losing their ability to be recognized. It is evident that cities are beginning to blend together more and more, and it is highlighted that urban morphology and identity are notions that feed, enlarge, and support one another rather than being distinct from one another.

It is highlighted that in order to transmit this significant event to future generations, the city's distinctive spatial morphological texture is closely related to the remnants of its past.

In the context of this study, it is examined how the Suriçi Urban Renewal Project should handle these features and how urban renewal projects should be assessed jointly in terms of urban identity and urban morphology.

Keywords: Urban Renewal, Urban Identity, Urban Morphology, Diyarbakır Suriçi

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	xvii
I. GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Amacı.....	4
B. Çalışmanın Yöntemi	4
C. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği	5
II. TEMEL KAVRAMLAR	7
A. Kent	7
B. Kentleşme ve Kentlileşme	9
C. Çevre.....	10
D. Planlama.....	14
E. Kentsel Mekân	15
F. Kentsel Form.....	19
G. Kentsel Doku.....	21
III. KENTSEL MORFOLOJİ	23
A. Kentsel Morfoloji	23
1. Teorik Temel.....	25
B. Kentsel Morfoloji Kavramının Gelişimi ve Ekolleri	26
1. İngiliz Ekolü	27

2. İtalyan Ekolü	31
3. Fransız Ekolü	34
4. Ekollerin Ortak Amaçları	35
IV. KENTSEL KİMLİK	37
A. Kentsel Kimlik	37
B. Kentsel Bellek	43
C. Özgünlük	46
D. Kent İmgesi	47
1. Kent İmgesi ve Bileşenleri	48
a. Yollar	48
b. Düğüm/Odak Noktaları	48
c. Kenarlar:	49
d. İşaret Ögeleri:	49
e. Bölgeler:	49
E. Morfoloji ve Kimlik İlişkisi	50
1. Morfoloji, Kimlik ve Kültür İlişkisi	50
2. Morfoloji ve Kimlik İlişkisi	52
V. KENTSEL YENİLEME VE KENTSEL KORUMA	55
A. Kentsel Yenileme	55
1. Kentsel Yenileme Amaçları	57
2. Kentsel Yenileme Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi	58
B. Kentsel Koruma	61
C. Türkiye’de Kentsel Yenileme ve Koruma Gerekсинimi	64
VI. SURIÇİ KENTSEL YENİLEME PROJESİ’NİN KİMLİK VE MORFOLOJİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	67
A. Diyarbakır Kenti Genel Bilgiler	67
1. Konum ve Sınırlar	67
2. Tarih	70
3. İklim	75
4. Depremsellik	76
5. Nüfus	77
B. Suriçi Geleneksel Doku Karakteri	79
1. Geleneksel Mimari Karakter	80

a. Yapı Malzemesi.....	80
b. Mekânsal Özellikler	82
i. Avlu.....	84
ii. Eyvan.....	87
iii. Kabaltı.....	90
iv. Pencere Düzeni.....	91
v. Cumba	94
vi. Cephe Düzeni	96
vii. Serdap (Soğukluk), Selsebil ve Havuz.....	97
2. Morfolojik Yapı.....	98
a. Sokak Dokusu	98
b. Tescilli Yapılar.....	101
C. Suriçi Kentsel Yenileme Projesi.....	101
D. Ali Paşa Mahallesi Kentsel Yenileme Alanı İncelemesi.....	107
VII.DEĞERLENDİRME	115
A. Doluluk-Boşluk Analizi.....	116
B. Kat Analizi.....	123
C. Suriçi Geleneksel Doku Karakteri Analizi	128
1. Geleneksel Mimari Karakter.....	128
a. Yapı Malzemesi.....	128
b. Mekânsal Özellikler	130
i. Avlu.....	130
ii. Eyvan.....	133
iii. Kabaltı.....	134
iv. Pencere Düzeni.....	135
v. Cumba	139
vi. Cephe Düzeni	141
vii. Serdap (Soğukluk), Selsebil ve Havuz.....	142
viii. Kent Mobilyaları	143
1. Morfolojik Yapı.....	144
a. Sokak Dokusu	144
b. Parsel Düzeni	146
c. Tescilli Yapılar	147

i. Ali Paşa Camii.....	151
d. Kamusal Fonksiyonlar.....	154
i. Ali Paşa İlkokulu	154
VIII. SONUÇ	159
IX. KAYNAKÇA	165

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 İnsan ve Çevre Düzeni	11
Şekil 2 Çevre İlişkiler Modeli	12
Şekil 3 Çevreyi Etkileyen Etmenler	13
Şekil 4 Planlama Bileşenleri	15
Şekil 5 Kültür, Davranış ve Çevre İlişkileri	18
Şekil 6 Kentsel Formun Bileşenleri	20
Şekil 7 M .R.G Conzen'in Alnwick: A Study in Town-Plan Analysis Çalışmasındaki Analizleri - A Modern Dokular, B Tarihsel Dokular	29
Şekil 8 Kentsel Kimlik Bileşenleri.....	41
Şekil 9 Kentsel Kimlik Bileşenlerinin Kendi İçerisindeki Ayrışımı.....	42
Şekil 10 Kentsel Bellek İlişkiselliği	45
Şekil 11 Suriçi Hava Fotoğrafı, 1939.....	68
Şekil 12 Suriçi Hava Fotoğrafı, 1952.....	69
Şekil 13 Suriçi Hava Fotoğrafı, 2002.....	69
Şekil 14 Suriçi Hava Fotoğrafı, 2022.....	70
Şekil 15 Diyarbakır'da Günümüze Kadar Ulaşmış Yapılar ve Dönemleri.....	72
Şekil 16 Sur Ana Kapıları	74
Şekil 17 Türkiye Deprem Tehlike Haritası	76
Şekil 18 Diyarbakır İli Deprem Tehlike Haritası.....	77
Şekil 19 Bazalt Taşı	81
Şekil 20 Bazalt taşı Kullanımı.....	81
Şekil 21 Geleneksel Pencere Demir Parmaklık Örneği	82
Şekil 22 Konut Giriş Holü	85
Şekil 23 Örnek Avlu Planı	85
Şekil 24 Geleneksel Konutlarda Avlu.....	86
Şekil 25 Geleneksel Konutlarda Avlu.....	87
Şekil 26 Evlerin Mevsimlere Göre Yönlendirilmesi.....	88
Şekil 27 Örnek Eyvan Planı	89
Şekil 28 Geleneksel Konutlarda Eyvan.....	89

Şekil 29 Kabaltı Örnekleri.....	90
Şekil 30 Geleneksel Konutlarda Pencere Konumlanmaları	92
Şekil 31 Geleneksel Konutlarda Pencere Konumlanmaları	92
Şekil 32 Geleneksel Konutlarda İçer Dönük ve Kapalı Mekân Sistemi.....	93
Şekil 33 Geleneksel Konutlarda Yazlık (A) ve Kışlık (B) Bölümler.....	94
Şekil 34 Geleneksel Cumba Örnekleri	95
Şekil 35 Geleneksel Taş Bingiler	96
Şekil 36 Serdap.....	97
Şekil 37 Geleneksel Havuz Örnekleri	98
Şekil 38 Geleneksel Sokak Dokusu	99
Şekil 39 Köşe Pahları	100
Şekil 40 Suriçi Proje Genel Bölgeleme ve Kullanım	104
Şekil 41 Suriçi Kentsel Yenileme Uygulama Etapları	105
Şekil 42 Suriçi Kentsel Yenileme Projesi Bölgelemeleri.....	106
Şekil 43 Ali Paşa Kentsel Yenileme Alan Hava Fotoğrafi, 2009	108
Şekil 44 Çalışma Alanının Suriçi Konumu Hava Fotoğrafi, 2009.....	108
Şekil 45 Çalışma Alanının Suriçi Konumu Hava Fotoğrafi, 2022.....	109
Şekil 46 Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Mevcut Koruma Planı Uygulama Paftası	112
Şekil 47 Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi	113
Şekil 48 Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Yol ve Boş Parsel Analizi..	113
Şekil 49 Çalışma Alanı Sınırı Hava Fotoğrafi, 2009	115
Şekil 50 Ali Paşa Mahallesi Hava Fotoğrafi, 2022	116
Şekil 51 Yenileme Öncesi Doluluk-Boşluk Analizi	117
Şekil 52 Yenileme Sonrası Doluluk-Boşluk Analizi.....	118
Şekil 53 Tablolama için Belirlenen Ada Numaraları, Yenileme Öncesi	119
Şekil 54 Tablolama için Belirlenen Ada Numaraları, Yenileme Sonrası	121
Şekil 55 Yenileme Öncesi Kat Analizi	124
Şekil 56 Yenileme Sonrası Kat Analizi.....	125
Şekil 57 Alan Kat Durumu, 2014.....	126
Şekil 58 Alan Kat Durumu, 2022.....	127
Şekil 59 Yapı Malzeme Farklılığı	128
Şekil 60 Dış Cephe, 2022	129
Şekil 61 Tescilli Yapı Zemin Döşeme, 2022	129

Şekil 62 Geleneksel Avlu Örneği.....	131
Şekil 63 Geleneksel Avlu Örneği.....	131
Şekil 64 Avlu Örneği, 2022	132
Şekil 65 Avlu Örnekleri, 2022	132
Şekil 66 Avlu Örneği Üst Görünüş, 2022	133
Şekil 67 Üst Görünüş, 2022	134
Şekil 68 Proje Sonrası Sokak Görüntüsü	135
Şekil 69 Geleneksel Konut Dokusunun Yazlık-Kışlık Pencere Düzeni	136
Şekil 70 Pencere Düzeni, 2022	137
Şekil 71 Geleneksel Konut Dokusunda Pencere & Sokak İlişkisi.....	138
Şekil 72 Konut Pencere & Sokak İlişkisi, 2022.....	138
Şekil 73 Geleneksel Konut Dokusunda Cumba Örnekleri.....	139
Şekil 74 Cumba Örnekleri, 2022.....	140
Şekil 75 Cephe Farklılıkları, 2014	141
Şekil 76 Cephe Düzeni, 2022.....	141
Şekil 77 Havuz.....	142
Şekil 78 Havuz	142
Şekil 79 Sokak Aydınlatma Malzemeleri, 2022	143
Şekil 80 Sokak Genişlik Üst Görünüşü, 2022.....	144
Şekil 81 Sokak Genişlik Üst Görünüş, 2022.....	145
Şekil 82 Otopark Görünüşü, 2022.....	145
Şekil 83 Sokak Üst Görünüşü, 2022	146
Şekil 84 Mevcut Durumu Gösterilen Tescilli Yapılar	147
Şekil 85 Yapı Mevcut Durumu- No 1	148
Şekil 86 Yapı Mevcut Durumu - No 1	148
Şekil 87 Yapı Mevcut Durumu - No 2	149
Şekil 88 Yapı Mevcut Durumu - No 2	150
Şekil 89 Yapı Mevcut Durumu - No 2	150
Şekil 90 Ali Paşa Camii	151
Şekil 91 Ali Paşa Camii	152
Şekil 92 Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi- Ali Paşa Camii, 2017	153
Şekil 93 Ali Paşa Camii 2009 Yılı Hava Fotoğrafı.....	153
Şekil 94 Ali Paşa Camii 2022 Yılı Hava Fotoğrafı.....	154
Şekil 95 Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi- Ali Paşa İlköğretim, 2017 ..	155

Şekil 96 Ali Paşa İlkokulu 2009 Yılı Hava Fotoğrafi	155
Şekil 97 Ali Paşa İlkokulu 2022 Yılı Hava Fotoğrafi	156
Şekil 98 Ali Paşa İlkokulu, 2022.....	156
Şekil 99 Ali Paşa İlkokulu, 2022.....	157

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1 Diyarbakır Kenti Meteoroloji Verileri	75
Çizelge 2 Diyarbakır Kenti Yıllara Göre Toplam Nüfus	78
Çizelge 3 Sur İlçesi Yıllara Göre Toplam Nüfus	78
Çizelge 4 Sur İlçesi Yıllara Göre Toplam Nüfus Cinsiyet Dağılımı	79
Çizelge 5 Ali Paşa Mahallesi Yıllara Göre Toplam Nüfus	109
Çizelge 6 Ali Paşa Mahallesi Yıllara Göre Toplam Nüfus Cinsiyet Dağılımı	110
Çizelge 7 Ali Paşa Mahallesi yıllara göre eğitim durumu dağılımı	110
Çizelge 8 Ali Paşa Mahallesi Yıllara Göre Eğitim Durumu Grafiği	111
Çizelge 9 Çalışma Alanı 2009 Yılı Ada Bazlı Ada Alanı, Kütle, Özel Açık Alan ve Kamusal Açık Alan	120
Çizelge 10 Çalışma Alanı 2022 Yılı Ada Bazlı Ada Alanı, Kütle, Özel Açık Alan ve Kamusal Açık Alan	122
Çizelge 11 Çalışma Alanı 2009-2022 Yılları Ada Alanı	122

KISALTMALAR LİSTESİ

AÇEV	: Anne Çocuk Eğitim Vakfı
AFAD	: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
ÇŞİDB	: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı
DBB	: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi
DiÖİ	: Diyarbakır İl Özel İdaresi
DVKTM	: Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
ISUF	: International Seminar on Urban Form
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization-
Birleşmiş	Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurum

I. GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu sürece küreselleşen ve gelişen dünyada kentler devamlı bir değişim ve dönüşüm içerisinde olacaktır. Lynch (1960), kentin genel hatları ile bir süreliğine sabit kalsa bile detaylarının sürekli değişmekte olduğunu dile getirmiştir. Kentler durağan değil devingen bir süreçte varlıklarını sürdürmektedir. Bu kaçınılmaz ve önlenemez bir süreçtir.

Günümüzde kentlerin değişim ve dönüşüm biçimleri, öngörülerin dışında farklı dinamiklerin etkisi ile geliştiği gözlenmektedir. Doğal afetler, teknolojik gelişmeler, küresel ve ekolojik tehditler, rant ekonomisine dayalı ekonomik büyüme, kırsal alanlardan kent merkezlerine göçü tetiklemiş ve bu kavramların mekânlarda bıraktığı izler ve değişimler kentler için güçlü, baskın ve zamanla geri dönülemez bir etki oluşturmuştur.

Kentler çeşitli fiziksel, ekonomik, siyasi vb. gibi sebepler ile köhneme ve çöküş sürecine girmektedir. Köhneme ve çöküş sürecinin kente yansması maalesef ki fiziksel ve sosyo-ekonomik açıdan olumsuz sonuçlanmaktadır. Bu süreç de aslında devinimin bir parçasıdır. Kentler için kaçınılmaz son olan ve önlenemeyen değişim süreci genellikle kentsel yenileme uygulamaları ile son bulmakta ve açığa çıkan olumsuz sonuçlar bu sayede önlenabilmektir. Kentsel yenileme; zamanla eskiyen ve yıpranan kent dokularının zamanın sosyal ve ekonomik koşullarına uygun şekilde değişmesini sağlayan sürecin bütünü olmaktadır. Sosyal ve ekonomik değişimlerin baskısı karşısında, eski dokuların değiştirilmesi veya yerine yeni dokuların getirilmesi kentsel yenileme olarak adlandırılmaktadır (Ergun, 2007). Kentsel yenileme projelerinin gündemde olduğu, maalesef ki kentsel imgelerin yok edildiği, toplumsal belleği oluşturan mekânsal imgelerin ortadan kaldırıldığı bu dönemde mekân vasıtası ile toplumsal belleğin oluşumu, dönüşümü ve yıkımının kentsel

kimlik ve morfoloji kavramları üzerinden tartişılması ve incelenmesi önemli gör÷lmektedir.

Farklı olguların, yapısal özelliklerini inceleyen bilim dalına *morfoloji* denilmektedir. Kentsel morfoloji kentlerin fiziksel formunun, biçiminin ve yapısının incelendiğı bir çalışma alanıdır. Kentin temel fiziksel bileşenleri olan yapıların ve yolların bir araya gelerek oluşturduğu kentsel örüntü bütünüdür. Cephe hattı, kentsel plan tipolojisi, topoğrafik unsurlar, yapı örüntüsü, blok büyüklüğü, birleşimler, sınırlar, parçalar, düğümler, odaklar, alansal ilişkiler ve mekânsal oranlarda morfolojinin bileşenleri arasındadır.

Kimlik kelimesinin anlamına bakıldığında; herhangi bir olguyu diğerlerinden ayırt etmeyi sağlayan özelliklerin tamamı olarak tanımlanmaktadır. Kısaca kimlik, özneyi diğer öznelerden ayırt etmemizi sağlayan özelliktir. Kentsel kimlik ise her kentin kendi fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik ve tarihsel sürecinde şekillenen, bünyesinde barındırdığı kentlilerin yaşam biçimlerinden oluşan, değişen ve dönüşen kent formuna göre kendini güncelleyen, geçmişten günümüze ve geleceğe uzanan çok yönlü bir bütündür.

Kentsel yenileme tek düze projelerin uygulandığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernizm ile yapılar ön plana alındığından dolayı kentsel boşluk, mekân ve organizasyon ikinci planda kalmaktadır. Tekil yapılara odaklanmak kentin bütün olarak üretilmesini olanaksız kılmaktadır. Bu sebeple kentin yapısında sorunlar meydana gelmekte, eklemlenen parçalar bütünü oluşturamayıp bağlantı kuramamaktadır. Sadece betonarme bir proje olarak ele alındığından ötürü kent ile entegre olamayan ve uyum sağlayamayan uygulamalardan öteye gidilememektedir. Yapılan bu projeler, var olan dokuya eklenmek, anlam kazandırmak ve dokuyu sürdürmek yerine izlerini silmeye hatta varlığını ortadan kaldıracak yeni müdahalelerin oluşmasına da ortam hazırlamaktadır. Bu durumda kente ait mekânsal niteliklerin sürdürülebilirliği imkânsız hale gelerek tehdit altına girmektedir. Tehdit altında olan sadece kentin fiziksel formu değil aynı zamanda mekânın anlamı ve kimliği olmaktadır. Kente yapılan her müdahale o kentin tarihine, yaşanmışlığına, kültürüne, yapısına, sosyal döngüsüne dokunmakta ve çoğu zaman geri dönüşü olmayan adımlar olarak kentlilere olumsuz olarak sirayet etmektedir.

Hayata geçirilen kentsel yenileme uygulamaları yerellik, özgünlük ve bütünlük kavramlarından uzak olmamalıdır. Bu uygulamalar bir nevi ‘uyumlu olmayan puzzle parçalarının, ısrarla birleştirmeye çalışılması’ olarak somutlaştırılabilir. Günümüzde yapılan tasarımlarda, eski ve yeni dokunun birbiri ile yabancı kalmasından dolayı bütünlüksüz, kentten kopuk, başarısız örnekler görülmektedir. Yapılacak tasarımlardan önce eski dokunun iyi bir şekilde analizi yapılmalı ve bu analizler ışığında birbiri ile bütünlüğü sağlanmalıdır. Kent morfolojisi ve kent kimliği araştırmalarının ve projelerinin içeriği ve yaklaşımlarının bu kapsamda yeniden ele alınması, bütünleştirici yöntemler geliştirilmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapısı ve özellikleri birbirinden farklı olan kentlerimizin aynışmaya başlamış olduğu görülmekte ve bu sebeple kentlerin ‘aynılığı’nın kırılması ve özgün yanlarının desteklenmesi gerektiği düşüncesi tez konusu üzerinde yoğunlaşılmasına neden olmuştur. Aynılığın kırılması için kentsel morfoloji ve kimlik kavramlarını birbirinden ayırmak yerine birbirini besleyen, büyüten ve destekleyen kavramlar olduğu düşüncesi savunulup, bu konuda araştırma yapılmıştır.

Kentsel alanlar ve bu alanlardaki yapılarda çoğunlukla yere ve yerele özgü özelliklerini kaybetmekte ve “tek tipleşme” izlenmektedir. Tek tipleşme, kentlerde bir morfoloji dönüşümü ile hayat bulmakta ve kentsel kimliği oluşturan mekânların ve bu mekânlardaki unsurların yenileme sonrasında kimi zaman kısmen kimi zaman ise tam anlamıyla kaybolması ile sonuçlanmaktadır. Bu sebeple çalışma kentsel kimlik ve kentsel morfoloji olarak ana iki aks üzerinden ilerlemiştir. Kentsel yenileme olgusunun kimlik ve morfoloji açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Kent kimliği ve onu meydana getiren öğelerin tanımlanmasında esas olarak çevrenin doğru olarak algılanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

A. Çalışmanın Amacı

Bütüncül ve bilimsel bir yaklaşımdan uzak kentsel yenileme uygulamalarının kentin süregelen dokusu ile uyumlu olmayan, karakteristik özelliklerini ve fiziksel yapısını değiştiren kent parçaları oluşturup oluşturmadığını, kentlerin geleceğinde geri dönüşü olmayan köklü değişimlere sebep olup olmadığını sorgulamak ve bu bağlamda, kentlere yapılan müdahalelerde kentsel morfoloji ve kimlik kavramlarının birbirinden ayrı tutulmayıp, birlikte ele alınması ve bu doğrultuda projelerin yürütülmesi gerektiğini ortaya koymak tezin amacını oluşturmaktadır.

Kentlerde yaşanan bu değişim ile kente eklemelenemeyen ve kentle ilişki kurmakta zorlanan kent katmanları sorununa çözüm bulmak, devam eden ve hayata geçirilecek projeler içinde bir yol haritası oluşturmak hedefler arasındadır.

Tez çalışması; kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının birlikte ele alınmaması eksikliğinin görülmesi üzerine başlamış olup, tez genelinde kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının ayrı ayrı ele alınması eleştirilmektedir. Bu önemli iki kavram birbirini beslemekte ve birbirinden ayrı olarak ele alındığında eksik ve geri dönüşü olmayan sonuçlar doğurduğu savunulmaktadır. Kavramların birbirinden ayrı tutulması halinde kavramlar eksik kalacaktır.

Kentsel yenileme uygulamalarında kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının birlikte ele alınması ile planlama sürecinde ve uygulamada yapılan müdahalelerin, kent dokusundaki etkilerinin daha kontrol edilebilir ve etkin bir araç olarak kullanılabilir olacağı savı, tezin çıkış noktasını oluşturmaktadır.

B. Çalışmanın Yöntemi

İlk etapta çalışma konusu belirlenmiş olup daha sonra tez; kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının sistematik bir biçimde incelenmesi ile ana omurgasını oluşturmuştur. Teorik olarak yapılan incelemelerde temel analiz yöntemi belirlenirken iki ana başlık altında ilerlenmiştir. Bunlar; kent morfolojisi ve kent kimliği kavramlarıdır. Daha sonra her başlık kendi içinde ayrıntılı bir şekilde alt başlıklara ayrılmıştır.

Tez için araştırma süreci, birbirini izleyen ve ilişkili adımlardan oluşmuş ve öncelikle literatür araştırması ile başlanmıştır. Literatür araştırmasında; kentsel planlamada kentsel yenileme çalışmalarına neden ihtiyaç duyulduğu, kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının içeriği incelenmiştir. Bu kavramlar ile ilgili olan yayınlar, kitaplar, makaleler, tezler, sunum çalışmaları ve web sayfaları incelenip kaynaklar taranmıştır. Ayrıca yerinde gözlem metoduyla alan çalışması yapılmış olup mevcut durum fotoğrafları çekilmiştir. Tez çalışma alanı olarak Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi seçilmiş olup, tezde daha ayrıntılı bir çalışma olabilmesi adına proje alanı daraltılıp belirli yapı adaları seçilmiştir. Seçilen yapı adalarının proje öncesi ve sonrası için farklı başlıklarda analizleri ve haritalandırmaları yapılarak araştırma detaylandırılmıştır.

C. Çalışmanın Kapsamı ve İçeriği

Çalışmanın kapsamı, kentsel yenileme projelerinin uygulamaya geçirilme sürecinde eksik bırakılan yönlerini ele almak, kentsel morfoloji ve kentsel kimlik öğelerinin iç içe ve birbirini besleyen, büyüten ve destekleyen kavramlar olduğu düşüncesini desteklemek ve bu iki olguyu kapsayan bir araştırma yapmak ve daha sonrasında öneriler geliştirmektir.

Tez çalışmasında yeni yapılacak yenileme projelerinde morfoloji ve kimlik kavramlarının ilkelerinin göz ardı edilmesinin önüne geçilmek hedeflenmiştir. Bu tez çalışması yerel değerlerin gelecek kuşaklara aktarılmasını, yaşatılmasını kısaca sürdürülebilir olmasını sağlayacak kentsel yenileme, tasarım ve uygulama araçlarını kapsamaktadır.

Tez içeriğinde; kent, kentsel doku, planlama, morfoloji, kentsel morfoloji ve ekolleri, kimlik, kentsel kimlik, imge ve imgelenebilirlik, kentsel yenileme ve kentsel korumaya ilişkin genel bilgiler, Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi'nin mekânsal yapısının araştırılması ve kentsel morfoloji ve kentsel kimlik açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi bulunmaktadır.

Tez kapsamında çalışma alanı olarak Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi'nin seçilme nedeni; Suriçi bölgesinin kendine özgü kentsel morfoloji

ögelerine ve kentsel kimliğe sahip olması ve ek olarak korunması gereken önemli bir tarihsel geçmişı olmasıdır.

II. TEMEL KAVRAMLAR

A. Kent

Etnograf Lévi-Strauss (1954) kenti, "insan icatlarının en karmaşığı, doğa ve yapaylığın birleştiği yer" şeklinde tanımlamıştır. Kentler, kültürel gelenekler tarafından yönetilen ve zaman içerisinde sosyal ve ekonomik güçler tarafından şekillendirilen birçok bireysel ve küçük grup eyleminin birikimi ve birleşimidir (Moudon, 1997: 3). Kent, sürekli olarak toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidiş geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus açısından daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden meydana gelen yerleşme birimidir (Keleş, 1980: 67). Kıray için kentler, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi, hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının sağlandığı, kentsel fonksiyonların toplandığı belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine ulaşmış yerleşme birimleridir (Suher vd., 1991: 7).

Kentlerin varoluş sebebi ise kentin çevresi ile çok yönlü ilişkileri sayesinde idare, koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarının merkezi konumu olmasıdır (Kıray,1982: 305). Kentlerin doğma serüvenine baktığımızda, temelinde insanoğlunun toplumsal bir varlık olması yatmaktadır. İnsanlar yaşamlarını diğer insanlar ile bir arada sürdürme eğilimindedirler, birlik duygusu güven hissiyatını vermektedir. Bu sebeple insanların bir arada yaşamaları sonucunda toplumlar, toplumların büyümesi sonucunda da kentler oluşmaktadır. Kentler toplumsal karakterin bir sonucu olmaktadır.

Christaller'e göre kentin kendisine özgü fonksiyonu, çevresindeki etki alanına mal ve hizmet sunmak için merkezi bir mevki olmasıdır (Christaller, 1933 Aktaran: Aydın, 1972: 74). Park'ın kent hakkındaki anlayışını bir cümle ile özetlersek; kentler, kendi yasalarını üreten, mekânsal olarak dışsal olarak örgütlenmiş birimleri temsil etmektedir (Park, 1915 Aktaran: Weber, 1921: 25). Bir bütün olarak kent,

çevredeki ‘yer’leri ile tanımlanan kentsel mekânlardan oluşmaktadır. Kent mekânlarını bir bütün olarak organize eden ‘kent kurgusu’, kentin meydana getirdiği yerleşimlerin özünü ortaya koymaktadır (Erdönmez, 2014: 42). Kent birçok amaca hizmet eden, değişken bir yapıdır. Birçok işlevi bir arada bulundurup, kişiden kişiye değişen hızlarla gelişmektedir (Lynch, 1960: 101).

Kent hakkında değişmeyen tek gerçek, canlı organizma gibi zamanla değişime uğramasıdır. Kentler, sabit ya da durağan kalıpların aksine her karşılaşıldığında farklı deneyimler sunabilen canlı organizmalardır (Kutlay ve Karadoğan, 2021). İlgilenilmediği takdirde kentler bir süre sonra kaybolmaya başlamaktadır. Yapılar gün be gün eskimeye yüz tutup, sokaklar ve kaldırımlar yok olmaya başlayıp daha sonrasında oluşan bu değişim kentlerde; toplumsal, ekonomik, kültürel ve çevresel etmenleri de etkilemeye başlamaktadır.

Kentler bugünkü hallerini alana kadar çeşitli sosyal, yapısal, politik ve ekonomik süreçlerden geçmişlerdir. Sokaklar, yapılar ve fiziksel mekânın diğer bileşenleri, bu süreç içerisinde kullanıcının mekânsal pratiklerine ve yaşadığı kültürel coğrafyadaki değişikliklere uyum sağlayacak biçimde değişmektedir. Bu bağlamda tarihsel süreçlerin kentlerin fiziksel biçimlerini etkileyen önemli bir değişken olduğu söylenebilir. Kentsel dokuda farklı dönemlere ait tarihi birikimin görülebildiği ve farklı dönemlerde farklı müdahalelerle varlığını sürdürdüğü tarihi kent merkezleri; tarihsellik, katmanlaşma ve kentsel karakterizasyon oluşumu açısından dikkate değer alanlardır (Conzen, 1960 Aktaran: Sakar ve Ünlü, 2019: 133).

Kentleri anlamak için mekânsal morfolojilerin yaratılması ve dönüştürülmesi ile ilgili mekânizmaları kavramak gerekmektedir. Bir toplumun etkileşimde bulunduğu mekânsal biçimler, tüm gelişme mekânizmaları ile yakından bağlantılıdır. Bir iletişim aracı olarak mimari ve kentsel mekân, çağlar boyunca toplumsal yaşamın sembollerini ve izlerini içerisinde barındırıp, kültürün bir parçası olmaktadır. Fiziksel çevredeki mimari ve kentsel mekân, biçimsel bir dil ile toplumsal bir ifade aracıdır ve aynı zamanda sembolik anlamlar içermektedir. Bu mekânlar, toplumun içinde yaşadığı çevreye karşı aidiyet duygusu hissetmesi açısından önemlidir (Erdönmez, 2014: 11). Kent, kültürün bir anlamda üreticisi bir anlamda da ürünü olarak tanımlanmaktadır (Burgess, 2000). Kent, toplumun olay ve eylemlerinin fiziksel mekâna yansıma biçimidir (Gürel, 1970: 80). Chombart de Lauwe’ye göre kent; insanlara hiçbir zaman kumanda etmez, kent hiçbir zaman toplum yaratmaz, kenti

yaratan toplumdur, toplum kendisi için yaratılan çerçeve içerisinde ifadesini bulmalıdır. Kent sanatı da diğer sanatlar gibi içinde olduğu devrin bir aynasıdır (Chombart de Lauwe, 1968 Aktaran: Aydın,1972: 18).

Weber'e göre kentsel büyümenin sosyal sebepleri arasında kentlerin sağladığı şu faydalar yer almaktadır;

1. Eğitim,
2. Entelektüel kuruluşların cazibesi,
3. Eğlence,
4. Daha yüksek bir yaşam standardı,
5. Kentsel bir ortama alışmak,
6. Kent yaşamının değerlerine ait bilginin yayılmasıdır (Weber,1921: 19).

Kentin büyümesi, Burgess tarafından fiziksel genişleme ve mekânsal farklılaşma açısından ele alınmaktadır. Ona göre, kent genişlemesi genellikle ardışık kentsel uzantıları temsil eden bir dizi eşmerkezli dairenin gelişimi biçimini alır. Başka bir müdahalenin yokluğunda, bir kasaba veya kent, ticari-yoğun merkezinden dışarı doğru genişleyecektir (Weber, 1921: 26).

B. Kentleşme ve Kentlileşme

Kentleşme, hem toplumsal yapıda ve ekonomide strüktürel değişme, hem de demografik büyümedir. Temelde yerleşme, çevre ve insan sistemlerinden oluşmuş, yaşam sürecinde birbirini etkileyen bir sistemler bütünüdür (Kahraman,2000: 3). Kentleşme, ekonomik faaliyet ve gelişme ile birlikte kentlerin sayısında artışa ve kentlerin büyümesine yol açmaktadır ayrıca kentlerin örgütlenmesine, uzmanlaşmasına ve örgütlenmesine yol açan bir nüfus birikim sürecidir (Keleş, 1980: 70).

Kentleşme, dar anlamda kent sayısındaki ve kentlerdeki nüfusun artışı olarak ifade edilmektedir. Kentleşme yalnızca bir insan hareketi olarak ele alınması durumunda eksik kalacaktır. Çünkü kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik ve sosyal yapısındaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kentleşmeyi tanımlarken nüfus hareketliliğini tetikleyen ekonomik ve sosyal değişimleri de hesaba katmak gerekmektedir (Keleş, 1984: 21). Marx kenti, üretim araçlarının,

sermayenin ve gereksinmelerin toplandığı yerleşim yeri şeklinde tanımlamaktadır. Kenti üretim araçları mülkiyeti temelinde tanımlamaktadır (Marx, 1867). Kentleşme, sanayi ve ekonomik gelişme ile büyümekte ve birbirine bağlı iki kavram olmaktadır.

Kentlileşme, genellikle kentleşme ile karıştırılan ancak ondan farklı olan ve kentleşme hareketinin bir sonucu olarak, toplumsal değişimin insan davranış ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçiminde değişiklikler yaratması süreci olmaktadır (Keleş, 1980: 71). Kentlileşme süreci kırdan kente göç sonucunda kişinin kente özgü işlerde çalışması, hem kente özgü davranış kalıplarını benimsemesi hem de kentin sunduğu tüm imkanlardan faydalanması yönünde bir değişimdir (Suher vd., 1991: 60).

Kentleşme hareketi, zaman içindeki bir değişmeyi anlatmaktadır. Demografik tanımı ile belirli bir zaman dilimi içerisinde kentleşme oranında yer alan değişiklik olarak ayrıştırılabilir. Kavramları birbiriyle karıştırmamak gerektiği gibi, kentleşmenin yalnızca bir yönünü, toplumsal değişme boyutunu yansıtan kentlileşme ve kentleşme hareketini karıştırmaktan da sakınılmalıdır (Keleş, 1984: 22).

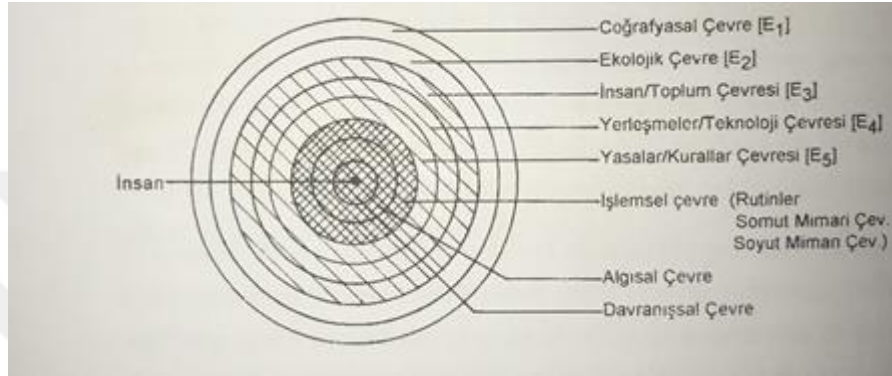
C. Çevre

İnsanoğlu varlığını bir ortam içerisinde sürdürmektedir. İnsan ve çevre ilişkisi söz konusu olduğunda üzerinde durulması gereken en önemli nokta, insan ve çevrenin karşılıklı etkileşim içerisinde olduğudur. Bu kavramsallaşma çevre, mekân, zaman, anlam ve iletişimin örgütlenmesinden oluşan bir sistemdir (Erdönmez, 2014: 45).

İnsanoğlunun çevresini düzene sokma serüveni Taş Çağı döneminde başlamıştır. Doğanın sağladığı barınaklar yeterli ölçüde olmadığına, insanoğlunun yaratıcılığı ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha sonra aile veya daha büyük grupların çeşitli faaliyetlerini içeren yapılar, belirli düzenlerde bir araya geldiğinde kişinin boyutunu aşan, meydanlar, sokaklar, mahalleler gibi büyük yerleşim unsurları ortaya çıkmıştır. Bu unsurlar yalnızca boyutları ve biçimleri ile değil, yarattıkları boşluklarda insanlara sağladıkları işlevsel olanaklarla da kimlik kazanmaktadır. Sembolize edilen fiziksel çevre bir bakıma gündelik yaşantı ile özdeşleşmektedir. Böylelikle içerisinde yaşanan yapının birey için birinci kabuk, onu çevreleyen daha

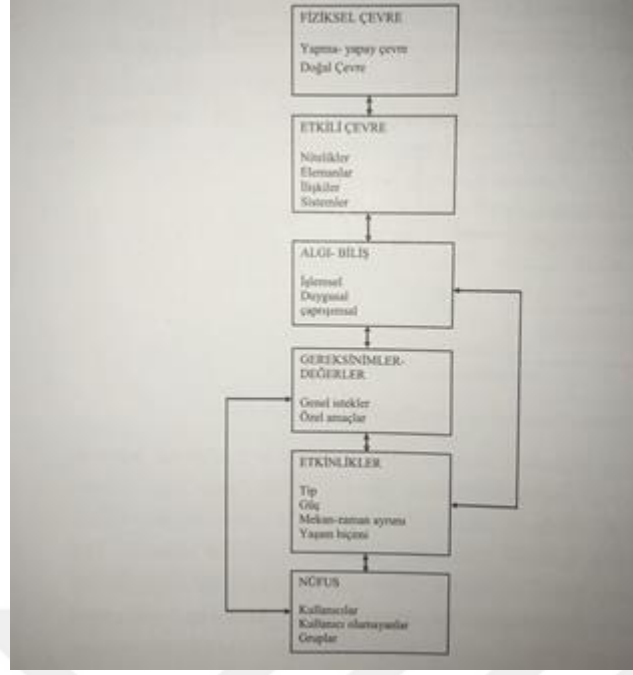
geniş çevrenin ise toplum için ikinci kabuk olduğu söylenebilmektedir (Kuban, 2002: 9).

Çevre kavramını bir bütün olarak düşünmek ve tanımlamak gerekmektedir. Gür'e göre insan ve çevre düzeni iç içe geçen bir yapıdadır. Merkezinde insan olup sıra ile davranışsal çevre, algısal çevre, işlemsel çevre, yasalar/kurallar çevresi, yerleşmeler/teknoloji çevresi, insan/toplum çevresi, ekolojik çevre ve coğrafyasal çevre olarak biçimlenmektedir (Şekil 1) (Öymen Gür, 1996: Erdönmez, 2014: 46)

Şekil 1 İnsan ve Çevre Düzeni
(Öymen Gür, 1996 Aktaran: Erdönmez, 2014: 46)

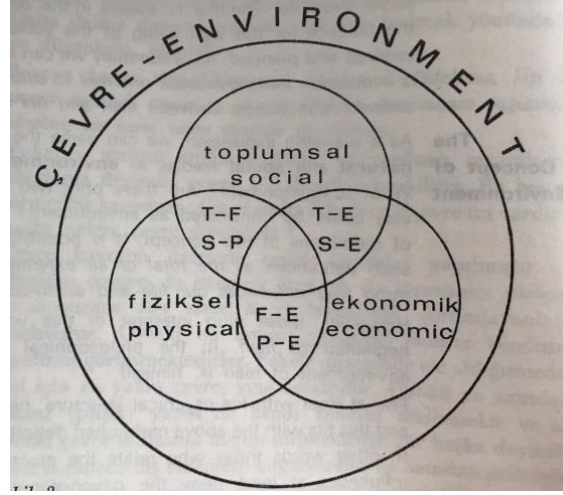
Appleyard'a göre insan-çevre ilişkisi birbiri ile bağlantılı 6 başlıktan oluşmaktadır. Bunlar; *fiziksel çevre* kendi içerisinde yapma-yapay ve doğal çevre olarak ikiye ayrılmakta, *etkili çevre* kendi içerisinde nitelikler, elemanlar, ilişkiler ve sistemler olarak dörde ayrılmakta, *algı-biliş* işlemsel, duygusal ve çarpışimsal olarak üçe ayrılmakta, *gereksinimler-değerler* genel istekler ve özel amaçlar olarak ikiye ayrılmakta, *etkinlikler* tip, güç, mekân-zaman ayrımı ve yaşam biçimi olarak dörde ayrılmakta ve son olarak *nüfus* ise kullanıcılar, kullanıcı olamayanlar ve gruplar olarak üçe ayrılmaktadır (Şekil 2) (Appleyard, 1967, Aktaran: Erdönmez, 2014: 48).

Şekil 2 Çevre İlişkiler Modeli

(Appleyard, 1967, Aktaran: Erdönmez, 2014: 48)

Çevre; kişiyi etkileyen, şekillenmesini ve yaşamını belirleyen iklimsel, biyotik ve toplumsal etmenlerin tümü olmaktadır. Pekçok çevre türü sayılabilir ancak planlamada bunları genelleyerek 3 bölümde toplamak mümkündür. Bunlar *fiziksel çevre*, *toplumsal (sosyal) çevre* ve *ekonomik çevre* şeklindedir (Şekil 3). Hatta son iki kavram birbirleri ile sıkı biçimde bağlı olduğundan dolayı sosyo-ekonomik çevre şeklinde ele alınırlar ki böylece 2 türe indirilebilir. Fiziksel çevre içine doğal (topoğrafya, göller, akarsular, denizler, iklimler vb.) ve insan yapısı (teknolojik ürünlerin tümü, yapılar, yollar, arabalar, uçaklar vb.) öğeleri girdiği gibi toplumsal çevre de kültürü, hukuku, tarihi, demografik olayları vb. birçok öğeyi kapsamaktadır. Ekonomik çevre ise maliye, ticaret, bankacılık, endüstri işletmesi vb. konuları kapsamaktadır (Gürel,1970: 10).

Şekil 3 Çevreyi Etkileyen Etmenler
(Gürel, 1970)

İnsan veya genel anlamda toplum, doğa ile arasındaki var olan statik denge durumu ilişkilerini kendi yararı ölçütünde bozarak bir dinamik denge yaratma çabasındadır. Doğa ile toplumun meydana getirdiği bütünsel olgu, bireyleri etkileyen içsel ve dışsal etkenlerin karışımı olan çevreyi oluşturmaktadır (Kahraman, 2000: 1).

İçinde yaşadığımız çevre, insan gruplarını bir araya toplamakta ve aralarında iletişimi sağlayan ortak hatıralar ve semboller oluşturmaktadır. Bu, insan ile çevre arasında güvenli bir duygusal bağ oluşturup çevrelerinde tanıdık, anlam ve hatıra bulduklarında kendilerini yalnız hissetmemelerini ve çevrelerine karşı güven duymalarını sağlamaktadır (Erdönmez, 2014: 74).

İster doğal ister insan yapımı olsun, fiziksel çevrenin bir sahne gibi yaşantımızı sınırlandırdığını, yönlendirmiş olduğunu ve belki de bir ölçüde tanımladığını gözlemleyebiliriz. İnsan çevreyi, çevre de bir ölçüde insanı yaratmaktadır. Çevreyi oluşturan her unsur, insanın yaşam koşullarından biri haline gelir: ev, okul, ulaşım, peyzaj, cami, Pazar. Bu alanlar, zamanla içlerinde meydana gelen olaylara ve insan eylemlerine çerçeve olmaktadır (Kurban, 2002: 9).

Çevre ile birlikte düşünüldüğünde yapı tek başına olduğundan daha önemli hale gelir; yalnızca belirli bir işleve, yalnızca birkaç kişiye hizmet eden bir öge değil, daha büyük bir bütünün parçası haline gelmektedir. Böyle tanımlandığında insan, yapı ve çevre arasında daha organik ilişkiler yani süreklilik barındıran ilişkiler kurulmaktadır (Kurban, 2002: 10).

D. Planlama

Planlama, Kent Bilimi, Şehircilik, Kent Planlaması; geniş anlamda kentlerin değişmesine, dönüşmesine, büyümesine, gelişmesine ve düzenlenmesine yön veren, kentsel çevreyi, yaşamın toplumsal, ekonomik, ekinsel, yönetkil ve güzelduyusal gerekliliklerini göz önünde tutarak düzenleyen uğraşı alanı, bilim ve sanat dalıdır. Daha dar anlamda ise yerleşim yerleri için düzen tasarlama yöntemlerini öğreten bilim dalı ve bu alanda yetişmiş kimselerin uğraşısı olmaktadır (Keleş, 1980: 68).

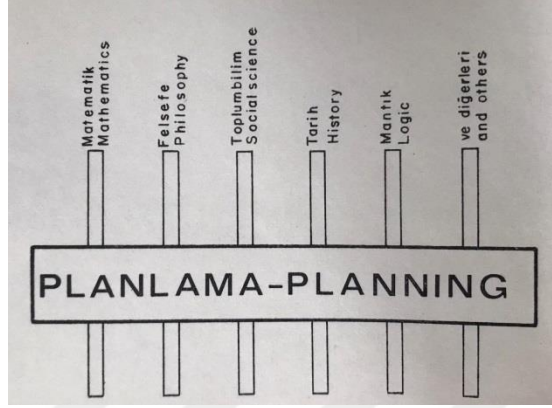
Şehircilik yerleşmelerin biçimlerini, yapılarını, özlüklerini ve doğal çevreyle ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı olarak gelişmiştir. Mekân düzenlemeyle, genellikle yerleşmeler arası ilişkileri, karşılıklı bağılıklarını, birlikte değişmelerini, büyüklüklerini, mekânda dağılışlarını, toplumsal ve iktisadi yönleriyle ve doğal kaynaklarla ilişkilerini de göz önünde bulundurarak incelemeyi hedef tutmaktadır. Bunun için genel bir doktrinin araştırılması çabası içinde bulunmaktadır (Aydın, 1972: 19). Büyük kent komplekslerine şekil vermek, tek tek yapılara şekil vermekten çok daha güçtür. Bütünün ana elemanlarını ortaya koymak çevre ve peyzaja uydurmak şehirciliğin genel sorunları olmaktadır.

J. T. Howard kent planlamasını, kentsel alanların değişmesine bir yön verilmesi şeklinde görmektedir. Howard, bu niteliği ile kent planlaması eyleminin, yapıların, yolların, parkların, kamu kuruluşlarının ve kentin fiziki varlığının diğer öğelerin fiziki anlamda düzenlenmesinde ve biçimlendirilmesinde daha ileri giden kimi toplumsal ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesine yönelmiş olduğunu da belirtmektedir (Keleş, 1984: 110).

Planlama fikrinin dayandığı düşünsel temel, bilimsel yöntemler kullanılarak geliştirilecek araçlar ve getirilecek çözümlerle olayların ortak toplum çıkarları doğrultusunda kontrol edilebileceğine duyulan inanç yani rasyonalizmdir. Kent planlaması da bu temel düşünceden hareketle, sanayileşme ve buna bağlı kentleşmenin ortaya koyduğu sorunlara rasyonel çözümler getirerek kenti aksamadan işleyen bir makine düzenine kavuşturmayı amaçlamıştır (Sökmen, 1987: 59).

Planlama bazı yetkililere göre bir takım düşey bilimlerin beslediği bir yatay bilimdir. İçerisinde; matematik, felsefe, toplumbilim, tarih, mantık ve diğer bilimleri

barındırmaktadır (Şekil 4). Yatay bilim olma özelliği ile planlamanın uygulamalı bir bilim dalı biçiminde tanımlanması bir neden sonuç ilişkisi durumundadır. Uygulamalı bilim oluşundan ötürü de kişiye, insana dönüktür ya da aksi aynen geçerlidir. Bu nitelik soyut ve salt içeriksiz bilimlerde yoktur (Gürel,1970: 4).

Şekil 4 Planlama Bileşenleri
(Gürel, 1970)

Planlama bir anlamda dinamik nitelikte karar verme sürecidir. Planlama, kişi ile çevresi arasında uygun ve düzenli ilişkiler kurulmasını sağlamaya yönelmiş bir karar verme sürecidir (Gürel,1970: 8).

E. Kentsel Mekân

TDK’de mekân sözcüğü; ‘yer, uzay, boşluk’ ifadesi ile karşılık bulmaktadır (URL-2). Amerikan Heritage sözlüğü ise mekânı, “günlük tecrübenin üç boyutlu alanı içerisinde belirli bir geometrik durumu sağlayan bir dizi öge; belirli sınır içerisinde olan hacmin alanı” şeklinde tanımlamaktadır (Demirkaya, 1999: 4).

Mekân, insanları çevreden belirli bir oranda ayıran ve içerisinde eylemlerini devam ettirmesine elverişli olan boşluk, boşun olmaktadır (Hasol,1998: 306).Yapılar dışında kalan, yapıların dış yüzeyleri ile veya fiziksel öğeleri ile tanımlanmış, sınırlandırılmış sosyal aktivite ve günlük ihtiyaçlarını gerçekleştirdikleri alandır. Mekân bireyin birey ile, bireyin nesne ile ve nesnenin nesne ile olan bağlarının üç boyutlu bir ifadesidir (Erdönmez, 2014: 96).

Mekân, soyut ve somut tüm etkenlerin ortak üretimidir. Bizler kentliler olarak mekâna somut olarak katkı sağlarız. Kentsel mekân iç mekâna oranla daha karmaşık ve çok yönlü bir yapıdadır (Hasol,1998: 306). Krier, kentsel mekânların belirli bir hiyerarşi içinde birbirleriyle mekânsal ilişkisi olan, geleneksel dokuları oluşturan kamusal, yarı kamusal ve özel mekânlardan oluştuğunu vurgulamaktadır (Erdönmez, 2014: 101).

Bruno Zevi (1957)'ye göre; mimarlığa has mekân deneyimi, içinde kenti, sokakları, meydanları, dar sokakları ve parkları, oyun alanlarını ve bahçeleri, insan eserinin boşluklara sınırlar getirdiği yani kapalı mekânlar ile tanımladığı tüm yerleri barındırmaktadır (Zevi, 1957: 29). Zevi, mekânsal deneyimin birincil alanı olarak iç mekânı belirlemiş olsa da dış mekânı onu oluşturan mimari yapılar ve bölüntüler ile birer iç mekân şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre mekân deneyimi kent ile ilişkili bütüncül bir kavram olmaktadır. Le Corbusier'nin (1929) “Dışarısı bir içerin sonucu” cümlesi de benzer bir düşüncüyü aktarmaktadır. Farklı ölçeklerde, dış mekânların da birer ortak kullanım alanı olarak kentsel iç mekânlar oluşturduğunu söylemektedir. Mekân deneyimi dış ve iç mekânın birlikteliği ile şekillenen bütüncül bir süreci tanımlamakta ve bu ilişkilerin kurgulanma biçimi kentsel deneyimi şekillendirmektedir (Karayılanoğlu, 2020: 1911).

Teknik ve ekonomik alanlardaki gelişmeler somut bir nitelik taşımaktadır ve toplumsal yapıdaki değişimlere yansımaktadır. Tüm bunların gelişim paralelinde, toplum sistemlerindeki değişimler yoluyla fiziksel mekânı etkilemekte ve onu biçimlendirmektedir (Kahraman, 2000: 56-57).

Farklı bir kentsel mekân tanımını da R. Trancik yapmıştır, kentsel mekânı oluşturan özellikleri ile üç farklı kentsel tasarım teori başlığı altında incelenmiştir. İlk olarak mekânsal biçimlenmelerin incelendiği şekil zemin teorisidir (Figure-groundtheory). Şekil zemin ilişkisinin; binalar, açık mekânlar, boşluklar ile ilişkilendirilen göreceli alan kaplama çalışması üzerine kurulduğunu söylemektedir. İkinci olarak kentsel mekândaki biçimlenmelerin irdelendiği bağlantı teorisidir (LinkageTheory). Temel olarak doluluk ve boşluk kalıpları üzerine kurulu şekil-zemin ilişkisinin aksine, boşlukları düzenleyen ve yapıyı ortaya çıkaran bir ilişkiler sistemi oluşturmaya hedeflemiştir. Bağlantı teorisinin bakış açısı ile kent içerisindeki esas bağlayıcı unsurlar ana ve ara sokakların oluşturduğu ağlar olmaktadır. Oluşan

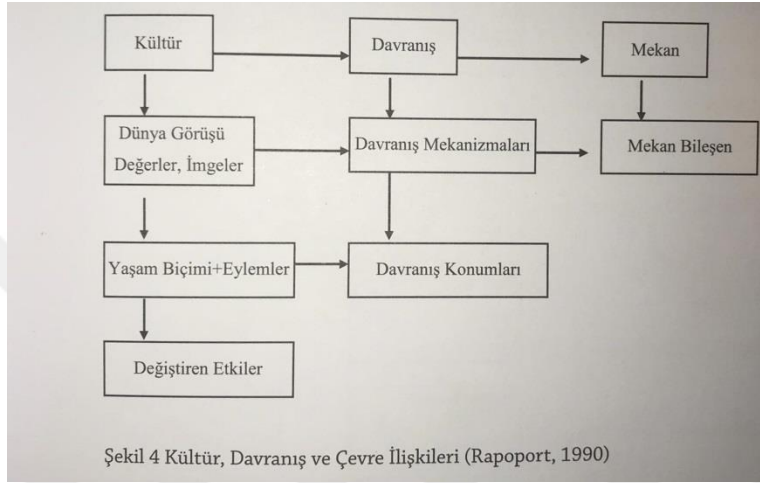
ağ; dolaşımı ve esas yapısal kurguyu oluşturmakta ve bu yapısal ağın; kamusal alan, yarı kamusal, yarı özelden, özele tüm hiyerarşik düzende dolaşım etkinliğinin sadece ana yollarla değil, ikincil yan yollar ile sağlanması önerilmektedir. Bu alanlarda da mahremiyet ve güvenlik gibi mekânsal kalite unsurlarının dikkate alınması ve toplumsal ilişkilere olanak verebilecek mekânların sağlanması önem arz etmektedir. Mekân teorisi (placetheory) Trancik'in öngördüğü üçüncü teoridir, bu teori şekil-zemin teorisi ve bağlantı teorisinden bir adım ileri giderek insan ihtiyaçları, kültürel, tarihsel ve doğal çevrenin de ele alındığı bir yaklaşımdır. Mekân teorisinde sosyal ve kültürel değerler, kullanıcıların görsel algılamaları ve kamusal alan içerisindeki bireysel kontrol özellikle dikkate alınan noktalar olmaktadır (Trancik, 1986 Aktaran Erdönmez, 2014: 97- 100).

Antropolojik bakış açısıyla topluluğu kuran, bir araya getiren ve birleştiren şeylerin ortak alanı bir 'yer'dir. Kökenleri çoğu zaman çeşitlilik gösterse de birleştirici olan şey, yerin kimliği/özdeşliğidir. Yer; ilişkisel, bağlamsal ve kimliksel niteliklere sahiptir ve bu nitelikleri birleştirerek kendisini tanımladığı andan itibaren zorunlu olarak tarihsel olmaktadır (Özaydın, 2004: 35).

Kentsel mekânda kalıcı olma isteği, tarih boyunca birçok mekânsal tasarım aracının geliştirilmesine neden olmuştur (Küçüköğlü ve Aktuğlu, 2021). Kent içindeki fiziksel içerik barındıran her türlü kentsel öge, kültürel ve ya bölgesel geçmişten kaynaklı bir anlam barındırdığında mekâna dönüşmektedir.

Her kültür ve toplum kendi ihtiyaçlarına yönelik mekânlara ihtiyaç duymakta ve bu sebeple farklı karakterde mekânsal oluşumlar oluşmaktadır (Hillier ve Hanson, 1984). Kültür, hayatımızdaki değerleri fiziksel çevredeki biçimlere dönüştürerek yaşam şeklimizi etkileyerek hareketlerimizi şekillendirmektedir. Her kültür, yaşam şeklini yansıtırken saklı sembolleri ve anlamları kendi içerisinde barındırmaktadır. Mekânın kullanımı bu anlamların yansıması olarak görülmektedir. Her kültürel uzantı, mekânın algılanmasını, insanların anlayışını ve mekân kullanımını yakından etkilemektedir. Fiziksel çevre, içinde yaşam sürenlerin değerlerini, yargılarını, dünya görüşlerini ileten bir ortamdır. İçinde bulundurduğu anlamları kapsayan simgeleri kullanan mimari dil, gücünü gelenek ve kültürden alır. Uygarlıklar düzeyinde kent kurgusunun ve kültürün ilişkisi bir toplumun siyasal, ekonomik, kültürel oluşumları ile karşılıklı bir etkileşim yaratmaktadır ve tüm bunlar bir bütünü oluştururken kent

mekânlarında gerçekleşmektedir. Yeni çevrelerin tasarımı ve alternatif çözümleri konu olduğunda, kültürel öğelerin tanımı kadar değişim sürecinin ve değişime uğrayan davranışın belirlenmesi de önemlidir. Buna koşut olarak gerek geleneksel, gerekse değişmekte olan çevrelerden veri toplanması ve bu çevresel verilerin analizi, kültür ve kent ilişkisinin doğru kurulması anlamında önem arz etmektedir (Şekil 5) (Erdönmez,2014: 39-40).

Şekil 4 Kültür, Davranış ve Çevre İlişkileri (Rapoport, 1990)

Şekil 5 Kültür, Davranış ve Çevre İlişkileri
(Rapoport, 1990 Aktaran Erdönmez, 2014: 47)

Bireyler mekânları ayırt etmek ve mekânları belleklerindeki imgelerle bütün haline getirmek için güçlü yeteneklere sahiptir fakat bu mekânların duyumsal (duyulara ilişkin) formları bu anlama gayretini güçleştirebilir. Bundan dolayı bireyler, fiziksel olarak ayırt edilebilir özellikler taşıyan mekânlardan daha fazla keyif almakta, duygu ve anlamlarıyla mekânları daha fazla bütünleştirmektedir. Bu mekânlar bireylere kendilerini evlerinde gibi hissettirirler (Lynch,1995 aktaran Erdönmez, 2014: 71).

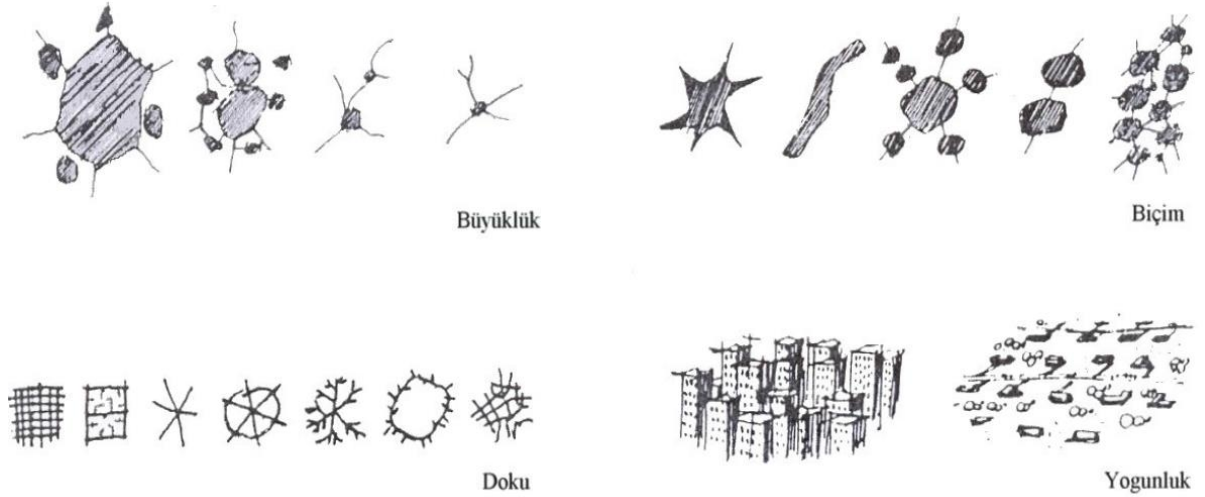
Norberg-Schulz yer duygusu veren bir çevreyi ‘Geniusloci’ kavramı yardımıyla, görünenin ardındaki gerçeği yakalama potansiyeline sahip olma şeklinde tanımlarken daha çok anlam üzerine odaklanmaktadır. Bu duygunun doğanın ve yapılanmış çevrenin ortak değerleri üzerinden üç farklı düzeyde kurulabildiğini belirtmektedir. Birincisi sabit olan topoğrafyanın belirlediği yer yüzeyi, ikincisi daha çok doğa koşullarının belirlediği değişken olabilen kozmik düzey, üçüncüsü ise kültürel peyzajda bulunan sembolik ve varoluşsal anlam düzeyidir. Norberg-Schulz

insanların yapılanmış çevre üzerinden elde ettikleri deneyimi; imaj, mekân, karakter ve Geniusloci olmak üzere dört aşamalı bir metodolojide toplamaktadır. Conzen ise kentlerin özsel nitelikleri olan kişiliklerinden bahsetmektedir. Geniusloci'yi kentsel peyzaj üzerinden açıklamıştır. İnsanların yerleri nasıl kurdukları, kullandıkları ve değiştirdiklerine bakarak kentsel peyzajın değişimiyle beraber yer duygusunun da değiştiğini belirtmektedir (Özaydın, 2004: 35-36).

F. Kentsel Form

Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü'nde form, somut sanatlarda belli bir temanın plastik veya grafik açıdan dile getirilişi, biçim şeklinde tanımlanmaktadır (Hasol, 1998: 82). Form daha geniş bir görsel alandan koparılarak kendi sınırları ile tanımlanmış bir figüre ilişkin iki boyutlu bir kavramdır. Dolayısı ile formun ortaya çıkması, kenarları tanımlayan çizgilerin veya kenarlar boyunca tonal değerler, renk veya dokudaki karşıtlıkların varlığına bağlı olmaktadır. Her kontur çizgisi, bir tarafında bir form tanımlarken, öteki tarafında da bir mekânı şekillendirmektedir. Bir form hiçbir zaman tek başına var olamaz ya başka biçimlerle ya da kendisini çevreleyen mekân ile ilişki içerisinde olması gerekmektedir (Ching, 2003: 59 Aktaran: Aktan, 2006: 11). Aslında kentsel tasarım basit bir ifadeyle, ortaya çıkan beklenti ve ihtiyaçlara karşılık olarak yapıları ve kamusal alanları dönüştürme niyetini ifade ediyorsa, form her zaman bu niyetin mekânsal düzenleme açısından çevirisini temsil etmektedir (Marzot, 2002: 71).

Yollar, işaretler öğeleri, düğüm noktaları, sınırları ve bölgeleri bir kent formunun iskelet unsurlarıdır. Hepsi beraber bir kentin kimliğini oluşturmaktadır. Kentsel form tanımlanırken öncelikle nüfusu ve fiziksel alanı yani büyüklüğü baz alınmaktadır. Büyüklük biçimle yakından bağlantılıdır. Plandaki fiziksel dış hatları (çizgisi) ve düşey profili veya dış çizgisi ile tanımlanan büyüklük 'biçimle' yakın bağlantılıdır. Büyüklük ve biçim, kent formunun altında yatan geometrik örüntü ile nitelenir ve doku ile sınırlıdır. Ayrıca büyüklük, biçim-doku ve yapılar-insanlar tarafından kullanımın yoğunluğu ile değişmektedir (Şekil 6) (Spreiregen, 1965: 64).

Şekil 6 Kentsel Formun Bileşenleri
(Spreiregen, 1965: 64)

Tasarımcı sınırları, yolları, işaret öğeleri, düğüm noktaları ve bölgeleri bakımından oldukça zengin bir kent yaratma çabası içerisinde olmalıdır. Bu kent, form niteliklerinden bir veya ikisini değil, hepsini içermelidir. Böylece gözlemci hayata bakış açısına uygun olan her türlü algısal malzemeyi kentte bulabilecektir. Kentli artık yaşadığı mekânı hiç olmadığı kadar sık değiştirmekte ve bu unsurlar kendini evinde hissetmesine ve bulunduğu ortama alışmasına yardımcı olmaktadır (Lynch, 1960: 123-124).

Dolaşım, büyük alan kullanımları ve önemli odak noktaları gibi kent formunun anlamlı olabileceği önemli işlevler de kentte yer almalıdır. Ortak umutlar ve zevkler, toplumun algısını ortaya çıkarabilmektedir. Bunlardan başka çevre, görsel olarak düzenlenmiş ve keskin bir şekilde tanımlanmış ise kentli de kendi anlamlandırması ve oluşturduğu bağlantılar ile kente şeklini vermektedir. O zaman kent, dikkat çekici ve kolay tanınabilir gerçek bir yer olabilir (Lynch, 1960: 101-102).

Aldo Rossi'nin görüşüne göre, kentsel form çok özel bir yorumun kaynağı olarak düşünülmelidir ve farklı özelliklerin bir araya getirildiği bir patchwork'un sonucu olmalıdır. Her bir kent formunun tanımlanabilen farklı bir dönemine ait olan özelliklerin bir arada bulunmasını öngörür ancak hiç bir yorum diğerlerini tek bir

imge içinde kapsayamaz ve hiçbir kentsel tasarım stratejisi önceden var olan yorumları silemez (Aldo Rossi, 1966 Aktaran: Marzot, 2002: 67).

G. Kentsel Doku

Kentsel doku; ana yollar ve ikincil yollarla ayrılan, yerleşim alanları, işyerleri, ticaret, rekreasyon birimlerini içeren parsellerden, adalardan ve komşuluklardan meydana gelen bir arazi kullanım biçimidir (Keleş, 1980: 69). Toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının, mekânın fiziksel faktörleri ile bütünleşmesidir (Kahraman, 2000: 12).

Kentsel dokuyu, kentteki tanımlı olan doluluklar ve boşluklar biçimlendirmektedir. Dokuların oluşumu, fiziki ve sosyolojik olmak üzere iki temel etkene dayanır. *Fiziki etkenler* dokuların biçimsel yönünü belirlerken, *sosyolojik etkenler* de bu biçimsel oluşumda kentlilerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarının etkilerini yansıtmaktadırlar. Kentsel dokuların meydana gelmesini sağlayan fiziki etkenler;

- Yol şebekesi,
- Yapı adası büyüklüğü,
- Yapı – avlu (bahçe) ilişkisi,
- Yapı adası özellikleri,
- Yapı nizamları
- Taban alanı katsayısı (T AKS)
- Kat alanı katsayısı (K AKS)
- Odak noktaları şeklinde sıralanmaktadır (Kahraman,2000: 13).

Sosyo- ekonomik etkenler yerleşim ile toplum arasında sıkı bir bağlantı içerisindedir. Çünkü insanlar yerleştikleri mekân parçalarına tarihi olaylarla, meydana getirdikleri eserlerle bağlıdır. Toplumu, bir bütün olarak manevi kültür (değerleri, anlamları, kuralları), maddi kültür (fiziksel araçları) ve sosyal ilişkiler (anamlı etkileşimleri) meydana getirmektedir. Toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısının fiziksel mekâna yansımaları, çeşitli kentlerde dokuların oluşumunu belirlemekte ve bu unsurlar sosyolojik faktörler altında birleşmektedir (Kahraman, 2000: 23).

Kentsel dokular kent bütünlüğünde bazı farklılaşmalar (fiziki mekânda yapılanma, toplumsal alanda değişme vb.) gösterebilmektedir. Bu farklılaşmaların nedenleri ise;

- Yeni imar düzenlerinin meydana getirdiği kentsel dokular,
- Eski ve geleneksel kentsel dokusu,
- Plan dışında kalan gelişimde olan kentsel dokular,
- Karma özelliklere sahip kentsel dokular olarak gruplandırılabilir

(Kahraman, 2000: 29).

Süreklilikleri nedeni ile duvarlar ve yapılar, kent bloklarının mekânsal hiyerarşisinin kurucuları olmaktadır. Kentin dış mekânlarını ayıran duvarlar (yani yapı bloklarının cephesi) kent yaşamının, sokakların ve avluların fonunu meydana getirmektedir. Kentsel kullanım ve mekân arasındaki ilişki tam ve kolay anlaşılır hale geldiğinde, mekânsal ağlar kurulur ve parçalar bir çerçeve içinde bir araya getirilerek bölgesel özellikler oluşturulur. Doluluk ve boşluk arasındaki ilişki iyi organize edilmediği takdirde, parçalar ayrılacak ve kentin çerçevesini bu kayıp mekânlar işgal edecektir (Erdönmez, 2014: 104-105).

III. KENTSEL MORFOLOJİ

A. Kentsel Morfoloji

Etimolojik açıdan bakıldığında *morf* (o), Latince '*biçim*' anlamına gelmektedir. '*Morfoloji*' ise Türkçe'ye '*biçim bilimi*' olarak çevrilmiştir (TDK, URL-2). American Heritage Dictionary'de ise morfoloji terimi, bir organizmanın veya onun bölümlerinden birinin biçim ve yapısının incelenmesi şeklinde açıklanmaktadır. Öte taraftan, Gebauer ve Samuels gibi kentsel tasarımcılar, kentsel morfolojiyi "kentsel tasarımın ilkelerini veya kurallarını bulmak için temel olan bir analiz yöntemi" olarak tanımlamaktadırlar. Gebauer ve Samuels, aynı zamanda terimin tüm kentsel yapının fiziksel ve mekânsal özelliklerinin incelenmesi olarak anlaşılabileceğini de belirtmektedir (Bilgi, 2010: 22). Morfoloji özünde kentsel mekândaki hareketi incelemektedir.

Kentler çeşitli faktörlerin etkisiyle günümüzdeki görünümünü kazanmışlardır. Bu etkenler topoğrafik, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel olabilmektedir. Bireyler ile kent yapısı çift yönlü bir etkileşim halindedir. Bir toplum özellikleri ile içinde bulunduğu kentin biçimini etkileyebileceği gibi bir kent biçimi de o kentte yaşayanların yaşam biçimini etkilemektedir (Dökmeci, 1982: 24). Kentlerdeki mekânsal biçimlenmeler; fiziksel çevredeki bireysel tercihleri ve daha genel olarak sosyal tercihleri etkileyen mekân, anlam, iletişim ve zaman ögeleri ile yakından ilişkilidir. Bu süreç içerisinde kendileri ve çevrelerince gelişen imge ve anlamın oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Etkileşim sonucunda kentler ve mekânlar ilişkinin türüne, gücüne, dinamiklerine ve yönüne göre farklılaşmaktadır (Erdönmez, 2014: 119).

Kentsel morfoloji kavramı; kentlerin fiziksel yapısının incelenmesi ve kentsel biçim üzerine yapılan çalışmaların bir bütünüdür. Kentsel biçim ise kentin fiziksel unsurlarını kapsamaktadır. Parsellerin, yapıların, sokakların ve kamusal kullanımların bir araya gelerek oluşturdukları kentsel örüntünün bütünüdür. Kent biçimi, bir kentin tasarlı yahut tasarsız olarak doğal gelişim sürecinde

şekillenebileceği yoğun, örümcek ağı, çizgil vb. farklı tezahürlerden biridir (Keleş, 1980: 68).

Kent morfolojisi kente yapay olarak değil, fiziksel dünyanın maruz kaldığı değişim süreçlerinden ayrılmaz olan yaşayan bir organizma olarak yaklaşmaktadır. Odak noktasını ise kentin dinamik, sosyal ve ekonomik güçlerinin bir sonucu olan fiziksel dünya kapsamaktadır (Moudon, 19977: 9). Cephe hattı, yoğunluk, kentsel plan tipolojisi, sokak örüntüsü, blok ölçüleri, farklı yapıların birleşimleri, sınırlar, parçalar, düğümler, alansal ve yapısal ilişkiler kentsel morfolojinin bileşenleridir. Kentsel mekânda doğrudan gözlemlenebilen değişimler morfolojik özellikteki değişimlerdir.

Bir kenti diğer kentlerden ayıran özelliklerin başında ilk olarak duysal açıdan hissedilenlerden çok, fiziksel olarak algılanan somut özellikler gelmektedir. Kentsel morfoloji, zamanla kentlerin değişen ve dönüşen doğasının zaman, mekân ve fiziksel çevre açısından belirlenmesini sağlamaktadır. Kentin bir parçasının diğer parçalarından ayırt edilebilmesini sağlayan fiziksel yani somut algılanabilir özellikleridir. Bir yerleşim içerisindeki yapıların ve açık alanların nasıl bir araya geldiği ile ilgili görünen veya görünmeyen kuralların bütününe incelemektedir.

Kentsel morfoloji, kentin insan yaşam alanı olarak incelenmesidir. Kentsel morfologlar, bir kentin oluşum yıllarından sonraki dönüşümlerine kadar olan evrimini analiz ederek, kentin çeşitli bileşenlerini belirleyip parçalara ayırmaktadırlar ve ayrıca sosyal ve ekonomik güçlerin somut sonuçlarına odaklanmaktadırlar. Kentlerimizi şekillendirirken fikirlerin ve niyetlerin sonuçlarını incelemektedirler. Yapılar, bahçeler, sokaklar, parklar ve anıtlar morfolojik analizin temel faktörleri arasında yer almaktadır. Fakat bu elementler, devamlı kullanılan ve dolayısı ile zamanla dönüşen organizmalar olarak kabul edilmektedir (Moudon, 1997: 3). Kentsel morfoloji, mekânsal oluşum sürecine dayalı olarak kentsel mekânın ortaya çıkışı ile ilgilenmekte ve tarihsel süreç içerisinde farklı zamanlarda kentsel mekânda meydana gelen değişimlerin özgünlüğünü incelemektedir. Bir kentin değişen özelliklerini zaman, mekân ve fiziksel çevre bağlamında tanımlamayı mümkün kılmakta ve mekândaki hareketi, kentsel biçimlerin ve bu kentsel biçimlerin dönüşümünden sorumlu olan etmenlerin ve süreçlerin incelenmesinin bütünü olmaktadır.

Kentin sahip olduğu örüntüyü oluşturan öğelerin birbirleriyle nasıl bir ilişki içerisinde olduğuna dair bir açıklama getirmek önem arz etmektedir. Kentsel örüntüler farklı amaçlar, farklı ihtiyaçlar ve farklı aktörlerin motivasyonları ile şekillenen mekânlar tarafından meydana gelmektedir. Mekân, somut olarak varlık gösteren yapı, sokak vb. yapıların insanlar tarafından biçimlendirilmesi ile ortaya çıkmakta ve süreç içerisinde farklı kullanıcıların, otoritelerin ve uzmanların müdahaleleri ile biçim değiştirmektedir. Bu devingen süreç ile mevcut durum stabil kalmamakta yeni ilişkisellikler oluşmaktadır. Sonuç olarak kentte farklı dönemlerde oluşan ve birbiri üzerine eklemlenen ardışık mekânsal değişim, somut ve gözle görülebilir bir hal almaktadır. Her değişim dönemi kendine has ilişkiler, mekânsal özellikler ortaya çıkardığı için morfolojik olarak farklı tarihsel dönemleri oluşturmaktadır. Kentlerin büyüklüğüne ve tarihi geçmişine bağlı olmakla birlikte bazı kentler diğerlerinden daha çok morfolojik çeşitlilik üretmektedir (Ünlü, 2018: 62). Eklemlenen her tarihsel katman bir önceki kültürden farklı bir öge getirmekte ve kentlerin şu an ki durumuna gelmesini sağlamaktadır. Fiziksel ve somut olarak algılanan öğeler daha kolay ayırt edilebilmektedir bu sayede farklılaşmayı ve özgünlüğü de sağlamaktadır.

Sosyal bilimler açısından bakıldığında ise kent morfolojisinin teori oluşturma güçleri hakkındaki şüpheler iki farklı düşünceden gelmektedir. Pozitivistler bir taraftan kenti araştırmanın ampirik ve endüktif yolunu sorgulamaktadırlar ve bir kent kurma kuramının zayıf öngörücü güçlerine işaret etmektedirler. Bununla birlikte, pozitivist araştırmanın öngörücü güçleri, bu yaklaşımın indirgemeci niteliğinin insan davranış sorunlarının ele alınmasında etkili olmaması sebebiyle kendileri tarafından eleştirilmektedir (Moudon, 1997: 9).

1. Teorik Temel

Farklı disiplinlerden araştırmacıların bir araya geldiği ortak bir temel üzerine inşa edilmiştir. İlk olarak bir kentin fiziksel formu üzerinden okunabileceği ve analiz edilebileceği konusunda hemfikir olunmuştur. Ek olarak temel düzeyde morfolojik analizin üç bileşene dayandığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Bu morfoloji temel bileşenleri;

- Biçim,
- Ayrışma,

- Zaman olarak ele alınmaktadır.

Bunlar kentsel morfolojik araştırmanın üç temel bileşenini oluşturmaktadır. Kentin en küçük hücresi, iki faktörün birleşimi olarak kabul edilmektedir. Biçimi ise kültürel, sosyal ve ekonomik veriler etkilemektedir (Moudon, 1997: 7). Morfolojinin özgün kısmını, doğal çevre ve yapılaşmış çevre oluşturmaktadır. Kent dokusu fiziki bir oluşumdur ve özetle doğal çevre ve yapılaşmış çevreyi içermektedir. Sosyal çevre daha sonra gelmektedir ve eklemlenince kimlik ögesini oluşturmaktadır. Kentsel biçim üç başlıkta incelenmektedir:

1. Kentsel biçim, üç ana fiziksel unsurla tanımlanır: yapılar ve bunlarla ilgili açık alanlar, parseller ve sokaklar,
2. Kentsel biçim, farklı çözünürlük seviyelerinde anlaşılabilir. Çoğunlukla karşılık gelen dört tanesi bilinmektedir: Yapı/parsel, sokak/blok, kent ve bölge,
3. Kentsel biçim ancak tarihsel olarak anlaşılabilir çünkü içerisinde bulunduğu unsurlar devamlı olarak dönüşüme ve değişime uğramaktadır (Moudon, 1997: 7).

B. Kentsel Morfoloji Kavramının Gelişimi ve Ekolleri

Kent morfolojisinin tarihsel süreç içerisinde bilimsel bir disiplin olarak gelişim göstermesi, farklı ekollere ait araştırma okullarının, mekânın dönüşümünü incelemek adına geliştirdikleri yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günümüzde morfoloji çalışmalarına yön veren 3 temel ekol bulunmaktadır. Kentsel morfoloji çalışmaları, farklı ekoller tarafından geliştirilen yaklaşımlarla daha da önem kazanmaktadır.

Kent morfolojisi ile ilgili çalışmalarda her dönem farklı disiplinlerden farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Kent morfolojisine yönelik çalışmalar yapan en önemli kurumlar İngiltere’de Birmingham Üniversitesi, İtalya’da Kent Morfolojisi Okulu ve Fransa’daki Versailles Mimarlık Okulu olmaktadır. Yaklaşımlardan ilki coğrafyacılar tarafından geliştirilen İngiliz morfogenez yaklaşımı, ikincisi İtalyan tipo-morfolojik yaklaşımı ve üçüncüsü ise mimarlar tarafından geliştirilen Fransız

tipomorfolojik yaklaşımı olmaktadır. Bu farklı yaklaşımlar, daha iyi bir ilerleme için 1994 yılında Uluslararası Kentsel Form Semineri (ISUF veya SIFU) sırasında tek çatı altında toplanmıştır (Bilgi, 2010: 23). 1994'teki ilk ISUF toplantısına kadar, kentsel morfolojinin üç ana ekolü olan Conzenian, Muratorian ve Versailles arasında bir miktar misyonerlik vardı ancak çok az resmi bağlantı ve alışveriş mevcuttu, sonrasında bu toplantı ile ekoller tek çatı altında birleştirildi (Moudon, 1997: 5).

Mimari, coğrafya, tarih ve planlama gibi çeşitli disiplinlerden bir grup kentsel morfolog, Uluslararası Kentsel Form Semineri (ISUF) esnasında yaklaşımları resmileştirdi. İngiltere, Fransa, Almanya, İrlanda, İsviçre, Japonya, Avustralya ve ABD'den katılımcıların içinde bulunduğu grup, çalışmalarını açıklamak ve karşılaştırmak için önceki iki yazda aynı mekân olan İsviçre, Lozan'da bir araya gelmişlerdir. Yapılan toplantılarda kentsel morfolojinin coğrafyadaki orijinal sınırlarının ötesine genişlemesini ve disiplinler arası bir alan olarak ortaya çıkışını kabul etmişlerdir. Uluslararası değişimleri teşvik etme ve alanın teorik temelini kapsadığını araştırma ihtiyacının altını çizmişlerdir (Moudon, 1997: 4).

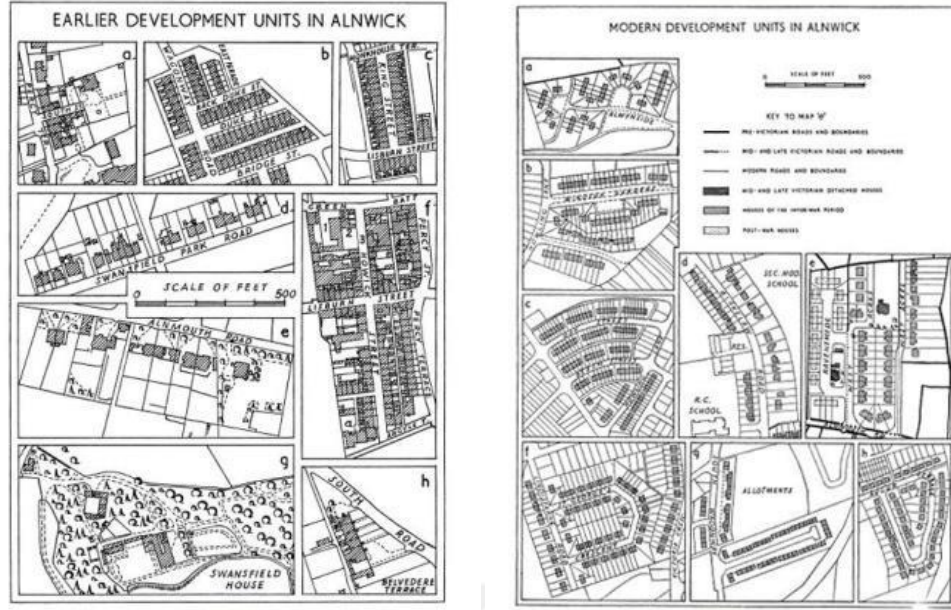
Geriye dönüp bakıldığında kentsel morfolojinin üç ana ekolünü, birbirine bağlamada ve dolayısıyla Uluslararası Kentsel Form Semineri'ni şekillendirmede etkili ve katkısı olan ekol, İtalyan ekolü olmaktadır. Caniggia'nın danışmanı olduğu Bologna'nın Tarihi Merkezi Rehabilitasyon Programı'nın önemli bir yeri vardır. Bu projenin hızla yayılması, zengin kapsamı ve başarılı uygulaması dünyanın çeşitli yerlerindeki morfologlar arasında bağlantıların kurulmasına yardımcı olmuştur (Moudon, 1997: 6).

1. İngiliz Ekolü

1960'larda İngiltere'de M.R.G. Conzen tarafından başlatılan çalışmalar kent ölçeğinde olmaktadır. Tarihsel-coğrafi yaklaşım ile kentsel alanların tarihsel değişimi, oluşum süreçleri ve dönüşüm süreçleri ele alınmaktadır. Kent gelişimindeki sürecin ne zaman, niçin başladığı ve nasıl ilerlediği üzerine yoğunlaşmıştır. Yapı adaları incelenmiş olup niteliksel ve tümden gelimci bir yaklaşım söz konusudur. Ekolün amacını, çalışmalarda var olan durumun yanı sıra kentin ya da kentsel mekânın farklı dönemlerine ait karakteristik özelliklerin tanımlanması oluşturmaktadır. Tarihsel-coğrafi yaklaşım temelinde, tarihsellik bulunmaktadır. Kentin, geçirdiği süre boyunca devamlı olarak değişmesi ve bu değişimin de kimliğine tesir etmesi sebebi ile gelişmesi temel alınmaktadır.

İngiliz Morfogenetik Yaklaşımı veya Conzenian Ekolü, esas olarak kentsel yerleşimin fiziksel biçimini tanımlamayı, açıklamayı ve bir kentsel gelişme teorisi ortaya koymayı amaçlamaktadır. 'Urban Morphology: A Taste of a Taste of a Form-Oriented Approach to the History of Urban Development' adlı doktora tezinin yazarı olan Koster, Conzen'in analizinin en can alıcı yönünün, kentsel varlığın kökenlerine ulaşma amacı ile en eski güvenilir haritayla başlangıcı olduğunu belirtmektedir. Conzen'in Kuzeydoğu İngiltere'nin kasabaları üzerine yaptığı ilk çalışmalar (1949), ardından Whitby (1958) üzerine yaptığı çalışmalar, biçim ve dönemin özelliklerini sınıflandırarak, alanı tek tek inceleyip ilerlediği morfogeneze çalışmalarının ilk örnekleridir. Çalışmaları baştan beri “kent manzarası” vurgusunu ve koruma boyutunu içermekteydi (Bilgi, 2010: 23-24).

Bu yaklaşımın, öncülerinden olan Conzen'in 1960'da “*Alnwick: A Study in Town-Plan Analysis*” çalışması ile temeli atılmıştır (Şekil 7). Conzen yaptığı çalışmalar ile bu alanda bir metodoloji üretmiştir. Yaptığı çalışmalar, kent planının coğrafi analizi ile ilgilidir. Genel öneme sahip sonuçlar vaat eden belirli bir vakayı araştırarak ve evrimsel bir bakış açısı benimseyerek, kentsel morfolojide tekrar eden fenomenlere uygulanabilir, kimi temel kavramlar oluşturmaya ve bir kentsel alanın düzenlenmesi ve çeşitliliğinin terimler açısından açıklanmasına yol açmayı amaçlamaktadır (Conzen, 1960: 4). Conzen (1975), kentin farklı düzeylerinde –alt, orta ve üst ölçekte- üretilmiş olan kentsel örüntülerin iç içe geçip entegrasyon oluşturması ile meydana geldiğini vurgulamaktadır (Conzen, 1975 Aktaran: Ünlü, 2018: 63).

A

B

Şekil 7 M .R.G Conzen'in Alnwick: A Study in Town-Plan Analysis Çalışmasındaki Analizleri
 - A Modern Dokular, B Tarihsel Dokular
 (Conzen, 1969)

Kentlerin bir yaşam öyküsü vardır ve gelişimleri, içinde bulundukları bölgenin kültürel tarihi ile beraber, yerleşik alanlarının ana hatlarına ve dokusuna derinlemesine yazılmıştır. Arazi kullanımı, sokaklar, parseller ve binaların kentsel örüntüde kendi ihtiyaçlarının tezahürüne ulaştığında, sonradan eklenenler sırayla diğerlerinin yerini almaktadır. Arazi kullanım modeli, en değişken komplekstir. Kent yeni bir ana yol, köprü veya tren istasyonunun kurulması gibi yeni eklenmelere hızlı bir şekilde tepki vermekte ve bu sebeple önceki dönemlerin arazi kullanımını kısmen ortadan kaldırma eğilimindedir. Fakat bu süreçte, geçmiş emek ve sermayenin statik yatırımını temsil eden kentin planı ve dokusu, değişime karşı büyük bir direnç göstermektedir. Her dönem kendine has kalıntılarını bırakır ve coğrafi analiz amacıyla morfolojik bir dönem olarak görülebilmektedir. Bir kent manzarasında herhangi bir belirli dönem, yapıların dokusunda olduğu kadar kent planında da kendini ifade etmektedir ve genel olarak daha çevresel durumlarda daha yeni plan birimleri, sokakların, arazilerin ve binaların eşzamanlı doğası sebebi ile homojenlik göstermektedir (Conzen, 1960: 6-7).

Bir kent planı, tüm insan yapımı özellikleriyle bir kentsel yapı alanının topografik düzenlemesi olarak tanımlanabilir. Kentsel morfoloji üretilebilmesi için üç farklı kompleks içermelidir. Bunlar:

1. Sokaklar ve bunların bir sokak sisteminde düzenlenmesi,
2. Blok planları,
3. Parseller ve bunların sokak bloklarında toplanması şeklindedir (Conzen, 1960: 5).

Buradaki sokak terimi, sokak çizgileriyle sınırlanmış ve her türlü yüzey trafiğinin kullanımı için ayrılmış açık alanı ifade etmektedir. Kent planının diğer unsurlarından ayrı olarak bakıldığında, bir kentsel alan içindeki bu bitişik ve birbirine bağlı alanların düzenlenmesi, sokak sistemi şeklinde adlandırılabilir (Conzen, 1960: 5). Her sokak bloğu, bir grup bitişik olan arazi parselini veya tek bir arazi parselini temsil etmektedir. Her parsel esasen bir arazi kullanım birimidir; fiziksel olarak yer üstünde sınırlarla tanımlanır ve boyutu ne olursa olsun arsa olarak isimlendirebilir. Bir yapının blok planı, o yapının kapladığı ve onu çevreleyen duvarların çizgileriyle zeminde tanımlanan alandır. Kent planının temel bir unsurudur ve kısaca 'yapı' şeklinde adlandırılmaktadır. Kent planının incelenmesi sokaklardan, arsalardan ve yapılardan oluşan üç temel kompleksinin, kentin ayrı bölgelerinde bireyselleştirilmiş kombinasyonlarında olduğunu göstermektedir. Her kombinasyon, bulunduğu ortamın koşullarından benzersizliğini almakta ve kendi alanı üzerinde bazı veya tüm açılardan bir morfolojik homojenlik veya birlik ölçüsü oluşturmaktadır (Conzen, 1960: 5).

Conzen'in yaklaşımındaki ilk adım, tek tek arazi parsellerini ve bu parsellerin içinde bulunan binaların blok planlarını kesin bir şekilde haritalamak ve sonrasında plan birimleri tanınmasıdır. Bunlar, komşu alanlardan farklı olan kat planına göre üniter alanlar şeklinde tanımlanmaktadır. Conzen'in bazı fikirleri Alman kent planlaması ve tarihi geleneklerinden gelmektedir. Bu şekilde, öncesinde Dickinson'ın yaptığı gibi Alman ve İngiliz araştırmaları arasında bir aracı olarak hareket etmiştir. Öte yandan teorik unsurların tutarlı bir kombinasyonunu detaylandırıp bunları tamamlayarak ilerlemiştir. Conzen tarafından geliştirilen en önemli fikirlerden biri 'Burgage Döngüsü'dür. Bu döngü esnasında, daha önceki bir mülkün bölünmesi ile oluşturulan orijinal bir arsa, ilk olarak bir yapı tarafından işgal edilir, yapının arkasındaki boşluk, kimi durumlarda neredeyse tümüyle yeni binalarla kaplanana kadar aşamalı bir biçimde doldurulur. Bu durum arsanın yeniden geliştirilmesine,

yeni arsa sınırlarının oluşmasına ve farklı bir yeni yapı tipolojisine yol açmaktadır (Gauthiez, 2004: 77-78).

Fiziksel dokuyu şekillendiren bir başka etken olan sosyal ve ekonomik özellikler ise kent morfolojisinin şekillenmesinde bir etken olarak değerlendirilse de, Conzen'in yaptığı çalışmalarda ön planda tutulmamış, kent morfolojisine ilişkin analizler fiziksel ögeler ve işlevsel özellikler odağında gerçekleştirilmiştir (Ardıçoğlu, 2019: 55).

Jeremy W.R. Whitehand, Peter J. Larkham, Ivor Samuels ve Karl Kropf gibi araştırmacılar, Conzenci yaklaşımı takip ederek kitap ve makale yazmaya devam eden Uluslararası Kentsel Biçim Semineri (ISUF)'nin en tanınmış üyeleridir (Birsell, 2018: 25). Peter Larkham, Karl Kropf ve Keith Lilley gibi Birmingham'dan mezun olanlar da grubun etkisinin yayılmasına yardımcı olmuştur. J.W.R. Whitehand (1981), Conzen'in bazı çalışmalarını derleyerek, fikirlerinin gelişimini ve önemini inceleyerek mirasının devam ettirilmesini sağlamıştır (Moudon, 1997: 4).

2. İtalyan Ekolü

İtalya'da Saveiro Muratori öncülüğündeki ekolde İngiliz Ekolü'nden farklı olarak süreç tipolojisi ve tasarım odak noktası olmuştur. Kentsel form çalışmaları ile kentsel tasarım alanında teorilerin geliştirilmesi hedeflerini oluşturmaktadır. Tipo-morfolojik yaklaşım ile İngiliz ekolünden daha detaycı bir yol izlenmiştir. Tarihsel süreç itibari ile kentlerdeki tipolojik farklılaşmanın incelenmesi ve kente ait dokunun sürdürülebilmesi konularına ağırlık verilmiştir (Ardıçoğlu, 2019: 63).

İngiliz coğrafyacıların kentsel morfolojiye yaklaşımından farklı olarak, İtalyan Ekolü'nün yaklaşımı daha çok mimari ve tasarım konularına dayanmaktadır. Özellikle mimari üretimden kaynaklanan kentsel problemlerle uğraşmışlardır (Bilgi, 2010: 25). Bina ölçeğinde tarihi ve mimariyi korumaya yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Kent morfolojisi, kentsel tasarım ile ilişkilendirilerek İngiliz Ekolü'nden bir alt ölçekte ele alınmıştır. Bu yaklaşım esasında ideolojik bir amaç ile gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple İtalyan mimarlar ve plancılar her biri niyet ve biçimsel sonuçlarda açık bir şekilde tanımlanabilen belirli tarihsel kısıtlamaların karmaşık sonucu olarak kentsel forma odaklanmak yerine, kentsel formu bir bütün olarak eşsiz bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışmışlardır (Marzot, 2002: 60).

Muratori'nin kentleri yaşayan organizma olarak ele aldığı yaklaşımı, kentsel dokuyu ifade ederken tümevarım konsepti ile yalnızca bir yapıdan yola çıkarak bölgenin tamamına adım adım ilerleyen ve kent formunu bütün yönleri ile tanımlayan bütünsel bir çalışmadır (Eskidemir, 2016: 28). Muratori, çalışmasını dört ölçekte incelemiştir. Bunlar:

1. Elemanlar,
2. Strüktür,
3. Sistem,
4. Organizma olmaktadır.

Bu şekilde kentin makro formundan, yapı büyüklüğüne kadar detay içeren bir araştırma yapılmış ve kentin, ekonomik ve sosyal olaylarının tarihsel bağlamdaki yansıması nedensellik bağlamında irdelenmiştir (Karadeniz, 2020).

Birçok biçime bürünen bu hareketin entelektüel kökleri Muratori, Giovannoni, Piccinato ve Trincanato'nun geliştirmiş olduğu fikirlerde bulunmaktadır. Muratori ve öğrencisi Aymonino tarafında temsil edilen ekol, özellikle Venedik'te üniversitenin mimarlık bölümü çevresinde geliştirilmiştir. Modern hareketin fikirlerinin reddine dayanan bu çalışmanın yeniliği, esasen mimaride tarihsel bir yaklaşımın sistemleştirilmesine dayanmaktadır. Kentsel dokunun analizlerinde, tarihsel analizlerden faydalanılması gerektiği savunulmaktadır. Muratori'nin analizleri, türlerin kullanımı üzerine kuruludur. Türler kentsel dokuların tarihsel analizi için bir araç oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın iki önemli sonucu vardır;

1. Yeni yapı tasarımlarının yerine gerçekleştirilen küçük değişiklikler ile önceki biçimlerden referans alınması,
2. Yeni yapıların mevcut karakterleri bozmayacak şekilde çağdaş varyantlara uygun şekilde kente adapte edilmesidir (Gauthiez, 2004: 76-77).

İtalyan morfoloji geleneği, gelenek ve yenilik arasında her zaman yakın bir bağlantı olduğunu kabullenmesi bakımından farklıdır ve farklı araştırmacılar uzun bir zaman boyunca bu bağlantıya ilgi göstermişlerdir. Bu özellik, mevcut kentsel dokulardaki tasarım projelerine hem pratik hem de teorik açıdan yansımaktadır. Geçmişini oluşturan gelenek ve yenilik arasındaki, kentsel biçimde endüstri öncesi ve modern yaklaşım arasındaki ilişki, tipolojik çalışmalarda verimli bir uygulama alanı bulmaktadır. Spesifik olarak tipolojik yaklaşım, tektonik bir sistem olarak klasik mimarlık kavramı ile diğer tüm İtalyan katkılarından farklıdır; yapısal, dağıtımsal ve

hacimselin güçlü bir entegrasyona göre bina pratiğinden ilkeler ve kurallar türetmesi ile meşrulaştırılan bir sistemdir (Marzot, 2002: 61).

1950'lerde Saveiro Muratori ve Roma Okulu'nun tipoloji çalışmaları, Avrupa'da mimarlık alanında tipo-morfoloji çalışmalarının gelişmesine öncülük etmiştir. 1960'lara gelindiğinde ilk olarak Milano sonrasında Venedik Mimarlık Okulu'nda Carlo Aymonino ve ekibi, kentsel morfoloji ve mimari tipoloji arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalara odaklanarak bu araştırmalara farklı bir perspektif ile katkıda bulunmuşlardır. Mimarlık ile kent arasında birbirini şekillendiren diyalektik bir ilişki olduğunu savunmaktadırlar. Ekolün üyelerinden Aldo Rossi, *L'Architettura della Città* (Kentin Mimarlığı) eseri ile İtalyan tipo- morfoloji yaklaşımını uluslararası ortama taşımıştır (Bilsel, 2018: 35).

İtalya'da, asistanı ve takipçisi Gianfranco Caniggia (1933-1987), 1963'te Como kenti üzerine yapmış olduğu araştırmayı denetleyen Muratori'nin görevini devralmıştır. Caniggia, öğretilerinde ve yayınlarında kentsel formun ana aksı olarak bina tiplerine odaklanması sebebi ile 'prosedürel tipoloji' şeklinde adlandırdığı Muratori geleneğini devam ettirmiş ve geliştirmiştir. Muratori gibi Caniggia da, teorisini hayata geçirmiş ve yaşamı boyunca mimarlık ve inşaatla aktif bir şekilde ilgilenmiştir. O dönem araştırmaları, meslektaşlarıyla beraber İtalya ve Kuzey Afrika'daki pek çok kente yayılmıştır. Muratori fikirlerinin yayılması, özellikle 1980'lerde Aldo Rossi'nin eserlerinin İngilizce'ye çevrilmesiyle beraber, İtalyan mimarisinin dünya çapındaki popülaritesindeki genel yükselişi takip etmiştir. Rossi, Muratori'nin erken mesleki gelişimi üzerindeki hatırı sayılır etkisi konusunda sessiz kalmayı seçse de, 'geleneksel' bina tiplerine dönüşü başarılı bir biçimde teşvik etmiştir. Böylelikle tarihi kente olan ilgiyi tekrardan alevlendirip, mimarideki önemini teşvik etmiştir. Sonrasında İngiliz, Amerikalı ve Fransız mimar ve plancıların tümü Rossi'nin mesajını dinlemişlerdir. Muratoryan mirasını sürdüren öğrenciler Giancarlo Cataldi, Giann Luigi Maffei, Maria Grazia Corsini, Paolo Marettoo, Giuseppe Strappaa ve diğerleri, Floransa, Roma, Cenova ve Sienna'da geleneği sürdürmektedirler (Moudon, 1997: 4-6).

3. Fransız Ekolü

M.R.G. Conzen ve Muratori, ilk iki kentsel morfoloji ekolünün temelini attıktan sonra 1960 yıllarının sonlarına doğru Fransa'da üçüncü bir ekol ortaya çıkmıştır. Öncüleri olan mimar Philippe Panerai ve Jean Castex, sosyolog Jean-Charles DePaule ile beraber Versailles, Beaux-Arts'ın dağılmasının bir parçası olarak İtalyan Ekolü gibi Fransız Ekolü de modernist mimariye ve onun tarihi reddetmesine karşı bir tepkiden ötürü doğmuştur. Bununla beraber, o dönemde mimariyi aşan ve sosyolog Henri Lefebvre ve mimarlık tarihçileri Françoise Boudon ve André Chastel gibi güçlü eleştirmenleri meşgul eden, kentsel yaşam üzerine entelektüel söylemlerden de yararlanılmıştır (Moudon, 1997: 5). Versailles Tipomorfoloji Ekolü, sosyolog Henri Lefebvre ve mimarlık tarihçileri Françoise Boudon ve André Chastel'in eleştirilerinden de yararlanmıştır. Kısmen tipo-morfoloji üzerine İtalyan fikirlerine dayanmaktadır fakat daha “teorik-normatif” bir yaklaşıma sahiptir (Bilgi, 2010: 26).

Fransa'da yapılan çalışmalar, tipo-morfolojik yaklaşım olarak adlandırılan yaklaşımı izlemiştir. Başlıca İtalyan öncülerine benzer yani bir kentin fiziksel evrimi ile bina türleri, özellikle konutlar arasındaki diyalektik ilişkiye odaklanılmıştır. Bununla birlikte, İtalyan araştırmalarına büyük bir karşıtlık mevcuttu: Henri Lefebvre ve özellikle Henri Raymond gibi düşünürlerle temas yoluyla, kentsel ve mimari biçimlerinin sosyolojik yönlerine oldukça önem verilmiştir (Darin, 1998: 66).

Ekolün aynı zamanda bir kentsel tasarım teorisi geliştirmek, yazılı ve grafik kaynakları kullanarak kentlerin nasıl inşa edilmesi gerektiğini belirlemek için “kuralcı” bir amacı vardır. Muratorian Ekolü gibi Versailles Ekolü de modern şehirciliğe ve onun tarihi reddetmesine veya ihmal etmesine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Paris üzerine yaptıkları geniş çaplı araştırmalarının odak noktası, bu ortak mimarının kentsel dokuya yerleştirilmesi ve bunun olay örgüsü düzeyinde meydana getirdiği değişimlerle alakalıdır. Araştırma, kentsel sorunun sıkılaştırılması, parsel şekillerindeki değişiklikler ve belirli bir parselde ait mimari formun değerlendirilmesi gibi süreçler için istatistiksel analizler yoluyla gerçekleştirilmiştir (Bilgi, 2010: 27).

Versailles Ekolü'nde, “kentsel mimarlık” çevresinde yürütülen araştırma çalışmalarına sosyolog Jean-Charles Depaule'ün de katılması ile “kentsel mimarlık”

–Aldo Rossi’nin savunduğu- mimarlığın özerk (autonome) alanı olmaktan çıkması, kentsel mekânın biçimlenmesi ve toplumsal pratikler arasındaki ilişkilerin de araştırma konusu olduğu kapsayıcı bir araştırma alanı olarak gelişmiştir (Bilsel, 2018: 35).

Fransa’da, 1970’lerden bu yana, kentsel biçim çalışması bir bilgi alanı olarak ortaya çıkmıştır. Şüphesiz, farklı kasaba ve kurumlarda yürütölen çalışmalarla çok parçalı şekilde ilerlemiştir. Genellikle, ilgililer birbirlerinin çalışmalarından haberdar olmamışlardır. Hiyerarşik olmayan, kimsenin egemen olmadığı bir alan oluşmuştur (Darin, 1998: 66-71).

4. Ekollerin Ortak Amaçları

Tüm morfolojik analizler, teori oluşturma amaçları için yapılırken, kentsel morfolojik gelenekler arasında farklı teoriler ortaya çıkaran birkaç farklı amaç vardır. 3 ekölün her birinin teori oluşturma çabalarında farklı niyetleri mevcuttur. Bunlar aşağıdaki gibidir;

1. Kent kurma kuramını geliştirme amacı ile kent formunun tanımlayıcı ve açıklayıcı gaye ile incelenmesi: Bu tür çalışmalar kentlerin ne şekilde inşa edildiğı ve niçin yapıldığı ile ilgilidir. Coğrafyacıların ve özellikle İngiliz Ekölü’nün temel amacı budur. Fransız Ekölü’ndeki sosyal bilimciler de morfolojik çalışmalar yaparken bu amacı göz önünde bulundurmuşlardır.

2. Kent tasarımı kuramını geliştirme amacı ile kent formunun kuralcı gaye ile incelenmesi: Yapılan bu şekildeki çalışmalar kentlerin nasıl inşa edilmesi gerektiğine odaklanmaktadır. Bu amaca özel bir yön veren yani tarihi kent kurma geleneklerine uzanan bir yapı tasarımı teorisi geliştiren İtalyan Ekölü’nün temel odak noktasıdır. Birkaç Fransız araştırmacı, morfolojik analizlerinde aynı niyetlere sahipti ve çalışmalarının amaçlarını kent kurma geleneklerine dayanan bir proje teorisi geliştirmek olarak görüyorlardı.

3. Geçmiş tasarım kuramlarının kent inşası üzerindeki etkisini değerlendirme amacı ile kent formunun incelenmesi: Bu ‘fikir olarak’ tasarım teorisi ile ‘uygulandığı gibi’ tasarım teorisi arasında sofistike bir ayrım yapan tasarım

eleştirisi alanındadır. Bu tür çalışmalar, neyin inşa edilmesi gerektiğine (normatif teoriler) ve gerçekte neyin inşa edildiği üzerine belirtilen direktifler arasındaki farklılıkları veya benzerlikleri değerlendirmektedir. Fransız Ekolü, modernizmin kentsel tasarımdaki köklerini on sekizinci yüzyıla kadar başarıyla izleyerek morfolojik analizin bu kullanımını savunmuştur. Bununla beraber, eylemlerinin kentlerin uzun menzilli yaşamı üzerindeki tesirini değerlendirmek adına zaman harcama eğiliminde olmayan birçok tasarımcı ve planıcı için zor bir zihinsel egzersiz olmaya devam etmektedir (Moudon, 1997: 8).

IV. KENTSEL KİMLİK

A. Kentsel Kimlik

Kimlik kavramı genel olarak canlılar ya da nesneler için ayrımı sağlayan, farklılığı oluşturan özelliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında kimlik kavramı, benzer özellikler arasında bir kıyaslama yapılmasını getirmekte ve benzerlerin ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır. Farklılık, ayrımı kolaylaştırır.

Kentler ve mimari ürünler yönünden kimlik ve kentsel imge kavramı, ilk olarak görsel boyutu ile öne çıkan ve ayrıca doğal, coğrafi, kültürel birikimler ve sosyal yaşam normlarını da içeren çok geniş bir tanımlı kapsamaktadır (Ulu ve Karakoç, 2004: 155). Kente ait olma olgusunun, o kentin mekânlarının ve bu mekânların taşıdığı anlamların insan deneyimleri ile yoğunlaşmasının her zaman mekânsal kurgu üzerinden oluştuğu gözlemlenmiştir (Erdönmez, 2014: 115).

Mekânsal kimliğin kurgusunda, bireyin mekâna yüklediği kimlikler, bireyin oluşturduğu toplumda meydana gelen tarihsel, kültürel, sosyo-ekonomik süreçler ve bunların algısal ve biçimsel özellikleri ile ilişkilidir. Kimlik, mekândaki deneyimlerimiz için temel oluştururken, bu deneyimleri (yaşamsallaştırmaları) hem etkilemekte hem de onlardan etkilenmektedir (Demirsoy, 2006: 44). Kimlik ögesi bir anda, hızlı bir değişim ile ortaya çıkmamaktadır. Duygusal iç bağlar aracılığıyla algılama ve hissetme sonucu tanımlanabildiği için de göreceli bir kavramdır. Gerçek kimliğine kavuşan kentler hiçbir zaman bir kent ile özdeşleştirilemez çünkü kimliğin en önemli özelliği olan tek olma kavramı ile örtüşmektedir. Bu kontekste örnek olarak birbirinden farklı kimliklere sahip Muğla evleri, Safranbolu evleri ve Mardin evleri gösterilebilir (Birlik, 2004: 335-336).

İşlev gören her bir kentsel alanının, zayıf olsa bile bir yapısı ve kimliği olmaktadır (Lynch, 1960: 127). Toplumu oluşturan yapılar ile aktörler arasında karşılıklı etkileşim için bir alan oluşturan kent, bu etkileşim sonucunda bir kimlik yapısına dönüşmektedir. Kentin kendine özgü özelliklerini ve kişiliğini ifade eden

kent kimliği, kentin varlığının ve işleyişinin önemli bir parçasıdır (Demirsoy, 2006: 45).

Boşluklar, fiziksel özelliklerine göre kategorilere dayanmaktadır ancak her mekân kendi karakterini oluşturmak için geçmiş ve kendisini çevreleyen mekânların özelliklerinden etkilenmektedir. Konuya bu şekilde yaklaşarak mekân, insanların kendi sosyal, kültürel ve politik değeri ve davranışlarını geliştirebilecekleri sürekli ve kalıcı bir sistem olarak ifade edilebilir (Erdönmez, 2014: 101). İnsan-çevre bütünlüğünü içeren çözümler ile kültürel birikimlerin yapı eylemine dönüştüğü çok boyutlu ve karmaşık özelliklerin sentezi olan kentsel kimlik, bu anlamda salt bir fiziksel oluşum ya da bir estetik sorundan daha çok, tarihsel süreç içinde şekillenen toplumların yaşam biçimlerinin, fiziksel mekânlarda somutlaşmış ürünleri olmaktadır. Kent kimliği tekel değeri, kolektif bir sonuçtur. Kentsel kimlik uzun bir zaman diliminde biçimlenmektedir yani süreç ile birlikte değerişmektedir (Birlik, 2004: 336). Kentler yoğun, kalabalık, kişisel olmayan dağınık bir vaziyettedir ve bu tarihsel geçmişı olan kentlerde geçmişin izlerinin artık modern kentlerde görülebilmesi neticesini ortaya çıkartmaktadır (Erdönmez, 2014: 74).

Lefebvre'ye göre kimlik (aura) üretmek, somut ve soyut tüm etkenleri bir araya getirerek mekânın ruhunu oluşturmaktadır. “Dünyayı değeriştirmek için mekânı değeriştirmek gerekir” diyen Lefebvre, mekânın toplum üzerindeki etkisinin büyüklüğüne vurgu yapmaktadır (Ardıçoğlu, 2019: 31). Norberg-Schulz'a (1971) göre bir kent, kapalı ve uzak olanı birbirine bağlayan bir mikro kozmos olmalıdır. Birbirimizi benzerleştirmeden bize kimlik kazandırır ve bu ortak kimlik, beraber bir yer edinmeyi içermektedir (Norberg-Schulz, 1971 Aktaran: Erdönmez, 2014: 91).

Kentlerin özgün mekânsal kimliklerini kazanmaları çok uzun zaman dilimlerini gerektirdiği için kimlikli kentlerin sayısının fazla olması toplumun sahip olduğu önemli bir zenginliktir. Bu sebeple tarihi dokuların kent yaşamının bir parçası haline gelmesi, kimliğin gelecek kuşaklara aktararak devamlılığının sağlanması için önemlidir (Birlik, 2004: 342).

Kent kurgusunda mimari tasarım ve yer ilişkisi ile ilgili fikirlerden biri Colquhoun'a aittir (Colquhoun, 1990). Bu fikir, mevcut kentlerde okunabilirliği garanti eden temel bir gerçekliğin olduğunu ve farklı geçmiş dönemlere ait biçimlerin bir arada var olması ve yorumlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu görüşlerin ana kaynağı olarak gösterilen Genius Loci (Norberg-Schulz, 1980),

mekânın kendine has özelliklerinden bahsetmektedir. Norberg-Schulz yeri, ayrı ayrı doğanın ve insanın bir ürünü olarak tanımlar ve ayrıca varoluşta, mekânda ve mimaride, insanlarla çevre arasındaki temel ilişkiyi matematiksel tanımlarla değil, "mekân", "kişilik" ve "kimlik" sorunlarıyla açıklığa kavuşturmuştur (Erdönmez, 2014: 42).

Kentlerin fiziksel çevrelerinin ya da mimari kimliklerinin oluşumu ve zaman içerisindeki değişimi planlama kararları, koruma kararları ve uygulamaları ile doğrudan ilişkilidir. Değişim yadsınamaz bir süreç olsa da ölçeği kentin genel karakterini bozmaya, hatta yok etmeye başladığında sorunlar ortaya çıkmaktadır. Öyle ki eski-yeni kültür gruplarının çatışması sonucunda meydana gelen kimlik karmaşası, çevresel kaliteye önemli katkılarda bulunan tarihi birikimlerin belirginliğini ve sürekliliğini tehdit etmektedir. Böylelikle alışılmış olanın geniş çaplı değişimlere paralel olarak gittikçe yok olması, kültürel yabancılaşma yönüyle hem kenti hem de kentliyi ister istemez olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Birlik, 2004: 335).

Gelişen teknoloji, farklı dönemlerdeki sanat ve planlama akımları, politik yaklaşımlar, coğrafya, doğal yapı ve eşiklerin de belirleyici rol aldığı süreçler sonucunda kent; kendi özüne ait değerleri koruma çabasıyla varlığını sürdürmektedir (Sakar ve Ünlü, 2019: 130). Özgün kimliğin toplum ve toplum yapısına bağlı olarak doğru kararlar ve uygulamalar ile korunması, devamlılığının sağlanması ancak korumayı etkin kılacak yaklaşımlarla gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, tarihi çevredeki doku değişimi ile bağlantılı olan kimliğin devamlılığı sorunu, özellikle yeni tasarımların çevrelerine uyum sağlaması ve onlarla bir bütün olması gerekliliği konusuna odaklanmaktadır (Birlik, 2004: 335).

Toplumların yaşam biçimlerini bir imge olarak fiziksel mekâna yansıtan kentsel kimlik, sanayi dönemi öncesinde korunup bu sayede sürekliliğini sağlayabilmekteydi. Ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan plansız gelişmeler sonucunda ortaya çıkan ve giderek artan düzensiz ve karmaşık yapılaşmalar, bir yandan çevrede olumsuz bir değişime neden olurken, diğer yandan da bu çevre içerisinde yer alan tarihi birikimlerin doğru planlanmayan modern yapılaşmalar altında ezilerek kentsel doku üzerindeki etkisinin azalmasına neden olmuştur. Bu sebeple özgünlükleri ile farklılaşan tarihi nitelikli kentler, sadece kentsel sit alanı olarak belirlenmiş ve koruma altına alınmış alanlarda sınırlı kalarak kimliklerini hızla yitirmeye ve giderek birbirlerine daha çok benzemeye

başlamışlardır (Birlik, 2004: 337). Günümüzde kimliğini hızla yitiren kentlerin sıralanan etkenler sebebi ile değişime uğradığını ve etkisi altında kaldığını söyleyebiliriz:

1. Göç,
2. Yoğun ve kontrolsüz yapılaşma,
3. Plansız kentsel yenileme projeleri,
4. Eskime (Çöküntü alanlarının oluşumu),
5. Arsa spekülasyonu,
6. Yasal etkenler,
7. Sahiplenmeme,
8. Küreselleşme.

Kentlerde gelişen hızlı değişim toplumsal alt yapının yetersizliği ve gerekli şartların zamanında, eksiksiz oluşturulamaması ve üzerine kontrolsüz göçün bu eksiklikleri tetiklemesi ile birlikte günümüz sosyal yaşamında oluşan karmaşanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Oluşan bu durum kentlerin fiziki imkânlarındaki çelişkiyi, yozlaşmayı ve kişiliksizliği meydana getirmekte ve kentlerimizde görülen bu kültür yozlaşması ise kimliksizleşmenin ana kaynağını oluşturmaktadır (Ulu ve Karakoç, 2004: 157).

Ocakçı ve Türk'e (Ocakçı ve Türk, 2012: 227) göre kent kimliği üç ana öge şeklinde ele alınmalıdır. Kentin kimliğini meydana getiren, kendine has olmasını sağlayan ve onu diğer kentlerden farklı kılan özellikler o kente ait doğal, sosyal ve yapısal çevre arasındaki ilişki ve bu ögelerin birbirleri arasındaki etkileşimlerdir. Doğal çevre ve sosyal çevre birlikte yapılaşmış çevreyi oluşturup, üretmektedir. Yapılaşmış çevreden kaynaklanan kentsel kimlik ögesi ise kentin konumu, kentsel formu, işlevi yani kullanım şekli ve anlam faktörü ile bir bütün oluşturan mekânsal form ile şekillenmektedir (Şekil 8).

Şekil 8 Kentsel Kimlik Bileşenleri
(Ocakçı ve Türk, 2012 (Yazar tarafından görselleştirilmiştir))

1. Yapılaşmış Çevreden Kaynaklanan Kentsel Kimlik Öğeleri

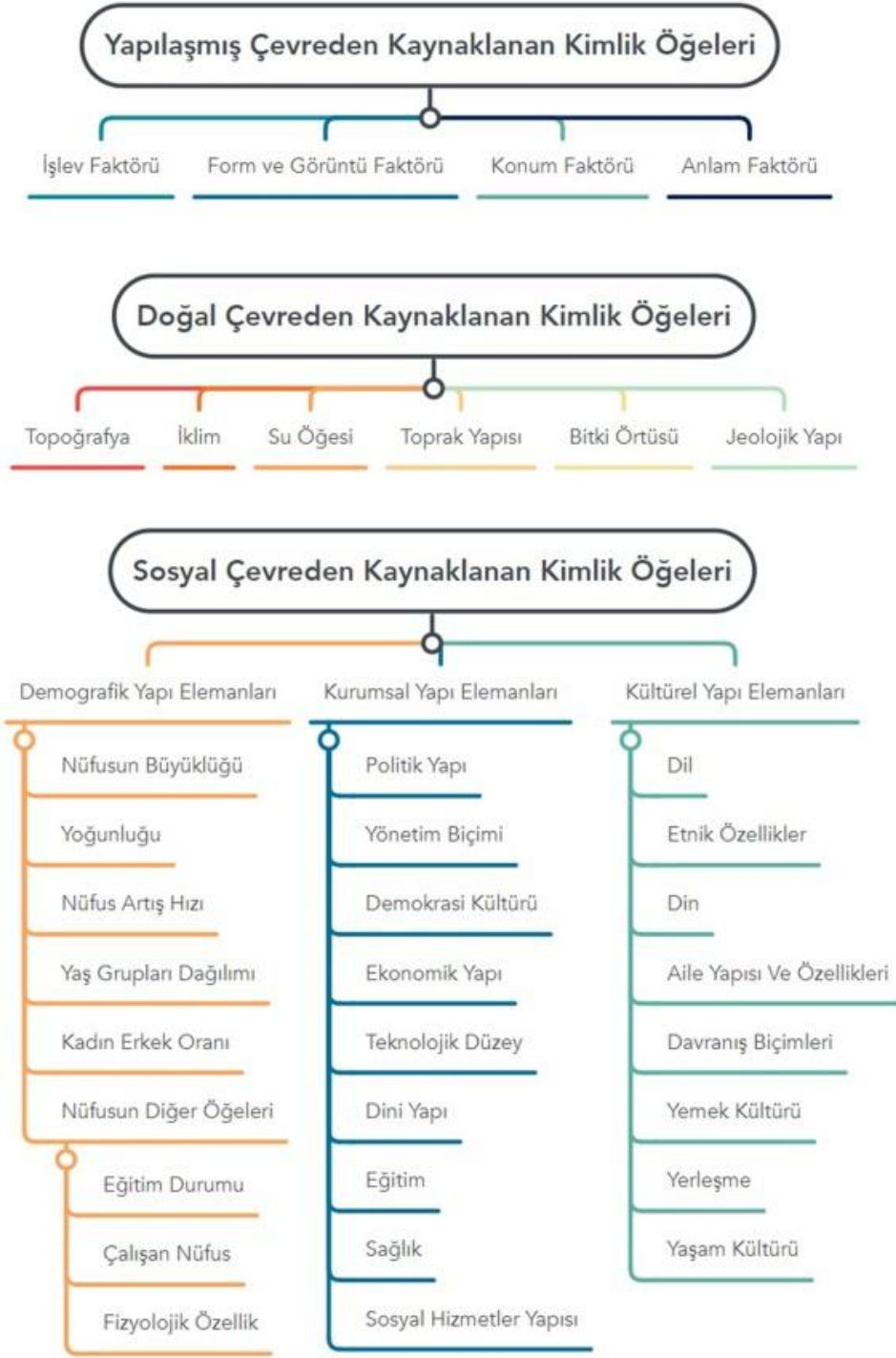
Kentlerdeki yapılı çevre kentliler için gerekli olan eylem alanları ve bu alanların birbiriyle olan ilişkilerinden oluşmaktadır. Kentin fiziksel yapısını meydana getirerek mekân karakterini ve kentsel tipolojiyi oluşturmaktadır.

2. Sosyal Çevreden Kaynaklanan Kentsel Kimlik Öğeleri

Kentin yaşayan bir varlık olabilmesi için en önemli varlığını kentliler oluşturmaktadır. Birey özeline inerek toplumu irdelemek gerekmektedir. Bireyin yeri ve konumu, değer ve kaliteleri ve aidiyeti kimlik oluşumunda önemli etkenlerdendir. Birey ve toplum karşılıklı birbirini besleyen mutualist bir ilişki içerisinde.

3. Doğal Çevreden Kaynaklanan Kentsel Kimlik Öğeleri

Kent kimliğinde baskın bir öge olan doğal çevre verileri, kenti özgün ve eşsiz kılarak diğer kentlerden ayırmaktadır. Kentin varoluşundan bu yana sahip olduğu özelliklerin iyi bir şekilde analiz edilip bu doğrultuda güçlendirilip öne çıkarılması ile kentsel algılama ve okunabilirlik sağlanmaktadır (Ocakçı ve Türk, 2012: 227). Kent ve doğa bütünlüğü önemli bir ilişkisellik oluşturmaktadır. Kent kimliğini oluşturan bu üç ana öge kendi içerisinde alt başlıklara ayrılmaktadır (Şekil 9).

Şekil 9 Kentsel Kimlik Bileşenlerinin Kendi İçerisindeki Ayrışımı

(Ocakçı ve Türk, 2012 (Yazar tarafından görselleştirilmiştir))

Kentler son yıllarda birbirleri arasında yarışan rekabetçi bir işletme olarak örgütlenmekte ve kentlerin işlevi verimliliğe ve kârlılığa dönüşmüş durumdadır. Kentlerin bir işletme olarak ele alınması ve bu işletmecilik ilkeleri ile planlaması,

kentsel kimliğin ve onu oluşturan kentsel imgelerin zamanla tahrip olmasına, içeriksizleşmelerine ve/veya yok olmalarına sebep olmaktadır. Bu durum zaman içerisinde kentsel mekânın toplumsal değerinin giderek azalmasına ve kimliğinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Bu durumun en belirgin örnekleri olarak sokaklarda oluşmuş alışveriş merkezleri, kaldırım üzeri kafeler, kamusal alandan dönüştürülen eğlence merkezleri, güvenli ve korumalı konut yerleşimleri ve benzerleridir. Bu değişim kültürel bağlamda ele alındığında her konuda olduğu gibi kentlerimize dışarıdan getirilen bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca son teknolojilerle yapılmış olan lüks binalarla ve gecekonduların yan yana yer aldığı kentsel dokular günümüz kent kimliklerinin ve imajlarının oluşmasında oldukça etkili olduğu görülmektedir (Ulu ve Karakoç, 2004: 158-159).

Küreselleşmenin git gide yaygınlaştırdığı tek tip yaşam düzeni hem ekonomi hem de sosyal yaşantımızı olduğu kadar tüm yerleşim birimlerimizi, kentlerimizin kimliklerini ve bu kimlikleri oluşturan kentsel imgeleri de hızlı bir şekilde tüketmektedir. Bir yanda insanların kent içindeki kişisel değerlerine gösterdikleri özen ve harcamalar artarken, diğer bir yanda tüketilen kentsel değerler çökmekte ve kentsel mekânlar tanımsız, kimliksiz kentsel çöküntü mekânlarına dönüşmektedir (Ulu ve Karakoç, 2004: 159). Kentlerimizde var olan ve geçmiş ile bağımızı kurmamızı sağlayan kentsel dokularımız ve mimari örneklerimiz bu süreçte hızlı bir şekilde elden çıkarak, tüm kentlerimizin yerel değerleri adı altında mimari ‘kisch’ler ile tüm kentlerimizi sarmaktadır.

B. Kentsel Bellek

“Bellek” kelimesinin anlamı Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde, “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmiş ile ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” olarak tanımlanmaktadır (URL-2).

Tarih bellekten, bellek ise tarihten beslenmektedir. Bellek bireyleri bugüne bağlamakta ve bugünün gerçeklerine yansıtarak, şimdiki zamanda geçmişin keşfedilmesini sağlamaktadır. Bellek tanımının genel bir ifadesi olan *geçmiş* ve *şimdi* kavramları, geçmiş şimdiki zamanda koruma gücüne karşılık gelmektedir. Pérouse’nin 2006 yılında bellek ile ilgili dile getirdiklerini Ünlü (Ünlü, 2017),

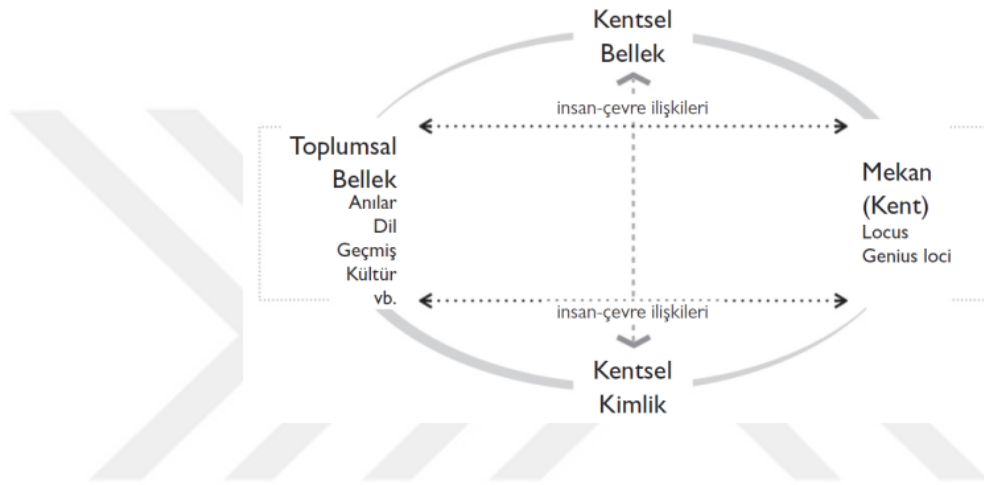
belleğin tarafsız olamadığını, bilinçli olarak hafızada tutulduğunu ve bu sayede bireyin ve toplumun tarihsel yolculuğunu hatırladığı ve kolektif bellekte biriktirilen olay, mekân, birey, ses, koku vb. tüm olguların ise geleceğe aktarılmasının önem arz ettiği şeklinde dile getirmiştir. Kısaca bireyin mekân ile geliştirdiği ilişki neticesinde oluşan bellek üretimi tüm duyuşsal faaliyetler ile oluşmaktadır. Bir yeri *mekân* yapan her detay ve bireylerin mekân içerisinde yaşadıkları deneyimler, bireyin belleğini oluşturmaktadır. Doğanın bileşenleri gibi bireyi çevreleyen tüm tasarım öğeleri de deneyimlerin ve buna bağlı olarak belleğin şekillenmesinde rol oynamaktadır.

Aldo Rossi, kentin kolektif bellek kavramını ilk olarak ortaya atan kişi olmaktadır. Kent belleği geçmişe, bugüne ve geleceğe dair ipuçlarını içinde barındırmaktadır. Bazen bir yapı, bazen kenti temsil eden bir anıt, bazen bir ağaç, bazen de sınır ögesi olarak bir duvar günümüzde geçmişini hatırlatarak kolektif belleğin taşıyıcıları olmakta ve hafızalara kaydedilmektedir (Yıldırım ve Güney, 2008: 115).

Mekânın literatürde *yer* olarak geçmesini sağlayan faktörler; o mekânın formu dışında, kişinin o mekânda yaşadıkları, o mekânın ona hissettirdikleri, onda bıraktığı izler ve mekânın atmosferi ile alakalıdır. Norberg-Schulz yer duygusu veren çevreyi ‘Genius Loci’ (yerin ruhu) kavramı yardımıyla, görünenin ardındaki gerçeği yakalama potansiyeline sahip olma şeklinde tanımlarken daha çok anlam üzerine odaklanmaktadır. Bu duygunun doğanın ve yapılaşmış çevrenin ortak değerleri üzerinden üç farklı düzeyde kurulabildiğini belirtmektedir. Birincisi sabit olan topoğrafyanın belirlediği yer yüzeyi, ikincisi daha çok doğa koşullarının belirlediği değişken olabilen kozmik düzey, üçüncüsü ise kültürel peyzajda bulunan sembolik ve varoluşsal anlam düzeyidir. Norberg-Schulz insanların yapılaşmış çevre üzerinden elde ettikleri deneyimi; imaj, mekân, karakter ve Genius Loci olmak üzere dört aşamalı bir metodolojide toplamaktadır. Conzen ise kentlerin özsel nitelikleri olan kişiliklerinden bahseder ve Genius Loci’yi kentsel peyzaj üzerinden açıklamaktadır. İnsanların yerleri nasıl kurdukları, kullandıkları ve kentsel peyzajın değişimiyle beraber yer duygusunun da değiştiğini belirtmektedir (Özaydın, 2004: 35-36). Conzen 1966 yılında, kentsel kimliğin ve karakterin meydana gelmesinde önemli faktörlerden biri olarak Genius Loci’nin, kentin fiziksel formunun üretilmesi ve değiştirilmesi süreçleri ile farklı dönemlerde değişiklik yaşayabileceğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede kentliler her dönemde mekânın ruhunu kendilerine

ait deneyimleri ile üretmekte ve bu şekilde kolektif bellek mekânda nesnelleşmektedir (Ünlü, 2017: 77).

Kentsel bellek, mekânda oluşan değişimlere paralel olarak devamlı bir şekilde değişmekte, bu sonuç ile kentsel kimlikte periyodik olarak önem arz eden farklılıklar oluşmaktadır (Şekil 10). Oluşan bu dönemsel farklılaşmaların mekânda yeniden biçimlenmesi ile mekân ve kent belleği arasındaki bağlantı üst üste gelerek katmanlaşmaya neden olmaktadır. Bellek kimliği, aidiyeti oluşturmakta ve bu ilişkiden dolayı bellek yok oldukça, kimlikte yok olmaktadır.

Şekil 10 Kentsel Bellek İlişkiselliği

(Ünlü, 2017: 78)

Bellek, bireysel yeti olmayıp, toplumsal durumlar tarafından şekillenmektedir. Toplumsal belleğin mekâna ihtiyacı olmakta çünkü mekân yalnızca topluma ev sahipliği yapıyor gibi görünse de mekân ve toplum birbirinden ayrı düşünülemez. Mekân toplumun yaşadığı önemli süreçlere ev sahipliği yaparken karşılıklı ilişki ile toplum da mekânı şekillendirmektedir (Hasgül ve Turgut, 2019).

Birey ve toplum arasındaki ilişki ile şekillenen *yapılı çevre* kolektif belleğin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Kent ise kolektif belleğin mekânsal olarak üretildiği alandır. Ringas, Christopoulou ve Stefanidakis'e göre de kent, toplumsal belleğin oluştuğu fiziksel düzlem olmakta ve geçmişte yaşadığı olayların, deneyimlerin farklı biçimde yansıdığı alanlar olmaktadır (Ünlü, 2017: 76).

C. Özgünlük

Özgünlük kelime anlamı ile özgün olma durumu, orijinalite, orijinallik olarak geçmektedir (URL-2). Doğadaki herhangi bir objeyi/canlıyı diğerlerinden ayıran; duyularla algılanan, kendine özgü olma durumunu ifade edilmektedir.

Kentsel kimliğin korunması ve sürdürülmesindeki temel ölçüt özgünlüğün ve bütünlüğün korunmasıdır. Bu nedenle kentsel kimlik açısından; özgün arazi kullanımının, kent silüetinin ve panoramasının ve bu öğeleri oluşturan doğal ve yapılı çevre öğelerinin bir bütün halinde ele alınıp korunması gerekmektedir. Kent kimliğinin bir parçası olan kentsel doku, kent mimarisi ve kentsel miras/sembol öğelere doğrudan ya da dolaylı zarar verecek müdahaleler, aynı zamanda kentin kimliğine de zarar verecek sonuçları doğuracaktır (Eryazıcıoğlu ve Markoç, 2014 Aktaran: Şahin, 2018: 37).

Nasıl bir insan kendine özgü bir nitelik ve özelliklerle belirli bir kimse oluyor ve diğerlerinden farklı özel duruma gelebiliyorsa, bir kent de kendisini diğer kentlerden farklı kılan özellikleri ile özel bir yer olmalıdır (Sezik, 2016: 44-45). Bize özgü çağdaşın yaratılmasında geçmişin doğru ve nesnel yorumu oldukça önem taşımaktadır. Eski kent dokuları ve mimari ürünlerin korunması önem arz etmektedir. Çünkü toplumun tarihi bilinci tarihi varlığın maddi ve manevi bilgilerinin yaşaması ve yoğunluğu ile alakalıdır. Eski çevrenin bilinçsiz yıkımı bu verileri yok ettiği gibi, taklit yerine bize özgü bir çağdaş yaratmaya da engel oluşturmaktadır. Maalesef ki çağdaşı yalnızca kopya olarak görmeye alışmaktayız. Eski konutların korunma çağrısı 'yeni konutlar yapmayalım veya onları eskisi gibi yapalım' anlamı taşımamaktadır. Ancak bugünden yarına gerçekleşmeyecek bu birleşmeler, bağlanmalar içerisinde, monoton bir gelecekte kurtulmanın yolu da belki ulusların geçmişlerindeki farklılıklarda yatmaktadır. Tarih çağdaşı yaratmamızı mümkün kılırsa faydalıdır aksi takdirde bir ayakbağı ve gericilik kaynağı olmaktadır (Kuban, 2002: 91).

D. Kent İmgesi

Kent imgesi kavramı, kent kimliği için önem arz etmektedir. Keleş (1980), kent imgesini bir tasarımın düzenleniş, görünüm ve yapıların yapı tasarımcılık özellikleri ile kentin insanda bıraktığı intibaların bir bütünü olduğunu söylemektedir (Keleş, 1980: 70). İmge, gözlemci ile gözlenen arasında işleyen iki yönlü bir süreçtir. Bu süreçte tasarımcının üzerinde çalıştığı fiziksel form önemli bir rol oynamaktadır (Lynch,1960: 131). Dilsel, sembolik ve semantik bağlamda önemli bir nosyon olmanın yanında bir durumu ya da nesneyi de ifade etmek için kullanılan görsel bir karşılık olmaktadır.

İmge kentin toplumsal, ekonomik ve fiziksel bünyesinin, mekânda ortaya çıkan varlığıdır. Şu şekilde de dile getirebiliriz; bir kent genel görüntüsü (siluet), bazı özel alanları, yolları, kendine özgü lehçesiyle konuşan insanları ve tüm doğal çevresi ile gözlemci üzerinde çeşitli intibalar bırakmakta ve bu intibaların yekûnu o kentin bizde ki imgesini oluşturmaktadır. Oluşan imge göreliliği olan bir kavramdır ve bir algılama biçimi ile oluşmaktadır. Örneğin o kentte yaşayan kişinin kent imgesi ile dışarıdan gelip gözleyen kişinin farklılıklar gösterir ve böyle olması doğaldır (Gürel,1970: 103). İmge, bireylerin dış dünyayı zihinlerinde genelledikleri bir resimdir. Oluşan bu resim, hem anlık duyguların hem de geçmiş tecrübelerin bir ürünüdür; elde edilen malumatı yorumlamak ve hareketi yönlendirme amacı ile kullanılmaktadır. Net bir imge, bireyin kolay ve hızlı bir biçimde hareket etmesini sağlamaktadır (Lynch, 1960: 4). Kentsel imgelerin ana fonksiyonu yön göstermektir fakat bu imgelerin önemi yalnızca bir harita objesi olarak değil, daha geniş bir manaya sahip olmalıdır (Erdönmez, 2014: 76).

Kent görüntüsü içinde görsel algımızı etkileyen tüm nesneler, imgenin birer ham maddesidir. Hepsinin bir ortak yönü vardır buna biçim-form denilmektedir.

Nesne iki boyutu ile gözlendiğinde yüzeysel nitelik olarak doku (texture) ve renk, üç boyutlu olarak belirdiğinde kütle olarak algılanmaktadır. Bu tanımladığımız ham maddeler doğal-yapay ya da doğa yapısı-insan yapısı olmak üzere iki ana bölümde toplanabilmektedir. Yeşil örtüsü, ağaçlar, akarsular, göller birincilere; yapılar, yollar, anıtlar, tapınaklar, araçlar ve her çeşit kent donanım ögeleri de ikincilere örnek gösterilebilir. Asıl amaç kent ham maddeleri ya da fiziksel ögeleri diye adlandırdığımız bu nesneler arasında uygun ilişkileri kurmaktır (Gürel,1970: 104).

İmgenin tutarlılığı farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Sistemli ya da ilgi çekici bir özelliği bulunan gerçek bir şey, uzun süreli aşinalıklardan sonra hafızada kimlik kazanabilmektedir. Her birey kendi imgesini yaratır ve taşır fakat aynı grubun üyeleri içinde de tutarlı bir uzlaşma olmaktadır. ‘‘Halk imgesi’’ denebilecek, büyük bir grup kentlinin, ortak kent imgesi aynı noktada birleştirecek (Lynch, 1960: 8). Özetle kent imgesi bireysel, kent kimliği ise kolektif bir kavram olmaktadır.

1. Kent İmgesi ve Bileşenleri

Her kentin, kişilerin bireysel imgelerinin bir araya gelmesi sonucu oluşturduğu bir ‘halk imgesi’ mevcuttur. Çok sayıda kentlinin oluşturduğu bir dizi ‘halk imgesi’nden bahsedilebilir. Her bir kişinin algısı bireysel olduğu kadar bütüncüldür ve bu algının grup imgeleri ile bir bağlantısı da vardır. Bir mekânın sosyal ilişkiler açısından anlamı, tarihi ve işlevi ile ilişkisi ve ismi bile onun imgelenebilirliğini etkileyebilmektedir. Fiziksel unsurlar ele alınarak, oluşturulan kent imgesinin içeriği beş farklı başlık altında toplanabilmektedir. Bunlar;

a. Yollar

Caddeler, sokaklar, yaya ve araç yolları, toplu taşıma alanları, kanallar ve demiryolları sayılabilir, bu ögeler pek çok kentlinin imgesinde baskın olabilmektedir.

b. Düğüm/Odak Noktaları

Bireylerin kente girmesini sağlayan stratejik noktalardır. Bu bir noktadan diğerine giderken, yol alırken, kullanılan yoğun odak noktalarıdır. Düğüm noktaları, köşe başı faaliyetleri ve aktiviteleri barındıran, fiziksel özelliklerin ve kullanımların yoğunlaştığı alanlar olma özelliği taşımaktadır. Bu toplanma/odak noktalarının

bazıları, bir bölgenin/alanın çekirdeğini ve faaliyet merkezini oluşturmaktadır. Kent için birer sembol olmakla birlikte etkileri tüm mekâna yayılmaktadır.

c. Kenarlar:

Kıyılar, demiryolları, gelişme bölgesi sınırları ve duvarlar kenar öğelerine örnektir. Bu tür kenarlar, bazı noktalarında geçişler veren ve iki bölgeyi birbirinden ayıran duvarlar ve iki bölgeyi birleştiren bağlantı noktaları olabilmektedir.

d. İşaret Öğeleri:

İşaret öğeleri diğer bir noktasal referans kaynağını oluşturmaktadır. Ancak harici öğeler olduklarından dolayı gözlemci bu oluşumların içine giremez. Bunlar çoğunlukla kolay tanımlanabilen fiziksel oluşumlardır; bir bina, bir işaret levhası, bir dükkân veya bir dağ gibi. Kentin içinde veya belli bir uzaklıkta olabilirler bu şekilde her türlü pratik kullanım için sabit bir yönü sembolize etmektedirler (Lynch, 1960: 51-54).

e. Bölgeler:

Bölgeler, iki boyutlu alanlar olarak algılanır ve kentin orta ve/veya büyük ölçekli bölümlerini oluşturmaktadırlar. Gözlemci, psikolojik olarak bu alanların içine girdiğini hisseder.

E. Morfoloji ve Kimlik İlişkisi

1. Morfoloji, Kimlik ve Kültür İlişkisi

Kentlileşme bireysel, kent kültürü ise toplumsal anlamı ifade etmektedir. Kent kültürü; belirli yerleşim yerlerinin somut şartlarında yerleşik düzende yaşamakta olan toplulukların ekonomik, siyasi, ideolojik gibi her düzlemdeki beraber yaşam pratiklerinin kronolojik zaman içerisindeki birikimi ve birleşimidir. Kent kültürü bu anlamda sabit bir kavram değildir. Toplumsal oluşumun değişimini, dönüşümünü ve gelişimini ifade eder. Kent kültürünün gelişmesinde bireyselleşme ve ileri seviyede örgütlenme birbirlerini tamamlayan önemli iki ögedir. Kent kültürü kavramını, altyapısı ile evrensel, üst yapısı ile ülkelere özgü şeklinde tanımlamak mümkün olmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 55).

Her yeni tarihsel süreç kendinden önceki süreçlerden, her yeni mekânsal ihtiyaç kendinden önceki ihtiyaçlardan ve her yeni oluşan kültür kendinden önceki kültürün yaşam şeklinden, kimi öğeleri kendi ile beraber getirmektedir ve kentlerin günümüzdeki halini almasını sağlamaktadır (Sakar ve Ünlü, 2019: 130). Her kültür ortamı geçmişten sayısız izler taşımakta böylece tarih, yapıya anlamsal içerik kazandırmaktadır. Bunlar zamanla işaret ögesi ve odak noktaları haline gelmektedir (Kuban, 2002: 96).

Birtakım değişkenler, mekân içinde eşsiz bir biçimde birbirine bağlıdır. Bu manada, toprak, iklim, yeryüzü şekilleri, doğal çevre, kültürel çevre, gelenekler, siyasal ve ekonomik sistemler, inanç ve alışkanlıklar eşsiz bir biçimde birbiri ile ilişkilidir (Cresswell, 2012 aktaran Kaya, 2014: 5).

Toplum kültürünün kendine has özellikleri yapı biçimlenmesinde niceliksel ihtiyaçların ötesinde saptayıcı önemli bir faktör olmaktadır. İkisi de aileyi barındırdığı halde, bir Japon ile bir İranlı'nın evi farklıdır. Anadolu'da yaşamını sürdüren insanların evleri, Anadolu'daki toplum hayatı ile açıklanabilir. Her toplumun tarihi gelişiminde ortaya koyduğu gereksinimler, bunları karşılayan yapı programları ve bu programlarla uzun zaman içinde bütünleşmiş kültür özellikleri yapı üretimini yönlendirmektedirler (Kuban, 2002: 20).

Toplum yalnızca kültür ihtiyaçlarının yön ve niteliğini değil, malzeme ve onun kullanılma sınırlarını da ortaya koymaktadır. Ancak toplumun yapı eylemine koyduğu sınırlar bu kadarla kalmamaktadır. İnsanlar çokluk inançlarına, fikirlerine, beğenilerine yani toplumsal gelenekleri ile uyumlu çevrelerde yaşam sürmek istemektedirler. Bazı biçim ve renkler toplum için sembolik değerler kazanmıştır durumdadır (Kuban, 2002: 25).

Yeni bir biçimin ortaya çıkması ile beraber onu anlatabilmek için bir benzetme sistemi, bir metafor aranmaktadır. Eğer bu benzetme genel bir kabul görececek olursa yaygınlaşır ve ortak bilgi olmaya başlar, bu bilgi içerik-biçim ilişkisini açıklar yani semantik bir nitelik taşımaktadır. Bu mekânizmanın her zaman bu şekilde olduğunu düşünmek doğru değildir. Sıradan mimari hemen anlaşılır ve okunur. Bir üslubun devamlılığı içinde bir yapının okunması ortak kültür özelliği sayılır. Oysa yepyeni bir biçimin okunması imkânsızdır. Genel olarak yapının anlattığı şey mimarinin kelimeleri olan mimari öğelerin, alışlagelmiş düzenler içinde önümüze çıkmaları yani bilinen bir sentaks içinde yerlerini almalarıdır. Yeni bir sentaks yeni bir anlam demektir. Bu anlam yeni bir fonksiyonu yansıtabilir. Genel itibariyle yapının simgeselliği de bu işlevin uzun süreli varlığı ile ilgilidir. Bu süreç içinde simgeleşebilen biçim statüsünü işlevin sosyal içeriğinden almaktadır (Kuban, 2002: 97-98).

Bölge kavramını analizlerinin merkezine almış olan Paul Vidal de la Blache ve takipçileri, bölgelerin kendilerine has yaşam stillerini anlamaya çalışmıştır. Bütünlük ilişkisine dayanan bu analizler, fiziki çevre ile kültürel yaşam arasında sıkı bir bağ kurma prensibine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bölgeler arasındaki yaşam tarzlarının farklılığının temelinde ise doğal çevre ve kültürel formların inşa edici rolleri vardır. Kültürel formlar ve doğal çevre bir araya gelerek bölgeye özgün özellikler kazandırmakta ve başka bölgelerden ayrı ve benzersiz kılmaktadır (Cresswell, 2009 aktaran Kaya, 2014: 5).

Kültürel farklılaşma, tarihin her döneminde bir kültürün kendisi ile hesaplaşması ve kendisini çağa uyarlamasıdır. Toplumların tarihi hafızaları ve ataletleri, farklı bir söylemle gelenekleri bu değişim hızını kontrol etmektedir. Yapının anlamı yaşadığı çağın ürünüdür. Bu şekilde mimarinin de yeni prensiplere göre her adımda tekrardan yaratılmaması için herhangi bir sebep yoktur. Bu düşünce kendi içinde, hem modernizmin geçmişe köktenci bir tavırla sırtını dönmesini, hem

de kendisinde sonra da ona sırtını dönecek yeni tavırların meydana gelebileceğini kabul etmektedir (Kuban, 2002: 95).

Kentleşme ile beraber kente gelenlerin kentlileşmesi, kent kültürünü benimsemesi beklenirken, bunun tersine kent kültürünün ve kentlerin fiziki özelliklerinin hızlı bir şekilde aşındığı, sona erdiği görülmektedir. Mekânsal yozlaşma bir neden değil, bir sonuçtur. Yaşadığımız bu çağda yenedünya düzeninin getirdiği küreselleşme olgusunun tanımladığı ve sisteme katılma mücadelesi veren, yarışan kentler üzerinde yaratmış olduğu yeni taleplerin özellikle gelişmekte olan ekonomilerde kentlerin sosyal ve fiziksel yapılarında yeni değişimlere sebebiyet vermesi kaçınılmaz görünmektedir. Böylesi kentlerde, yeni ekonomik kazanımlar pahasına toplumsal ayrışma ve mekânsal manada parçalanmalar yaşanmasının yanında, yerleşik alanlarda geleneksel değerlerin yeni yapısal değişim baskıları altında git gide yok olması; geçmişten geleceğe uzanan kültürel sürekliliğin sona ermesiyle de, bir tür 'kimlik-bunalımı' ile karşılaşılması normal sonuçlar olarak görülmektedir (Polat, 2004: 16).

2. Morfoloji ve Kimlik İlişkisi

Birini, bir şeyi, bir zamanı hatırlamak için bellek mekâna ihtiyaç duymaktadır. Başka bir deyişle bellek daima bir tür mekânsallaşma eğilimindedir. Mekânlar değiştikçe ve dönüştükçe bu değişim belleğe de sirayet eder ve kent ile birlikte bellek de değişmektedir. Kentte, mekânda, fiziksel çevrede meydana gelen değişim ve dönüşüm sebebi ile kentsel belleğin değişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Kentte yaşanan bu değişim ve dönüşümler belleğin izlerini taşıyan yapılar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bir yapının yıkılması ardından yenisinin yapılması ile birlikte artık eski yapının bellekteki gücü azalır, yeni yapı ise belleğin yeni bir parçası olmaktadır. Yıkım sonrası mekân, kent ve kentte yaşayan insanlar arasındaki ilişki ağı yeniden kurulur ve kent ile öznenin ilişkisi yeniden şekil alır böylece yeni bellek inşasına tanıklık etmiş oluruz. Mevcut doku ortadan kaldırılırsa bellek de yok edilmiş olur. Şöyle özetlemek gerekirse; o kentte yaşayan bir kentli belleğini çocuğuna aktarmaktadır o da kendi çocuğuna ve bu devrim böyle devam ederek nesillerce devam etmektedir fakat aktarım durduğunda bellek yok olur, bellek yok oldukça da kimlik yok olmaktadır.

Forty (2001), kentte yapılan değişikliklerin yalnızca fiziksel değişime sebep olmayacağını ayrıca orada yaşayan kentlilerin zihinsel sürekliliğini de kesintiye uğratacağının çıkarımını yapmaktadır. Bu görüş, bireylerin yaşadıkları kentlerle kurduğu bağın anlaşılması açısından önemlidir; bu yerler, bireyler için birer imgeye dönüşür, bireylerin aidiyetini ve bağlılığını tanımlamaktadırlar. Bu noktada kentler yaşayan organizmalar olarak ele alınarak, kendi belleği olan ve toplumun oluşturduğu imgeler toplamından meydana geldiği göz ardı edilmemelidir (Hasgöl ve Turgut, 2018: 70).

Kentin morfolojisi yapılaşmış evre nitelikleri ve bunun doğal evre ile ilişkisi önem arz etmektedir. Her morfolojik dönem kendine ait özellikleri korumalı, çürümeye bırakıp yok edilmemelidir. Bu yapılırken mevcut morfolojik dokunun niteliğine aykırı bir müdahale de yapılmamalıdır. Yapının kullanım ömrünün uzatılmasının ötesinde belleğin devamlılığının sağlanması, geçmişte sahip olduğu imgenin canlandırılması veya yapının farklı bir rol ile sosyal hayata dâhil edilmesi, yenilemenin başarı ile gerçekleşmesinde önemli adımlardandır. Yerel yönetimlerin alt yapısının iyi organize olarak hayata geçiremediği yenileme projeleri; kimlik kaybına neden olmakla birlikte sosyal sürekliliğin sekteye uğramasına ve nihayetinde kolektif belleğin yok oluşuna sebebiyet vermektedir. Zamanla çöküntü alanlarına dönüşen ve kaybolan kültürel belleğin canlandırılması adına tarihi kent dokularının korunması ve rekreasyonel anlamda değerlendirilerek halkın bölgeye çekilmesi için restorasyon temelli kentsel yenileme çalışmaları tercih edilmeli fakat yapılan kentsel yenileme projeleri bu anlamda incelendiğinde sayı oldukça düşük bir orana karşılık gelmektedir. Bunun önüne geçebilmek adına kentin kimlik değerleri ve en önemlisi kentte somut olarak algılanan fiziki çevreye dayalı kimlik öğelerinin morfolojik özellikleri dikkate alınarak projeler hayata geçirilmelidir. Bu sebeple kültürel açıdan duyarlı ve korumacı planlama yaklaşımlarının, kentin tarihsel belleği hakkında bilgi aktaran kent hikâyeleri ile entegre edilmesi önemlidir. Bir kenti anlamak için sadece kolektif belleği yansıtan değerleri anlamak değil aynı zamanda her bir unsurun kent genelinde ve birbirleriyle kurduğu ilişkileri de anlamak gerekmektedir. Bu ilişkinin bir ürün olarak görülebilecek “mekânın ruhu” kent için akılda kalıcı değerler topluluğu olarak görülebilecek kentsel yenilemenin ana bileşeni olmalıdır.

Cullen’e göre kentsel mekânda bütüncül bir değer yaratılması için tek tek bireysel yapılara odaklı bir yaklaşımdan fazlasına ihtiyaç vardır. Trancik (1986), yapıların tek tek üretildiğini, çevresinden izole edildiğini, kentsel örüntünün bir

parçası olamadığını, kente yeni parçaların eklenme sürecinde oluşturulan planların mekânı iki boyutlu olarak ele aldığını, mekânın üç boyutlu konfigürasyonunun kavranamadığını ifade etmektedir (Ünlü, 2018: 60). Lynch'e göre ise bir kent, birçok amaca hizmet eden, değişken bir yapıdır. Birçok işlevi bir arada barındırır ve kişiden kişiye değişen hızlarla gelişmektedir. Bütüncül bir uzmanlaşma, nihai bir bütünlük imkânsız hem de istenmeyen bir durumdur. Paylaşılan umutlar ve sevinçler toplumun algılarını ortaya çıkarabilmektedir. Her şeyden önce eğer çevre görsel olarak düzenlenirse ve net bir şekilde tanımlanırsa, kentli de kendi kurduğu anlamı ve bağlantılar ile kenti oluşturacaktır. Ancak o zaman kent gerçekten dikkate değer ve tanınabilir bir yer olabilmektedir (Lynch, 1960: 101-102).

Kentlerin özgün mekânsal kimliklerini kazanmaları çok uzun zaman dilimlerini gerektirdiği için kimlikli kentlerin sayısının fazlalığı toplumun sahip olduğu önemli bir zenginliktir. Bu nedenle tarihi dokuların kent yaşamının bir parçası haline gelmesi, kimliğin gelecek kuşaklara aktarılacak sürekliliğinin sağlanması açısından önemlidir (Birlik, 2004: 342).

V.KENTSEL YENİLEME VE KENTSEL KORUMA

A. Kentsel Yenileme

Kentsel yenileme kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'nde, "Kentın imar planına uymayan, ruhsatsız binaların yıkılıp, planlara uygun olarak toplu yerleşim alanlarının oluşturulması" şeklinde geçmektedir (TDK, URL-2). Kentsel yenileme, kamu girişimi ya da yardımı ile yapıların iyileştirilmesi, korunması, daha iyi barınma koşulları, tecim ve işleyim olanakları, kamu yapıları sağlanması amacı ile yerel tasar ve izlenceler uyarınca, kentleri ve kent özerklerinin bütününe ya da bir bölümünü, günün değişen koşullarına daha iyi yanıt verebilecek duruma getirmektir (Keleş, 1980: 74).

Kentsel yenileme (Urban Renewal); zaman içerisinde eskimiş ve yıpranmış kent dokularının günün sosyal ve ekonomik şartlarına uygun şekilde değiştirilmesini sağlayan bir süreçtir. Sosyal ve ekonomik değişimlerin yarattığı baskıya karşı, eskimiş dokularda değişiklik yapmaya veya bunların yerine yenilerini getirmeye denilmektedir (Ergun, 2007 Aktaran: Kasımoğlu, 2010: 4). Kentsel problemlere çözüm üretmek amacıyla, değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel şartlarına kalıcı bir çözüm sağlamaya çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem olarak ifade edilmektedir (Thomas, 2003 Aktaran: Polat ve Dostoğlu, 2007: 62).

Kentsel yenileme, kentsel bozulma süreçlerini daha iyi anlama gereksiniminden doğan ve gerçekleştirilecek dönüşümde elde edilecek sonuçların üzerinde bir uzlaşmadır. Başka bir deyişle, yitirilen bir ekonomik etkinliğin tekrardan geliştirilmesi ve canlandırılması, işlemeyen bir toplumsal işlevin işler duruma getirilmesi; toplumsal dışlanma olan alanlarda, toplumsal bütünleşmenin sağlanması; çevresel kalitenin veya çevre dengesinin kaybolduğu alanlarda, bu dengenin yeniden sağlanmasıdır (Roberts, 2000 Aktaran: Şişman ve Kibaroglu, 2009: 1).

Şehirciliğin eylem alanı olarak, planlama, tasarım ve koruma disiplinlerinin uygulama araçları haline gelen kentsel yenileme projeleri, fiziksel/çevresel

problemleri çözerek, sürdürülebilir çevrelerde kaliteli yaşam koşulları oluşturmak ve sosyo-ekonomik/teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal gereksinimleri karşılamak için kullanılmaktadır (Polat, 2005). Kentsel yenileme şu şekilde özetlenebilir : "Kentsel sorunları çözmeyi ve bir çağın ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarında kalıcı bir iyileşme sağlamayı amaçlayan kapsamlı ve bütünlük vizyon ve eylem olmaktadır (Robert ve Sykes: 2016: 315). Kentsel mekânlar;

- A. Oluşum (generation),
- B. Bozulma (degeneration),
- C. Yeniden yapma (regeneration) süreçlerine bağlı olarak döngüsel bir süreçte biçimlenmişlerdir (Ünlü, 2018: 65).

Günümüzde, kent mekânında gecekondulaşma, yapıların kendilerinin veya zeminlerinin risk taşıması ve benzeri nedenlerle belirli alanların yenilenme, tekrar yapılandırılma ve dönüştürülmesi ihtiyacı meydana gelmektedir. Açıktır ki kentsel yenileme modernizasyon ve yeniden geliştirme gibi çeşitli yöntemlerin uygulanması yoluyla bozulan yapıların veya toplulukların iyileştirildiği karmaşık ve izole olmayan bir süreçtir. Fiziksel yapıların iyileştirilmesine ek olarak, belirli bir vizyon ile yürütülen kentsel yenileme ayrıca sıkışık trafik, yetersiz açık alan ve zayıf kentsel altyapı gibi kentsel sorunları da çözmektedir. Ayrıca iş fırsatları yaratarak, sosyal ağları güçlendirerek ve savunmasız grupların aktif katılımını teşvik ederek ekonomik ve sosyal gelişmelere de fayda sağlamaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmaya tekabül eden kentsel yenilemede, proje süreci boyunca sürdürülebilirlik kavramı üzerinde durulmalıdır (Robert ve Sykes: 2016, 186).

Kentsel yenilemeyi, çökme ve bozulma olan kentsel mekânın ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel şartlarını kapsamlı ve tümleşik yaklaşımlarla iyileştirmeye yönelik uygulanan strateji ve eylemlerin tümü şeklinde tanımlayabiliriz. Bu sebeple kentsel yenileme, yeni kentsel alanların planlanması ve geliştirilmesinden ziyade mevcut kentsel alanların planlanması ve yönetimi ile alakalıdır (Çatalbaş, 2011: 11). Aynı zamanda, kent imar planlarının uygulanması, kent arazisi üzerinde kentsel işlevler için alan tahsisi, kentin tarihi ve doğal değerlerinin korunmasıyla ilgili mikro ölçekte sorunları da beraberinde getirmektedir. Trafik düzensizlikleri, yeşil ve açık alan eksikliği, otopark ihtiyacı, hava kirliliği, kentin temizliği ve bakımı gibi sorunlar da dâhil edilmektedir (Keleş, 1972: 43).

1. Kentsel Yenileme Amaçları

Kentsel yenileme, 5 temel amaca hizmet etmek üzere ortaya çıkmıştır. Bunlar:

1. Kentsel yenileme kentin fiziksel koşulları ile toplumsal problemleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmasıdır. Kentsel alanların çöküntü alanı haline gelmesindeki en önemli nedenlerden birisi toplumsal çöküntü ya da bozulmadır. Kentsel yenileme projeleri, temelde toplumsal bozulmanın nedenlerini araştırır ve bu bozulmayı önleyecek önerilerde bulunup, kentsel çöküntü ve bozulma problemine çözüm bulmayı amaçlamaktadır

2. Kent dokusunu oluşturan birçok ögenin fiziksel olarak sürekli değişim ihtiyacına cevap vermektir. Kentsel yenileme projeleri kentin hızla büyüyen, değişen ve bozulan dokusunda ortaya çıkan yeni fiziksel, toplumsal, ekonomik, çevresel ve altyapısal ihtiyaçlara göre, kent parçalarının yeniden geliştirilmesi amacını taşımaktadır.

3. Fiziksel ve toplumsal bozulmanın yanı sıra, kentsel alanların çöküntü bölgeleri haline gelmelerinin en önemli nedenlerinden birisi, bu alanların ekonomik canlılıklarını yitirmesi olmaktadır. Kentsel yenileme projeleri fiziksel ve toplumsal çöküntü alanları haline gelen kent parçalarında ekonomik canlılığı yeniden getirecek stratejileri geliştirmeyi ve bu sayede kentsel refah ve yaşam kalitesini artırmayı amaçlamaktadır.

4. Kentsel alanların en etkin biçimde kullanımına ve gereksiz kentsel yayılmadan kaçınmaya yönelik stratejilerin ortaya koyulması amaçlardan biri olmaktadır. Günümüzde ‘sürdürülebilirlik’ gayesi ile bağlantılı olarak, kentlerde daha önce kullanılmış ve atıl olan alanların tekrar kullanımını sağlayan ve kentsel büyümenin ve yayılmanın sınırlandırılmasına yönelik kentsel yenileme projelerinin geliştirilmesi bu sebepten ötürü olmaktadır.

5. Kentsel yenileme, toplumsal koşullar ve politik güçlerin ürünü olarak kentsel politikanın şekillendirilme ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktadır. Günümüzde kentsel alanların üretilmesi ya da yeniden geliştirilmesi çok paydaşlı bir planlama ve tasarım süreci ile gerçekleştirilmektedir (Roberts, 2000 Aktaran: Akkar, 2006: 30).

2. Kentsel Yenileme Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

İnsanların mekân tercihlerini değiştirmeleri ve buna bağlı olarak tarımsal bölgelerden endüstriyelleşmiş bölgelere göç etmeleri kent kavramını ortaya çıkarmıştır (Kıray, 1982: 57 Aktaran: Aydın ve Çamur, 2016: 55).

Kentsel yenilemenin ilk ortaya çıkışı Endüstri Devrimi'nin kentlerde yarattığı sefalet yuvaları ile olmuştur. 1750'li yıllarda sanayileşen ülkelerde kurulan fabrikalar ve tesisler, kırsaldan önemli bir nüfusu kentlere çekmiştir ve bunun sonucunda da sağlıklı barınma alanları sanayi kentlerinde meydana gelmiştir (Couch, 1990: 6-8 Aktaran: Yılmaz, 2018: 2003). Endüstri bölgelerine yaşanan yoğun göçler 19. Yüzyıl Avrupa'sında kentlerin büyümesi, bu bölgelerde yaşayan işçilerin yaşamak zorunda kaldığı insanlık dışı koşullar ile bazı bölgelerde eski yapıların yıkılıp yeniden yapılması süreci kentsel yenileme kavramını ortaya çıkarmıştır (Polat ve Dostoğlu, 2007: 63 Aktaran: Aydın ve Çamur, 2016: 55).

Endüstri Devrimi sonrasında, Avrupa'nın büyük kentlerinde işçi sınıfının içinde bulunduğu insanlık dışı koşullar, birçok düşünürü ve mimarı etkilemiş, çeşitli tartışmalarla birlikte gelişen ütopyacı akımlar (Tony Garnier'in "Endüstri Kenti", Ebenezer Howard'ın "Bahçe Kent" fikri gibi) ilk kentsel yenileme fikrinin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır (Dostoğlu, 1986 Aktaran: Dostoğlu ve Polat, 2007: 63).

1850'lerle birlikte Baron Haussman öncülüğünde, Paris'te kentsel yenileme uygulamasıyla sefalet yuvalarının yıkılması, geniş caddelerin açılması, kanalizasyon sisteminin kurulması, kamu binalarının yenilenmesi ve meydanların oluşturulması gibi oldukça radikal müdahaleler kente uygulanmıştır. Avrupa'da gerçekleştirilen bu büyük kentsel yenileme uygulamaları Kuzey Amerika'da "Güzel Kent Hareketi" (City Beautiful Movement) olarak kavramsallaştırılmıştır. Böylece 1800'lerin sonunda ABD'de de eski yapıların yenilenmesi, geniş caddelerin oluşturulması ve kamu yapılarının yeniden inşa edilmesi benimsenen kentsel yenileme uygulamalarından olmuşlardır (Akkar, 2006: 30-32).

1900'lere gelindiğinde, kentlere müdahale edilmesinin yanında, onların daha doğru bir şekilde kurgulanması gerektiği gelişmiş ülkelerde ağırlık kazanan bir görüş olmuştur. Bu kapsamda Ebenezer Howard tarafından ortaya konulan "Bahçe Kent"

(Garden City) vizyonu ile az nüfuslu, düşük yoğunluklu ve doğa ile bütünleşik kentlerin imar edilmesi önerilmiştir. Bu anlamda İngiltere’de 1890 tarihli İşçi Sınıfına Konut Sağlanması Kanunu (The Housing of the Working Classes Act) ve Amerika Birleşik Devletleri’nde 1930 yılında kabul edilen Konut Kanunu (Housing Act) özellikle yerel otoritelere sağlıklı yaşam alanlarını temizleme yetkisi vermeleri açısından önemli düzenlemelerdir (Housing Act 1930 Aktaran: Yılmaz, 2018: 2003). Bu sürecin devamında 1933 yılında ortaya konulan Atina Sözleşmesi ile modern kentin sağlıklı, temiz ve güzel bir çevresel koşul sağlaması fikri kabul edilmiştir. Sözleşmeye göre sağlıklı alanlar kentlerden temizlenmeli ve doğa ile bütünleşen kentler oluşturulmalıdır (Akkar, 2006: 30-31). Tüm bu politikalar dikkate alındığında, 1840’lardan başlayarak 1933’e kadar gelişmiş ülkelerde doğayla bütünleşik, sağlıklı ve güzel bir çevrenin kentlerde yaratılması anlayışı temel kentsel yenileme politikasına dönüşmüştür (Yılmaz, 2018: 2004).

İlerleyen süreçte alansal temizleme uygulamasından sonra, ‘kentsel yenileme’ kavramının seyrini etkileyen ikinci müdahale yöntemi; İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa ve İngiltere’de esas olarak sanayilerin savaş sonrası düşüşü nedeniyle gelişmiştir. O zamandan beri hükümet politikaları daha iyi bir toplum elde etmek için kentsel yenilemeye odaklanmaktadır. Bu süreçte kentsel yenileme politikasının çeşitli odakları olmuştur ve rejenerasyon politikasının doğası birçok kez yön değiştirmiştir (Roberts, 2000 Aktaran: McDonald vd., 2009: 51). Oluşan bu değişiklikler, kentsel sorunların boyutunu bastırmak için uygulanmıştır ve farklı kentsel yenileme programlarının geliştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Daha bilimsel yöntemlerle ve Endüstri Devrimi’nin etkilerinden ders çıkaran bir anlayışla hazırlanan yeni master planlara uygun olarak, kentlerin yeniden inşa edilmeleri amaçlanmıştır. Bu kapsamda savaşla tahrip olan alanlar yeniden inşa edilirken, mevcut kent dokusunun da bu master planlara uygun hale getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca bu dönemde savaş sonrası yeniden gelişim gösteren ekonomik koşullara uyum sağlamak için de kentlere müdahale edilmesi gerekmiştir ve böylece yeniden inşa sürecinde kentlerde modern yapıların inşa edilmesi, ticari mekânların geliştirilmesi ve çöküntü alanların ıslah edilmesine yönelik kentsel yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Couch, 1990: 26-29). Bu sürecin devamında özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişen kentleşme anlayışıyla birlikte bir takım metotlar geliştirilmiştir ve kentsel yenileme literatüründe, birçok metot

bulunmaktadır. Bu metotlar vurguladıkları vizyon, amaç, strateji ve yöntemlerine göre farklılık göstermektedir. Bunlar;

- Yeniden Geliştirme (Urban Redevelopment), ekonomik ve yapısal özelliklerinin iyileştirilmesine olanak vermeyecek ölçüde kötüleşmiş olan yoksul konutların yıkılması ve bunların oluşturduğu kent bölümlerinin yeni bir tasarlama düzeni içinde bayındırılmasıdır (Keleş, 1980: 122).
- Kentsel Canlandırma (Urban Revitalization), özellikle tarihi alanlar olmak üzere, daha önce sahip olduğu canlılığı yitirmiş olan bölgelerin bir takım sosyal önlemlerin alınması yolu ile tekrardan canlılık kazanmasının sağlanmasıdır. Sosyo-kültürel, ekonomik ya da fiziksel açılardan çöküntüye maruz kalan kentsel bölgelerin, çöküntüye sebebiyet veren etmenlerin ortadan kaldırılması ya da değiştirilmesi sonucu, ilgili tekrar eski işlevine kazandırılması yöntemine kentsel canlandırma denilmektedir (Öngören ve Çolak, 2013: 26-27 Aktaran: Aydın ve Çamur, 2016: 58).
- Kentsel Düzenleme (Urban Improvement), bir kentin, bir kasabanın tümünün veya bir yerleşim yerinin bir bölümünün kendi kendine gelişmesine engel olmak, bu gelişmeye toplumun yararına şekil vermek amacı ile yerleşim yerinin işlevleriyle toprak kullanımı arasında bir ilişki kurmayı öngören, geleceğe yönelik olan bir eylem çeşididir (Keleş, 1998 Aktaran: Polat ve Dostoğlu, 2007: 63).
- Kentsel Temizleme (Urban Clearance), alt gelir gruplarının yaşadığı bölgelerde bulunan konutların ve diğer yapıların sağlıksız niteliklerinin giderilmesi olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998 Aktaran: Polat ve Dostoğlu, 2007: 63).
- Kentsel Sağıklaştırma (Urban Rehabilitation), bozulmanın ve deformasyonun başladığı fakat özgünlüğünü henüz yitirmemiş olan eski kent parçalarının, özgün niteliğine kavuşturulması şeklinde tanımlanabilir (Erdoğan ve diğerleri, 2004 Aktaran: Kasımoğlu, 2010: 7). Amacı eski kent dokusunun olası sınırlar içerisinde canlandırılmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için bu dokunun niçin ortadan kalktığını doğru şekilde analiz etmek gerekmektedir. Sağıklaştırma önce koruma sınırlarını saptama daha sonra konutlara modern yaşam standartlarını getirmekle başlamaktadır. Amacı eski konutları yerlerine koymak değil fakat tarihsel çevrenin boyutları, yolları, doluluk, boşlukları ve bazı

önemsiz görülebilecek röperleri ile geçmiş anılarını bir ölçüde yaşatmaktır (Kuban, 2001: 19- 20).

Bir mekânın sağlıklı yaşam şartlarının sağlanması ve önceki durumuna dönmesi anlamına gelen sağlıklaştırma uygulamaları sonucu yaşam çevresindeki problemler, yapı ölçeğinden başlayarak yapı gruplarına, kent parçalarına ve en son kentlere kadar yaygınlaşmıştır. Alanda belirli bir tarihi dokunun varlığı mevcut ise ve yapılar kötü, sağlıklı şartlarda ise sağlıklaştırma metoduna gereksinim duyulmaktadır (Çatalbaş, 2011: 20).

Kentsel sağlıklaştırma çalışmalarında alanın fiziksel gereksinimlerinin giderilmesinin yanı sıra eğitim, sağlık gibi sosyal ihtiyaçlara da yanıt bulunurken bölgede yaşayan bireylerin yerinden olma tehlikeleri de azdır, bu sebeple alanın mevcut sosyal yapısının korunması uygulamanın en önemli sonucudur (Kasımoğlu, 2010: 7).

Tarihi yapıların yenileme projelerinde yeni işlev kazandırılarak kent ve kentliyle bütünleştirilmesi yaygın bir yaklaşımdır. Sağlıklaştırma tarihi dokunun yoğunlaştığı bölgelerde önem kazanan bir metot olmaktadır.

B. Kentsel Koruma

Kentsel Koruma (Urban Conservation), kentlerin belirli kesimlerinde yer alan bilimsel ve yapıtasarcılık değerleri yüksek yapılarla, anıtların ve doğal güzelliklerin kentte bugün ve gelecekte yaşayacak kuşakların da yararlanması için her türden tahrip edici eylemler karşısında güvence altına alınmasıdır (Keleş, 1980: 82).

Tarihsel çevre korumasının düşünsel kökeni ise toplumların belleği ve bilinci olması anlayışıdır. Bu anlayışa göre tarihsel çevrenin somutlaşmış yaşantı olarak görüntüsü toplumsal bir bilinç kaynağıdır ve bu sebeple korunması gerekmektedir. Çağdaş tarihin getirdiği tarihin sürekliliğine dayanan koruma anlayışı, tarihsel ve anıtsal dokunun bir bütün şeklinde korunması ve koruma yaklaşımlarının fiziksel çevrenin tümel ve sürekli olarak değişmesi üzerine kurulu bir zeminde gerçekleşmesine dayanmaktadır (Sökmen, 1987: 59)

Kent sitlerini her şeyden önce bir koruma planı ile korumak gerekmektedir. Bu teknik bir hizmet olmakta ve uzmanlık gerektirmektedir. Koruma planları, kentin söz konusu kesiminin bütün sorunlarına, buna ek olarak da koruma ve geliştirme

sorunlarına çözüm getiren ve imar planları ile de bütünleşen planlardır. Bu sebeple de imar planı müellifi ile işbirliği halinde yapılmalıdır. Koruma planlaması çok yönlü bir işlem olup, tescil verileri ile öteki kentsel sorunların çözümlerini optimize etmeyi amaçlamaktadır. Bu optimizasyon içinde kentsel hizmetlerin sağlanması, alt yapı eksikliklerinin giderilmesi, çevre standartlarının yükseltilmesi, konut stokunun değerlendirilmesi, yeni yapılaşmanın sit koşulları içinde yönlendirilmesi, doğal çevrenin geliştirilmesi, sosyal donatımın sağlanması, ekonomik imkanlar yaratılması, kentsel estetik değerlerin güçlendirilmesi ve benzeri planlama öğeleri yer almaktadır (Çubuk, 1987: 82).

Kent olgusunun genel gerçekleri açısından çağdaş koruma anlayışı düzeyinde koruma kararları üretebilmenin ağırlıklı ön şartlarından bir tanesi, koruma olayına sadece korunacak fiziksel çevrenin kendisini değil bu çevrenin üzerinde yer almış olduğu kentsel alanların kent bütününe ayrılmaz bir parçası olarak içerdikleri boyutları da dikkate alan daha geniş bir bakış açısı altında yaklaşılmasıdır (Sökmen, 1987: 60).

Günümüzde artık tarihi kent dokusunu müze gibi korumaktansa kentin yaşayan bir parçası olarak ele almak ve yaşatmak için gösterilen çabalarda buradaki mekân ve yaşam şeklinin çok yönlü bir muhasebesini yapmak gerekmektedir. Tarihi kent dokusu bazı yörelerde slum yaşantısını beraberinde taşımakta ve sit sınırlarının kentin ekonomik çöküntü sınırları, sosyal çöküntü alanları sınırları gibi tanımlanabilen bölgelerle neredeyse çakıştığı görülmektedir. Bu yörelerin tercih edilir yaşam bölgesi olması sağlanmalıdır. Bunun için eski ve yeni kentsel fonksiyonları birbiriyle karşılaştırmalı keza birini ötekine tercih etmektense belirli bir devirdeki toplum örgütlenmesinin sonucu çıkan tarihsel kent dokusunu ayıklamalı, günümüz koşullarına uydurulabilecek yaşam mekânları düşünülmeli ve bu işler için bütçelerden ödentiler ayrılmalıdır. (Çubuk, 1987: 70).

Tarihsel çevrelere yönelik baskıların yoğunluğunu etkileyen parametreler arasında tarihsel çevrenin içinde yer aldığı kentin büyüklüğü, ülkesi içindeki konumu ve önemi, ülkenin içinde bulunmuş olduğu gelişmişlik aşaması, tarihsel çevrenin kent bütünü içindeki konumu, bütüne ilişkileri ve ölçeği, tarihsel çevrenin karakteri ve özellikleri öncelikle sayılabilir (Sökmen, 1987: 61).

Kentsel bütün içinde, kent ekonomisini oluşturan en dinamik işlevlerin kendi rasyonelleri açısından yerleşmek istedikleri ve bu sebeple yerleşme yarışının en yoğun olduğu Merkezi İş Alanı (MİA) olarak geçen merkez kesimlerinin genel

olarak eski tarihsel çevrelerin yer aldığı bölgeler olması, koruma girişimlerinin bu bölgelere getirmek istediği kısıtlamalara bağlı olarak kentsel yer seçme süreci içinde ortaya çıkan tıkanıklıkların önemini ve ağırlığını artırmaktadır. Bu tıkanıklıkların büyük ve hızlı gelişen kentlerde önemli boyutlara ulaşması tarihsel çevre korumasının özellikle bu kentlerde büyük sorunlarla karşılaşması sonucunu doğurmaktadır. Kentin hızlı gelişmesi tarihsel çevre alanlarının yer aldığı MİA bölgesine dönük işlev değişikliklerini de yanında getirmekte ve tarihsel çevre dokusunun yeni kentsel işlevlerin mekân gereksinmelerine yerleşme düzeni, yoğunluğu vb. gibi açılardan cevap verememesine bağlı olarak bu çevreler üzerinde giderek artan yenilenme ve değişme baskıları oluşmaktadır. Özellikle eski yerleşme dokusunun organik yapısının ve ölçeğinin çağdaş merkez işlevlerinin ihtiyaçlarına cevap verebilmek açısından yetersiz kalması, dokuya yönelik yenilenme ve değişme baskılarının artmasında önemli bir sebep olmaktadır (Sökmen, 1987: 62).

Çevredeki değerler irdelenmeli ve kaybolanlar canlandırılmalıdır. Tarihi kentsel doku içinde bize kalanlar sadece kültürel miras ya da ata yadigârları değil, yarının planlamasında, konut politikalarında kaybedilen birçok değer yeniden bulunmasına yardım edecek sosyo-ekonomik tutarlılığı bulunan fiziki bir çevre olmaktadır (Çubuk, 1987: 72).

Koruma-geliştirme amaçlı kentsel yenileme çalışmalarına göre;

- Saptama- belgeleme:
Mevcut durumun tespit edilmesi,
- Kısmi sıhhileştirme- rehabilitasyon:
Çevreye uyum sağlamayan, aykırı nitelikli yapılaşmaların ayıklanıp boşaltılması,
- Alan sıhhileştirme- yeniden geliştirme:
Var olan veya yıkım sonrası oluşacak olan boş arsalardan faydalanarak yeni yapılaşmaların önerilmesi, korunmaya değer yapıların restorasyonu sağlanmalıdır.

Tüm alanın altyapı ve sosyal donatım gibi yönlerden modernize edilmesi şeklinde sıralanabilecek aşamaların, kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşılaşan tarihi çevreler için uygulanabilirliği kaçınılmazdır. Böylelikle bir taraftan kenti kimliklendiren öğelerin günümüze ulaşabilmiş olanlarının korunup geliştirilmesi, öte taraftan yeni tasarlanacak yapılaşmaların bulunduğu atmosferden ayrılmadan geçmişin ışığında yorumlanarak özellikli hale getirilmesi, hem yerleşmelerin

birbirinden ayırt edilebilmesini sağlayacak hem de mevcut mekânsal kimliklerin yaşam içinde sürdürülebilirliğine imkân tanıyacaktır (Birlik, 2004: 342).

Eskinin yerine yeninin gelmesi ile oluşan eski-yeni arasındaki karmaşayı çözümleyebilmek maksadı ile alana yönelik yapılacak yenileme çalışmaları şu şekilde ayrıntılanabilir:

- Saptama- Belgeleme:

Zamanın sağlamlığını, kullanışlılığını ve estetik değerlerini günümüze kadar getirebilme başarısını göstermiş kentsel kimliği yansıtan “nitelikli eski yapılaşmalar” ile zamanla sosyal, kültürel ve ekonomik değişimler neticesinde oluşturulmuş çevrenin gerçek kimliğini perdeleyen “aykırı nitelikli yeni yapılaşmalar”ın görsel çözümleyici bir yaklaşım doğrultusunda, yerleşim ve cephe ölçeğindeki morfolojik analizlerinin yapılmasıdır.

- Kısmi Sıhhileştirme- Rehabilitasyon:

Toplumsal gelişim ve değişimlere bağlı gereksinimler doğrultusunda yüksek seviyede kar elde edebilmek amacıyla oluşturulan ve çevre karakterine uyum kaygısı taşımayarak hemen her yörede yinelenen benzer nitelikli “plansız ve kontrolsüz yapılaşmalar”ın sonradan tasarlanacak biçimsel çözümleyici yaklaşımlara zemin hazırlayabilmesi açısından yıkılarak yerlerinin boşaltılmasıdır.

- Alan Sıhhileştirmesi- Yeniden Geliştirme:

Yaşam şartlarına cevap verebilen ve çevre karakteriyle bütünleşebilen “nitelikli yeni yapılaşmalar”ın biçimsel çözümleyici tasarım yaklaşımları doğrultusunda oluşturulması bu bağlamda, çok sayıda seçenek üretebilmesi açısından en önemli yönlendirici ölçüt olarak kabul edilen kat adedi / gabari göz önüne alınmasıdır.

C. Türkiye’de Kentsel Yenileme ve Koruma Gereksinimi

Ülkemizde de diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi hızlı nüfus artışı ve özellikle kentlerimizde artan nüfus birikimi, kentlerimizin hazırlıksız yakalanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ortaya çıkan bir kentleşme sorunudur. Siyasi, sosyal ve ekonomik gündemin en önemli konularından birini temsil etmektedir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1995: 23). Aşırı nüfus artışı nedeni ile mevcut kentler

mekânsal açıdan hazırlıksız yakalanmış ve oluşan talepleri karşılayamaz hale gelmiştir. Bu vaziyet konut sorunlarına yol açmış ve kentsel yenilemeyi hızlandırmıştır. Gelişen bu süreç kentlerimizde oldukça disiplinsiz şekilde gelişim göstermiş ve kentsel değerlerin koruma gereksinimlerinin göz ardı edilmesine neden olduğu gibi sağlıklı kentlerin gelişme sürecini de beraberinde getirmiştir. Süreç hızlanarak tüm kentlerde kentleşme sürecinde kültürel yapının değişimine ve bunun mekâna yansımaya neden olmuştur (Ulu ve Karakoç, 2004: 157).

Dünyada ve ülkemizde büyük ekonomik ve toplumsal değişimlerle beraber kaçınılmaz olarak hızlı bir kentleşme süreci de başlamaktadır. Bu yüksek tempolu değişim sürecini hiçbir kent sorunsuz ve çarpık olmadan karşılayabilecek ölçüde hazır değildir çünkü bu süreç örgütlülük gerektirmektedir. Kent merkezlerinde bu sürecin olumsuz getirileri ağır sonuçlar doğurmaktadır. Tarihsel ve kültürel değerlerin tahrip edilmesine, yeşil alanların yok oluşuna, sosyal altyapının eksik kalışına sebep olmaktadır. Kentin bu şekilde büyümesinin en olumsuz nedeni ise sürekli olarak yaşam kalitesinin düşmesidir.

Türkiye'de kentleşme sorunları, kentleşme sürecinin dolaylı ya da dolaysız olarak sonucu olan sorunlardır. Bu, farklı belediye hizmetlerinin kullanımı, barınma sorunları, ulaşım, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlerin kentlilere sunulmasında farklı yerleşme kademeleri arasındaki dengesizliklerdir (Keleş, 1972: 41).

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de geniş uygulama alanı bulan kentsel yenileme; kent yaşamı, toplumsal dokuları, mekânları ve kimliği de derin bir dönüşüme uğratmaktadır (Şan ve Akyiğit, 2014: 131). Türkiye'de kentsel yenileme uygulamaları genellikle bozulmuş tarihi alanların restore edilmesi, çöküntü alanlarının canlandırılması ve gecekondü alanlarının sağlıklılaştırılması şeklinde yapılmaktadır (Dündar, 2006; Aktaran: Aydın ve Çamur, 2016: 58).

İmar afları aracılığıyla estetik, teknik ve altyapı açısından son derece yetersiz kentsel alanlar ortaya çıkmıştır. Bu sağlıklı yapı stoku her doğal afette yaşanan can ve mal kayıpları açısından düşünülürse, yüksek maliyetli bir kentleşme modeli olarak değerlendirilebilir (Çavuşoğlu, 2014: 190). Maalesef ki yerel yönetimler inşaat sektörünün önceliklerine önem vermektedir ve bu sebeple birbirine çok benzeyen yapılar en önemlisi kentler ortaya çıkmaktadır bu da planlama ilkelerinin hayata geçmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Çevresiyle bağlantılı olmayan tekil yapılara odaklanılması kentsel bütünlüğe zarar vermektedir. Yeni eklenen hiçbir yapı o bölgenin özelliklerine göre şekillenmemektedir. Maalesef ki 'kayıp

mekân' üretimi yapılmaktadır. Kentlerdeki bu tek tipleşmeyi Ünlü ve Baş (2021) şu sebebe bağlamaktadır; yasal süreçlere göre kent üretilmesi, ezbere planlama ve mimarlık yapılmasından kaynaklanmaktadır.

Özellikle toplu yapıda gittikçe hızlanan endüstrileşme dolayısıyla konut programlarında sık sık değişiklik yapma söz konusu olmadığından yapının tasarlama özelliklerinin önceden belirlenmesi gereklidir (Hole, 1967). Bu sebeplerle daha planlı bir değişmeye yönelmek ve yapılacakları bilimsel bir düzen içerisinde ele almak gereklidir (Bayazıt, 1969: 25).

Özgün kimliğin toplum ve toplum yapısına bağlı olarak doğru kararlar ve uygulamalar ile korunması, devamlılığının sağlanması ancak korumayı etkin kılacak yaklaşımlarla gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda, tarihi çevredeki doku değişimi ile bağlantılı olan kimliğin devamlılığı sorunu, özellikle yeni tasarımların çevrelere uyum sağlaması ve onlarla bir bütün olması gerekliliği konusuna odaklanmaktadır (Birlik, 2004: 335). Bölgelere getirilecek yeni işlevler arasında pansiyon, kültür kulüpleri, müzeler, kitaplıklar, müzik lokalleri, turizm endüstrisinin gelişmesini sağlayan küçük sanat eylemleri, ilginç perspektifleri değerlendiren dinlenme yerleri olmalıdır. Bu yenileme ve kullanma projelerinin hazırlanması çevrenin tarihsel kimliğini bozmadan gerçekleştirilmek zorundadır. Bu da süreli olarak uzmanların kontrolü altında ve özel bir örgüt ya da belediyenin özel bir bölümü tarafından yerine getirilmelidir (Kuban, 2001: 20).

VI. SURIÇİ KENTSEL YENİLEME PROJESİ’NİN KİMLİK VE MORFOLOJİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Diyarbakır kentinde sosyal, ekonomik, çevresel ve mekânsal anlamda birçok sorunun birikmiş olması ve mekânsal planlamanın sayılan bu sorunların çözümünde önemli bir araç olduğu gerçeği akademik ve meslek çevrelerince de kabul görmektedir (Ulu ve Karakoç, 2004: 159).

Bölgenin mevcut tarihi dokusu ile uyumsuz, niteliksiz, sağlıksız, afet riski barındıran çöküntü alanlarının yenilenmesi; sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan yerel kalkınmaya yönelik planlama politikalarının bir aracı olarak görülmektedir. Fakat kentsel yenileme uygulamaları, fiziki olarak ortaya çıktıkça tartışılan bir noktaya gelmesi sonucunda bu alan değerlendirilmeye uygun görülmüştür.

A. Diyarbakır Kenti Genel Bilgiler

1. Konum ve Sınırlar

Diyarbakır kenti Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer almakta ve doğusunda Siirt, Muş; güneyinde Mardin; batısında Şanlıurfa, Adıyaman, Malatya; kuzeyinde Elazığ ve Bingöl kentleri bulunmaktadır (URL-3). Ayrıntılı olarak ele alınırsa; Mezopotamya'nın kuzey uzantısında 'Bereketli Hilal' olarak adlandırılan bölgenin ortasında, Dicle Nehri kıyısında yer almaktadır. Kentin en eski ve ilk yerleşim yeri olan Suriçi ise kentin güneydoğusunda yer almaktadır.

Karacadağ'ın bazalt platosunun doğu kenarında, Dicle Vadisi'nden 100 metre kadar yükseklikte, bir düzlük üzerinde yer almaktadır. Eski bir volkanik dağ olan Karacadağ'ın lavları sonucu oluşan bazalt plato, doğu yönünde Dicle Vadisi'ne kadar uzanmaktadır (DBB, 2019 (URL-4)). Oluşan platonun çevresinde şekil alan

Diyarbakır kent formu, 19. yüzyılın son çeyreğine dayanmaktadır (Genç, 2014 Aktaran: Taşdelen,2020).

Diyarbakır Mezopotamya'yı, Anadolu üzerinden kuzey ülkelerine ve batıya bağlayan yolların kavşağında olması ve yerleşime uygun morfolojik yapısı nedeni ile birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yapmış ve her zaman bölgenin önemli kentleri arasında yer almıştır.

Kente bağlı 17 adet ilçe bulunmakta ve 4 adedi merkez ilçe olmaktadır. Merkez ilçelerden biri olan Sur ilçesi, 1.227 km² yüzölçümü ile 2008 yılında ilçe idari statüsüne alınmıştır. Sur kentin en eski yerleşim merkezinde kurulmuş olup, adını ilçe merkezinin çevrili olduğu tarihi Diyarbakır surlarından almıştır (ÇŞİDB, 2020: 3).

Suriçi bölgesinin kentleşme açısından tarihsel gelişimine ilişkin hava fotoğrafları incelendiğinde (Şekil 11,12,13,14), Suriçi'ndeki yerleşim alanının zaman içerisinde surların çevresinde ve yakın çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil 11 Suriçi Hava Fotoğrafı, 1939
(ÇŞİDB, 2020)

Şekil 12 Suriçi Hava Fotoğrafi, 1952
(ÇŞİDB, 2020)

Şekil 13 Suriçi Hava Fotoğrafi, 2002
(URL-5)

Şekil 14 Suriçi Hava Fotoğrafi, 2022
(URL-5)

2. Tarih

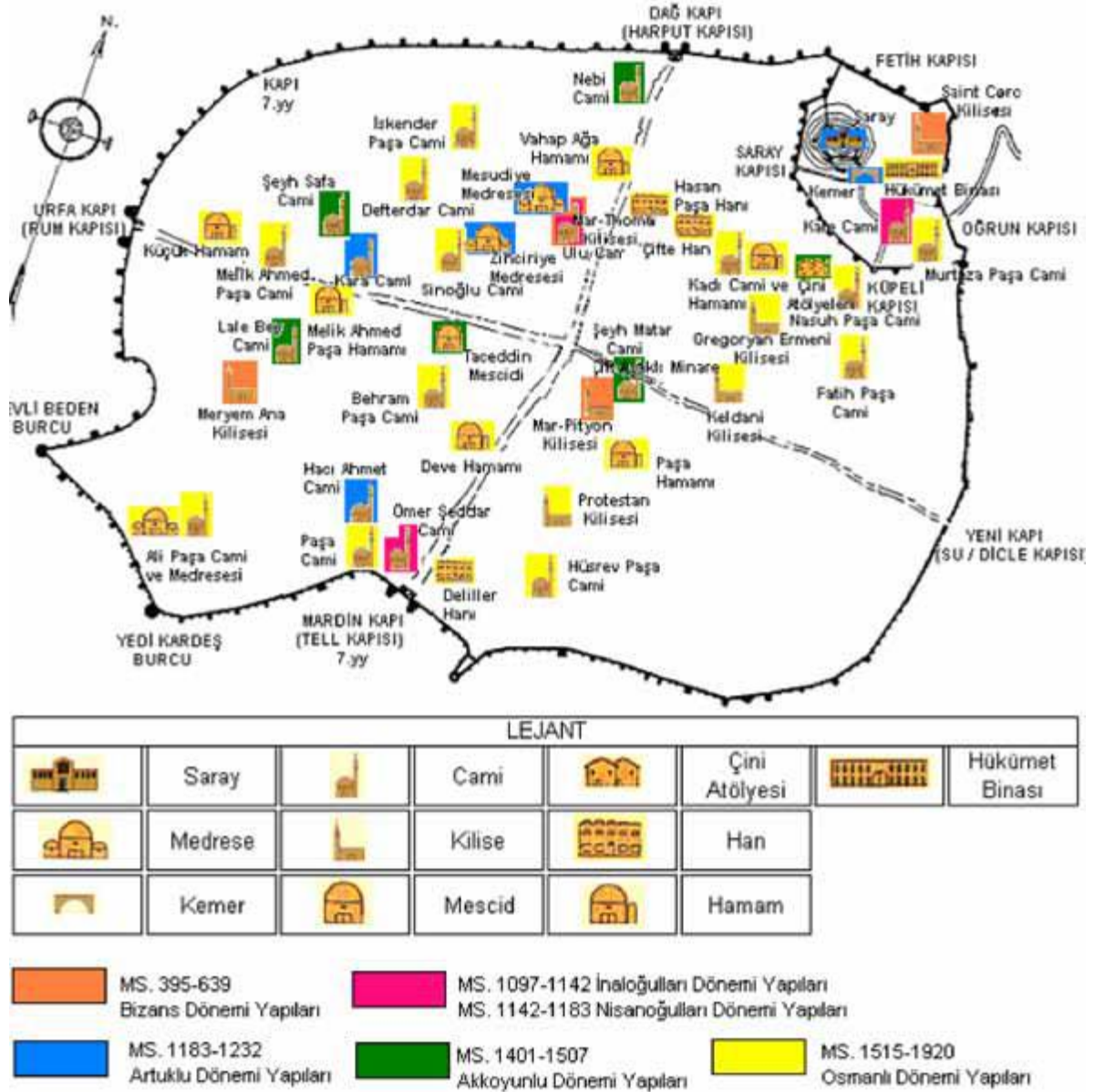
Diyarbakır kenti, M.Ö. 5000 yılında Amida Höyük'ten başlayan 7000 yıllık kesintisiz kent geçmişi ile 33 medeniyete ev sahipliği yaparak izlerini günümüzde de bünyesinde barındırmaktadır (DBB, 2020: 20). Kente gelen her yeni medeniyetin kendi kültürünü öncekiler ile kaynaştırıp, daha zengin bir kültür yaratması kentin “Açık Hava Müzesi” olarak anılmasını sağlamaktadır. Her eklemlenen ögeyi, kent dokusunda, günümüze kadar ulaşmış mimari yapılarında, konutlarında ve sokaklarında izlemek mümkündür ve bu eserler, kentin tarihi hakkında somut ipuçları vermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir (DBB, 2006: 5).

Kentin tarihi geçmişine bakıldığında Roma, Bizans, Abbasi, Mervani, Selçuklu, Artuklu, Eyyubi, Akkoyunlu ve Osmanlı gibi birçok medeniyete ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Diyarbakır'ın tarihi; Hallam Çemi, Çayönü, Demirci Höyük ve Körtik Tepe gibi yerleşimlerine bakıldığında dünya uygarlığının

gelişiminde önemli bir konuma sahiptir (DBB, 2006: 5). Ergani ilçesi Çayönü'nde yapılan arkeolojik araştırmalar ile buradaki yerleşik düzen M.Ö. 7000'lere kadar indirmektedir (Çiçek, 2007 aktaran Çatalbaş, 2016: 47).

Surkent olarak da anılan Diyarbakır kenti ve kadim surları, tarihin uzun dönemlerine tanıklık ederek, günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, kentteki ilk yerleşimin; topografik özellikleri sebebi ile savunma kolaylığı sağlayan, Dicle Nehri yatağından 100 metre yükseklikte olan ve Dicle Vadisi'ne hâkim Fis Kaya olarak adlandırılan, sarp kayalıktaki Amida Höyüğü'nde MÖ. 3000-4000 yıllarında Hurriler tarafından inşa edildiği bilinmektedir (DVKTU, URL-7).

16. yy'da yapılan anıtsal yapılar, önceki dönemlerde yapılan anıtlar ile birlikte kentsel düzen içinde harmanlanıp, mahalle ölçeğinde kent yerleşim dokusu karakterini meydana getiren konut mimarisi ile bütünleşmiştir (Şekil 15) (Kejanlı ve Dinçer, 2011: 97).

Şekil 15 Diyarbakır'da Günümüze Kadar Ulaşmış Yapılar ve Dönemleri
(Kejanlı ve Dinçer, 2011)

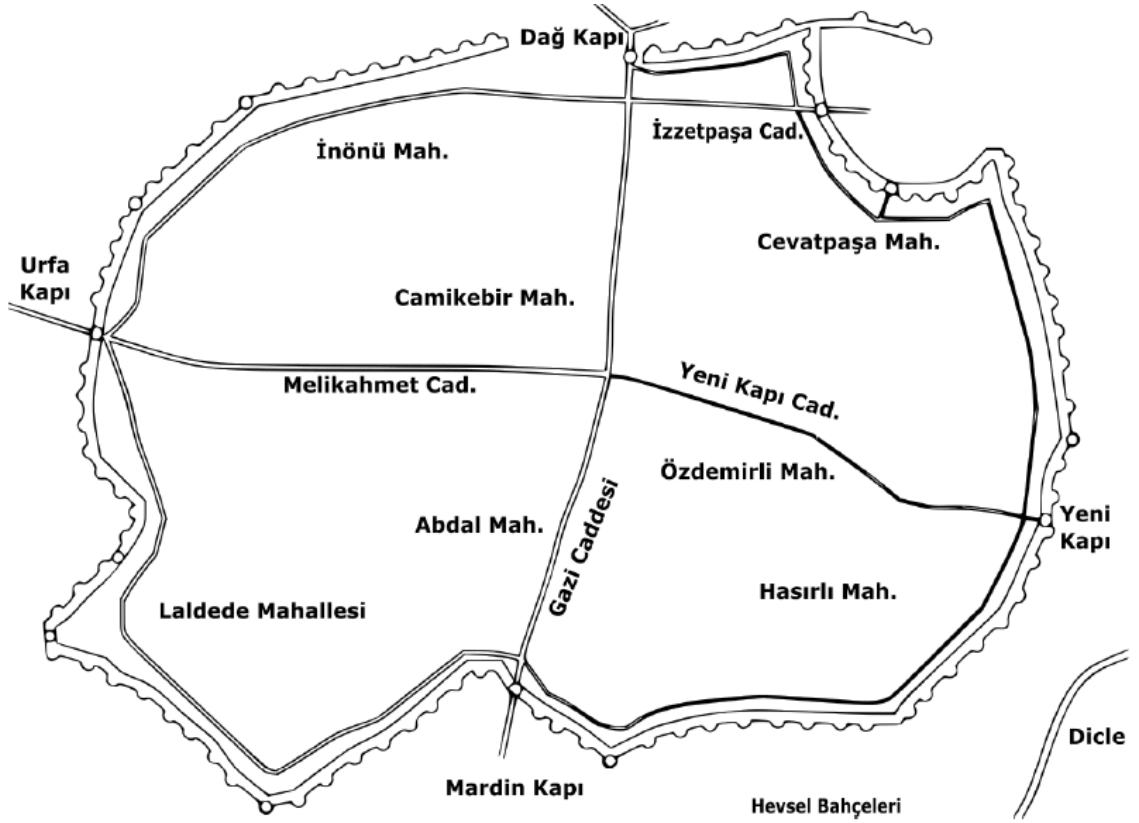
Suriçi Diyarbakır'ın ilk kent merkezi olmakla birlikte ilk yapılan surları da bu bölgede yer almaktadır. Ayrıca Diyarbakır surları, dünyada Çin Seddi'nden sonra uzunluk bakımından ikinci sırada gelmektedir. Antakya ve İstanbul surlarından sonra en uzun olmasına karşın, yaşama ve ayakta kalma bakımından bu iki suru geride

bırakmıştır (URL-14). Surların ihtişamlı bir görüntü sunmasında, burçların ve sur duvarlarının yükseklikleri etkili olmaktadır. Burçların ve sur duvarlarının yüksekliği yaklaşık olarak 8 - 22 metre arasında değişmektedir. Bugün surların etrafındaki toprak dolgu düşünüldüğü vakit özgün yapıda yüksekliğin daha fazla olduğu açık bir gerçektir. Burçların üst bölümleri tahrip olduğundan dolayı birçok yerde net bir ölçü almak mümkün değildir. Ancak burçların ölçülebilen mevcut yüksekliği birçok yerde ortalama 20 metre civarında olmaktadır (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013: 27).

Diyarbakır surları, İçkale ve Dış Kale olarak iki bölümden oluşmaktadır. Kentin kuzeydoğusunu sınırlandıran İçkale kesiminin, ilk yerleşim yeri olarak çekirdeği oluşturduğu düşünülmektedir. İnşaa tarihi ile ilgili kaynaklar farklı tarihler sunmakta fakat ortak olarak 4.yy ortaları kabul edilmektedir. Surların çevre uzunluğu yaklaşık 5200 metre ve İçkale'nin Suriçi'nde kalan bölümünün uzunluğu ise 599 metre olmaktadır. İçkale ile birlikte sur duvarlarının toplam uzunluğu yaklaşık 5800 metre olmaktadır. Sur duvarlarının yaklaşık 645 metrelik bölümü çeşitli sebeplerle yıkılmış veya yıktırılmıştır (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013: 27).

Dış surlar üzerinde 82 adet, İç Kale üzerinde ise 18 adet burç bulunmaktadır. İncelemeler sonucunda 82 burcun 3'nün 1930'lu yılların başında yıktırıldığı, 4 burcun ise zamanla yıkıldığı tespit edilmiştir. Dışarıdan yarım burç şeklinde görülen 4 burcun ise üst katları yıkıldığı için sadece giriş katları ayakta (Nabikoğlu ve Dalkılıç, 2013: 27). Savunma amaçlı tasarlanan burçlar genellikle üç veya dört katlıdır.

Diyarbakır surlarının dört ana kapısı bulunmaktadır. Surlar, Dağ Kapı (Harput Kapısı) ile kuzeye, Urfa Kapı (Rum veya Halep Kapısı) ile batıya, Mardin Kapı (Tel Kapısı) ile güneye, Yeni Kapı (Su, Sat veya Dicle Kapısı) ile doğuya açılmaktadır. 20.yy'ın başlarına kadar sur kapılarının geceleri kapatılarak, kente giriş çıkışın kontrol edildiği bilinmektedir. Surların kuzeydoğusunda bulunan ve yine dört kapısı bulunan İçkale; Saray Kapı ve Küpeli Kapı ile sur içine, Öğrun Kapı ve Fetih Kapı ile sur dışına açılmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16 Sur Ana Kapıları
(ÇŞİDB, 2020)

Suriçi bölgesi tarihsel dönem içerisinde önemli bir yerleşim alanı olarak varlığını sürdürmüştür. 1518 yılında 4 mahalleden oluşan Suriçi’nde, 1540 yılında artan nüfus nedeni ile yeni mahalleler eklenmiştir. Günümüzde yapılan nüfus ve kentleşme araştırmalarına göre Suriçi 18. yüzyılın ilk yarısında büyüyerek kentleşmesini tamamlamıştır (DBB, 2014: 45). Bu kadar önemli tarihi geçmişi olan *Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı* 2015 yılında Dünya Miras Listesi’ne kaydedilmiştir.

3. İklim

Diyarbakır, iklim bölgelerinden Kuzey Mezopotamya karasal-kontiental bölgesi grubunda yer almaktadır. Kentin ikliminde sert karasal özellikler egemen olmakla birlikte yaz ayları çok sıcak geçmektedir (MEB,2012. URL-6). Bunun başlıca sebebi kuzeyde bulunan Güneydoğu Torosları'nın kuzeyden gelen soğuk rüzgârlara engel oluşturmasıdır. Bu doğal koşullar serin kuzey rüzgârlarının kente girmesini engellemekte ve kentin özellikle yılın 4 ayının bunaltıcı sıcakların etkisinde olmasına neden olmaktadır. Kent merkezindeki meteoroloji istasyonunun gözlemlerine göre, en sıcak ay ortalaması 38.2 derece, en soğuk ay ortalaması ise -2.2 derecedir (Çizelge 1). Kent yaz mevsiminde özellikle Temmuz- Ağustos aylarında en yüksek sıcaklığın etkisinde kalmaktadır. Bölgede yaz ayları, çok sıcak olmasına karşın nem oranı düşüktür. Kış ayları ise soğuk geçmektedir (Sis, 1993: 32).

DIYARBAKIR	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık	Yıllık
Ölçüm Periyodu (1929 - 2021)													
Ortalama Sıcaklık (°C)	1.8	3.7	8.3	13.8	19.3	26.1	31.0	30.5	25.1	17.5	9.7	4.0	15.9
Ortalama En Yüksek Sıcaklık (°C)	6.7	9.2	14.5	20.4	26.7	33.6	38.4	38.2	33.3	25.4	16.3	9.2	22.7
Ortalama En Düşük Sıcaklık (°C)	-2.2	-1.0	2.5	7.0	11.3	16.6	21.7	21.1	16.0	10.1	4.2	-0.2	8.9
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	3.9	4.9	5.6	7.2	9.6	12.2	12.4	11.7	10.0	7.5	5.5	3.9	7.9
Ortalama Yağışlı Gün Sayısı	6.67	3.33	3.33	3.00	4.00	1.67				1.00	3.33	6.33	NaN
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (mm)	70.6	67.6	66.8	69.1	44.3	8.7	1.3	1.0	5.4	32.8	55.1	72.2	494.9

Çizelge 1 Diyarbakır Kenti Meteoroloji Verileri

(Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, URL-11)

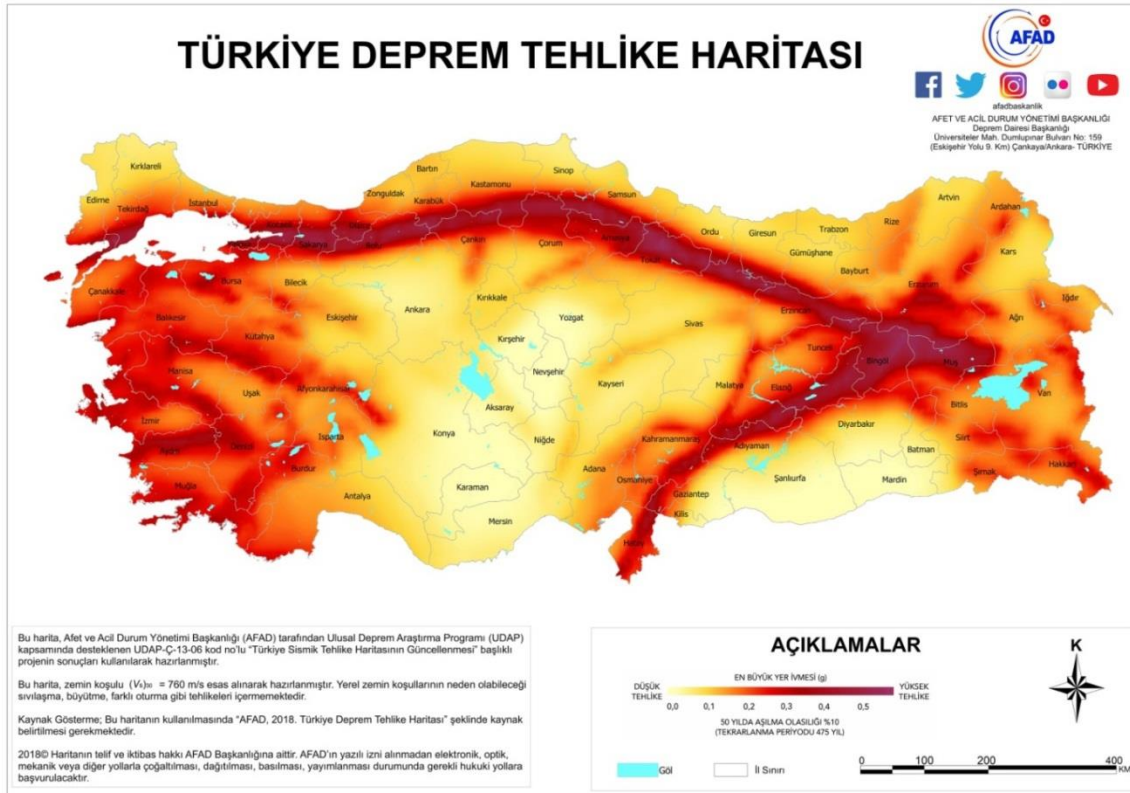
Diyarbakır'da egemen rüzgâr yönü ise kuzeybatı (karayel) olmaktadır (MEB,2012. URL-6). Doğal bitki örtüsü, düşük rakımlı düzlüklerde cılız bozkırlar ve kuraklığa dayanıklı çalılardan oluşmaktadır. Kent, kış ve sonbahar aylarında doğu Akdeniz ve Sibirya'nın, ilkbahar ve yaz aylarında ise Basra Körfezi'nin sıcak alçak basıncının etkisinde kalmaktadır. Yağışların genel olarak kış ve ilkbahar aylarında görüldüğü kentte, yaz ve sonbahar ayları genel olarak kurak geçmektedir. Nispi nem

oranın düşük olması buharlaşma miktarını yükseltmekte ve yaz yağışları zaten az olan kentte, yaz kuraklığı oldukça yoğun ve uzun sürmektedir (Şensoy vd., 2000: 4).

4. Depremsellik

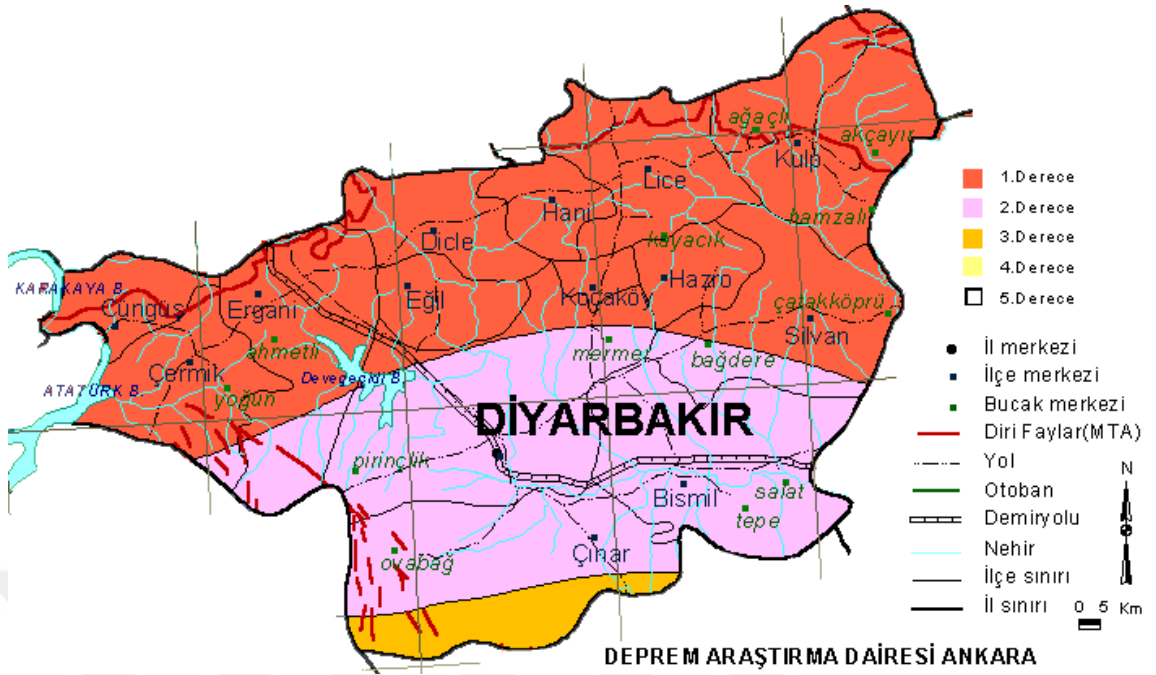
Diyarbakır ili, Suriçi bölgesi jeolojik durumu incelendiğinde, ilin Türkiye Deprem Tehlike Haritası'nda 2. derece deprem bölgesinde yer aldığı görülmektedir (Şekil 17, 18).

Suriçi bölgesinde geleneksel yapılara kaçak kat çıkılması, mühendis desteği alınmaksızın yapılan kaçak ve yığma yapılar, proje, ruhsat ve denetim olmadan yapılan yapılar, tescilli yapılara daha sonra yapılan ilave ve eklentiler nedeni ile büyük bir riskli yapı stoku meydana gelmiştir. Bu durum, deprem başta olmak üzere can ve mal güvenliği yönünden çok büyük riskler meydana getirmektedir (Karaarslan, 2018: 345).

Şekil 17 Türkiye Deprem Tehlike Haritası

(AFAD, URL-12)

Şekil 18 Diyarbakır İli Deprem Tehlike Haritası
(Deprem Araştırma Dairesi, URL-13)

5. Nüfus

Diyarbakır kenti, bir bölge merkezi olarak her dönemde önemini korumuştur ve sahip olduğu bu niteliği ile hızlı kentleşme süreci, kenti birçok benzer kentten ayıran önemli bir özellik olmuştur.

Türkiye’de iç göç hareketinin 1940’lı yıllardan itibaren yoğun bir şekilde arttığı ve söz konusu göç hareketinin daha çok kırlardan kentlere ve kentlerden büyük kentlere doğru bir mekânsal yönelim gerçekleştiği bilinmektedir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi kentleri için 1990’lı yıllardan itibaren başlayan zorunlu siyasi göç hareketi bölgede çok daha karmaşık ve sorunlu bir kentleşme süreci yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Diyarbakır, bölgede bu iki göç hareketinin eklemlendiği ve dolayısı ile yoğun nüfus artışına uğramış olan bir kent olarak kentleşme sorunlarını fazlasıyla yaşamaktadır (DBB, 2006: 6).

Diyarbakır kentinin günümüz nüfusu 1.791.373 olarak tespit edilmiştir. Yıllara göre değişimi ile kentin sürekli büyüdüğü görülmektedir (Çizelge 2).

YIL	TOPLAM NÜFUS
2021	1.791.373
2020	1.783.431
2019	1.756.353
2018	1.732.396
2017	1.699.901
2016	1.673.119
2015	1.654.196
2014	1.635.048
2013	1.607.437
2012	1.592.167
2011	1.570.943
2010	1.528.958
2009	1.515.011
2008	1.492.828

Çizelge 2 Diyarbakır Kenti Yıllara Göre Toplam Nüfus
(TÜİK, URL- 15)

Çalışma alanının içinde bulunan Sur ilçesinin ise yıllara göre nüfus değişimi azalma yönünde olup özellikle kentte 2015 yılında yaşanan olaylar ve devamında başlayan kentsel yenileme süreci ile birlikte düşüş hızlanmıştır (Çizelge 3,4).

YIL	TOPLAM NÜFUS
2021	100.322
2020	102.114
2019	106.108
2018	112.306
2017	113.447
2016	116.858
2015	117.698
2014	121.75
2013	123.311
2012	126.785
2011	130.784
2010	131.558
2009	135.065
2008	135.446

Çizelge 3 Sur İlçesi Yıllara Göre Toplam Nüfus
(TÜİK, URL- 15)

YIL	ERKEK	KADIN
2021	50.545	49.777
2020	51.343	50.771
2019	52.983	53.125
2018	55.871	56.435
2017	56.243	57.204
2016	57.875	58.983
2015	58.079	59.619
2014	60.098	61.653
2013	61.037	62.274
2012	64.242	62.543
2011	66.434	64.35
2010	66.154	65.404
2009	69.245	65.82
2008	68.861	66.585

Çizelge 4 Sur İlçesi Yıllara Göre Toplam Nüfus Cinsiyet Dağılımı
(TÜİK, URL- 15)

B. Suriçi Geleneksel Doku Karakteri

Geleneksel Diyarbakır konutları; binlerce yıllık süreç içerisinde gelişip, dönüşerek kentin tarihi kimliğine ve iklim şartlarına uyum sağlayarak günümüzdeki durumuna gelmiş olup, kullanılan yapı malzemesinin de etkisiyle kendine özgü karakteristik özellikler taşıyan bir mimari doğurmuştur.

Geleneksel Diyarbakır konutları, doğal ve yapılaşmış çevreye bağlı özellikle iklim etmeninin baskın kıldığı bir oluşumu yansıtmaktadır. Meydana gelen bu yansıma yerleşim yapısından, evlerin konumuna, sokak dokusundan yönlendirmeye hatta biçim ve mekân ilişkisi ile beraber duvar, boşluk, malzeme ve doğrama özelliklerine dayanan bölgeye ait bir karakteristik doku oluşturmuştur (Baran, 2017: 425).

Suriçi, tarihin her döneminde kendine özgü değerlere sahip bir yerleşim alanı olmuştur. Bu değerler şöyle sıralanabilir;

- Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olması,

- Kale duvarları ile kentin bütünlüğünü koruması,
- Bölgenin merkezi olması bakımından özel bir yere sahip olması,
- Önemli tarihi ticaret ve askeri ulaşım aksında yer alması ve bu sebeple uzun bir süre ticari merkez olması,
- Günümüzde yaşamaya devam eden kentsel sit özelliği göstermesi,
- Anadolu ve Mezopotamya'daki kültürlerin kentin gelişiminde etkili olmasından dolayı karma bir kentsel morfolojiye sahip olması,
- Tarihin her döneminde ve günümüzde belirgin bir nüfus potansiyeline sahip olması (Kejanlı, 2009: 12).

1. Geleneksel Mimari Karakter

a. Yapı Malzemesi

Geleneksel Diyarbakır evleri yığma olup, yapımında kullanılan ana malzeme bölgeye ait olan bazalt taştır. Ahşap tuğla, kerpiç ve toprakta yer yer kullanılan malzemelerdendir. Bazalt taşı; siyah renkte, erkek ve dişi olarak ikiye ayrılmaktadır. Yaklaşık 45-50 cm. olan bazalt taş, duvarın ısı yalıtımını sağlamaktadır (Tohumeken vd., 2016: 76). Dişi taş adı verilen içinde boşlukları bulunan çeşidi özellikle avlu zemininde kullanılmakta olup günün sıcak saatlerinde su ile yıkanarak mekânda serinlik oluşması sağlanmaktadır. Avlular yıkanırken taşın deliklerine yerleşen su, evi serin tutmaktadır. Ayrıca dişi taş erkek taşla oranla daha yumuşak bir yapıya sahiptir. Bu yüzden süslemelerde de daha çok kullanılmıştır (Şekil 19, 20) (Yariş, 2020: 322).

Şekil 19 Bazalt Taşı
(Yazar arşivi)

Şekil 20 Bazalt taşı Kullanımı
(Yazar arşivi)

Konutların pencere ve gezemeklerinde kullanılan demir parmaklıklar karşımıza çıkan diğer bir malzeme olmaktadır (Şekil 21) (Tohumeken vd., 2016: 76).

Şekil 21 Geleneksel Pencere Demir Parmaklık Örneği

(Yazar arşivi)

b. Mekânsal Özellikler

Geleneksel Diyarbakır konut ve sokak biçimlenişi kendine özgü bir yapı tarzı oluşturduğundan dolayı her dönem önem taşımaktadır. Bölgedeki iklimin bir yansıması olarak mevsimlere göre düzenlenen odaları, avluları, eyvanları, servis vb. bölümleri ile günümüze ulaşabilen bu önemli tarihi dokular incelendiğinde, diğer iklim bölgelerine göre farklı tasarım dinamikleri görülmektedir (Sis, 1993: 47). Bölgedeki sıcak iklim ısıyı absorbe eden cephe yüzeylerinin küçültülmesi amacı ile yapı kütlelerinin mümkün olduğunca komşu yapı ile bitişik yapılmasına ve böylece

konutlarda avlulu mekân biçimlenmesinin doğmasına neden olmuştur. Yapı kütleleri genel olarak kuzey-güney ve doğu-batı doğrultusunda olmakta bu sayede en düzensiz parsel içerisinde bile birbirine dik yapı kütleleri küçük sapmalarına rağmen ana yönler bakmaktadır (Tuncer, 1999: 18).

Plan şeması, malzemesi, bulunduğu arazi ile ilişkisi vb. gibi birçok alanda değerlendirme konusu olan evler; avlu, oda, eyvan ve servis mekânlarından meydana gelmektedir. Geleneksel Diyarbakır evleri yöredeki iklim koşulları gereği mevsimlere göre düzenlenen yapı elemanları ile günümüze kadar ulaşabilen farklı tasarım özellikleri ve bölümleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Açık Mekânlar

- Avlu,
- Dam,
- Gezemek,
- Balkon.

2. Yarı Açık Mekânlar

- Eyvan.

3. Kapalı Mekânlar

- Oda (yazlık, kışlık ve baharlık),
- Aralık,
- Serdap (soğukluk) & selsebil.

4. Servis ve Temizleme Mekânları

- Mutfak,
- Banyo,
- Ahır,
- Kiler,
- Depo,
- Tuvalet (Dalkılıç ve Bekleyen, 2011: 424).

i. Avlu

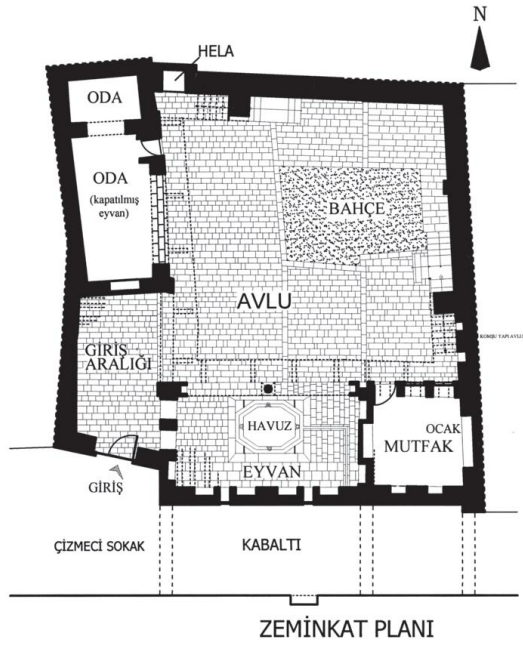
Konutlarda, sıcak karasal iklimin bir sonucu olarak ie dönük tasarım ve genellikle küçük bir holden geçilerek geniş avlulara doğru açılan bir yapılaşma görülmektedir (şekil 22). Konutların odaları geniş bir avlunun etrafına dizilmekte ve avlu yüksek duvarlarla çevrilmektedir (şekil 23). Etrafı yüksek duvarlar ile çevrili olduğundan dolayı komşu evlerden görülmemektedir. Dışa kapalı olmasıyla kendine özgü bir mahremiyet sağlayan Diyarbakır evlerinde, avlu evin haremi olmaktadır. Bu nedenle dışarıdan avlu, avludan da dışarısı görülmez (DBB, 2006: 6).

Avlu içerisinde genel olarak havuz ve ağaç ögeleri bulunmakta bu sayede doğa unsurları avlu içerisinde oluşturulmuştur (şekil 24, 25) (Baran, 2017: 425).

Avlunun zemini, içinde boşlukları bulunan bazalt *dışitaş* ile döşenmektedir. Taşın yapısı sayesinde yazın avlu yıkanarak serinlik oluşturulmaktadır. Bu sayede konutta doğal serin bir mekân oluşturulmaktadır (Sis, 1993: 50).

Şekil 22 Konut Giriş Holü
(Yazar arşivi)

Şekil 23 Örnek Avlu Planı
(Dalkılıç ve Bekleyen, 2011)

Şekil 24 Geleneksel Konutlarda Avlu
(Yazar arşivi)

Şekil 25 Geleneksel Konutlarda Avlu

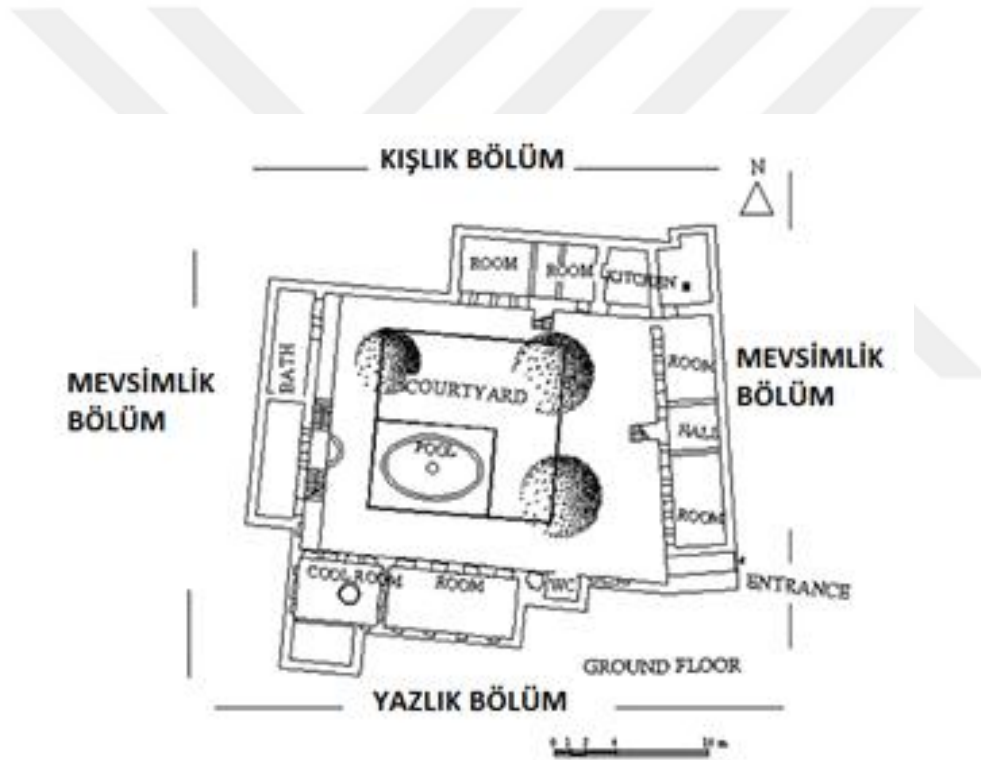
(Yazar arşivi)

ii. Eyvan

İklim, konutların biçimlenmesinde etkili olduğundan dolayı konutlar; yazlık, kışlık ve mevsimlik olarak bölümlere ayrılmıştır (Şekil 26). Bu bölümlerin tamamı konutun merkezi olan avlunun etrafında konumlanmaktadır. Konutlarda yazlık bölümler, geleneksel konut dokusunun önemli bir parçası olan geniş kemerlere dayanmış ve bir tarafı açık eyvanlarla (yazlık oda) bütünleşerek kuzeye doğru yönlendirilmiştir. Bu sayede yaz aylarında serin ve gölgeli bir mekân düzenlemesi oluşturulmuştur (Şekil 27).

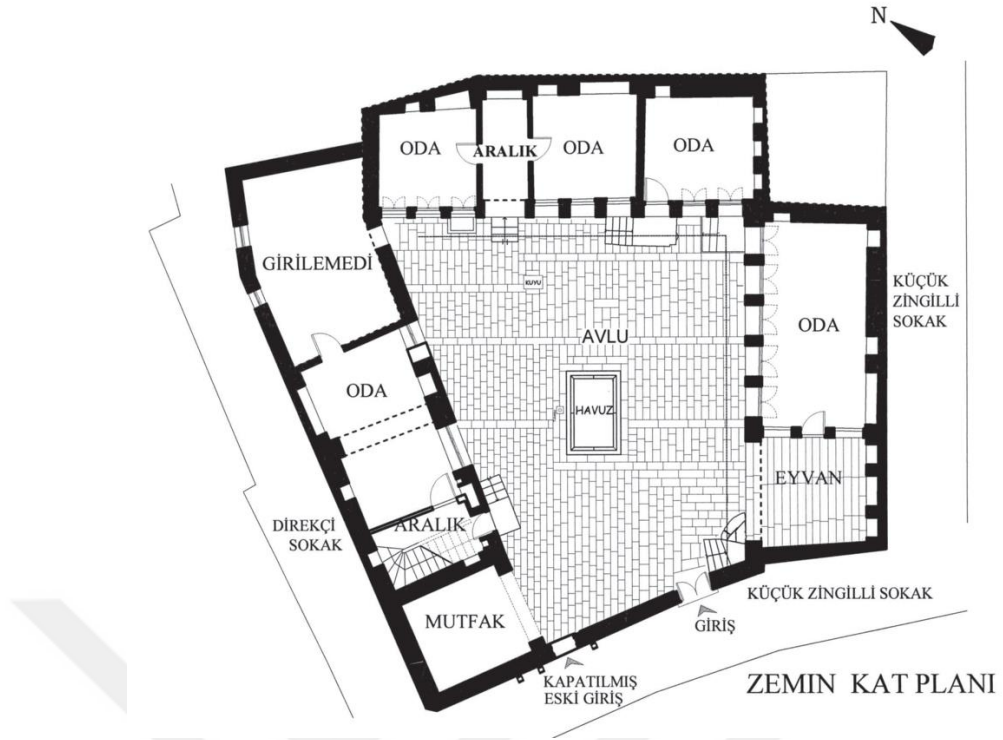
Eyvanlar yazlık bölümlerin en önemli açık mekânlarıdır. Oda olmamakla birlikte yaz aylarında en çok kullanılan üç tarafı kapalı, tavanı örtülü ve bir tarafı kemerlerle avluya açılan bir yaz odası özelliği taşımaktadır (Şekil 28). Geleneksel Diyarbakır evlerinde sıkça görülen eyvanların büyük çoğunluğu kuzeye yönlendirilerek yazın güneş almayacak şekilde konumlandırılmışlardır (Sis, 1993: 52).

Yükseklikleri 5,5-6,5 metre arasında değişen eyvanların çoğu yazlık odalara geçişi sağlamaktadır. Avluların ve eyvanların çoğunda havuz bulunmakta ve kentliler sıcak yaz günlerini bu alanlarda geçirmektedirler.

Şekil 26 Evlerin Mevsimlere Göre Yönlendirilmesi

(Baran, 2017: 426)

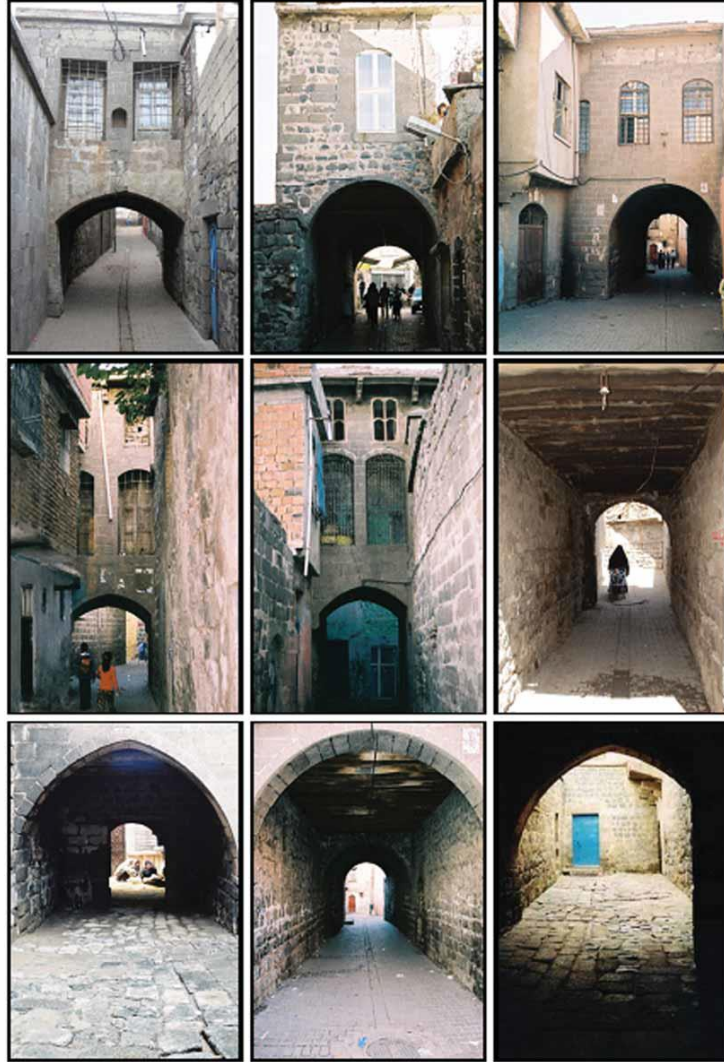
Şekil 27 Örnek Eyvan Planı
(Dalkılıç ve Bekleyen, 2011)

Şekil 28 Geleneksel Konutlarda Eyvan
(Yazar arşivi)

iii. Kabaltı

Genel olarak evlerin iç mekânlarının büyük bir kısmı avlu içine baktığından dolayı sokağa yönelen mekân sayısı çok az olmaktadır. Bazı evlerde sokağın üzerinden geçen bir kemer ve bu kemerin taşıdığı bir oda olan, kabaltı olarak adlandırılan geçitler mevcuttur (Şekil 29). Bölgenin geleneksel dokusunun anlamlı bir parçası olan kabaltılar kentsel doku için önem arz etmektedir.

Şekil 29 Kabaltı Örnekleri

(Dalkılıç ve Bekleyen, 2011)

iv. Pencere Düzeni

Mekâna ışık, hava ve görüş sağlayan pencere boşluğu konut için en önemli yapı elemanlarından biridir. Konut duvarlarında koruma ve yalıtım işlevlerinin karşılanması için bölgeye has özellikler geliştirilmiştir. Geleneksel Diyarbakır konutlarında sıralanan amaçlar doğrultusunda pencere düzeni ve tasarımı oluşturulmuştur. Bunlar;

- Görünmeden görme, mahremiyet çerçevesinde dışarı ile bağlantıda olma,
- Güneşten rahatsız olmadan aydınlanma ve güneş ışığından faydalanma,
- Mevsim koşullarına göre hava alma,
- Güvenlik şartlarını sağlayarak dış mekâna bağlanma (Sis, 1993: 70) şeklinde sıralanmaktadır.

Surların sınırlayıcı etkisi ile birbirine yakın konumlanan, birbiri ile bitişik olan konut oluşumu mahremiyeti de etkilemektedir ve bu sebeple zemin kat yani sokak cephesinde birbirine bakan karşılıklı pencereler bulunmamaktadır (Şekil 30, 31).

Şekil 30 Geleneksel Konutlarda Pencere Konumlanmaları
(Yazar arşivi)

Şekil 31 Geleneksel Konutlarda Pencere Konumlanmaları
(Yazar arşivi)

Sosyal, ekonomik ve güvenlik etmelerinin yanında iklimin konut biçimlenmesine etkisi ile pencereler, içe dönük ve kapalı mekân sistemi içerisinde avluya yönelmiştir (Şekil 32).

Şekil 32 Geleneksel Konutlarda İçe Dönük ve Kapalı Mekân Sistemi

(Yazar arşivi)

Konutların yazlık ve kışlık bölümlerine ayrılması, tasarlanan bu bölümler içerisinde pencerelerin düzenini etkilemiştir. Kuzeye bakan yazlık bölümlerde pencere sayısı arttırılıp, boyutları büyütülürken; güneye bakan kışlık bölümlerde ise pencere sayıları azaltılıp, boyutları en aza indirilmiştir.

Bu bölümler iç mekânda iyi bir hava akımı sağlama amacı ile hâkim kuzey rüzgârlarına açık olan, geniş ve yüksek tavanlı, büyük ve çok sayıda pencerelerle tasarlanmıştır. Aynı zamanda, iç mekânların yeterli ışık alabilmesi adına yapılan tepe pencereleri, geleneksel Diyarbakır evlerinin bir başka özelliği olmaktadır. Kışlık bölümü oluşturan mekânlar ise iklimin yarattığı olumsuz hava koşullarından korunma amacı ile güneye yönlendirilerek tasarlanmıştır. Yazlık bölümlere oranla

daha küçük boyutlarda, daha kapalı ve korunaklı alanlar tasarlanıp pencere boyutları da küçültülmüştür (Şekil 33) (Baran, 2017: 426).

A

B

Şekil 33 Geleneksel Konutlarda Yazlık (A) ve Kışlık (B) Bölümler

(Yazar arşivi)

v. Cumba

Konutların üst katındaki odalarda yer alan cumbalar, taş bingilerin üzerine oturan ahşap karkas çıkmalar olarak tanımlanmaktadır. Üzerinde bulunan pencereler genellikle kısa kenarlarında bulunmaktadır. Formları ise avluya bakan pencere formları ile benzer özellikler göstermektedir (Şekil 34). Taş bingiler genel olarak iki veya üç sıra olmaktadır. Ancak bazı konutlarda, sokak cephesini hareketlendirme amacı ile taş bingilerin sayısı daha da artabilmektedir (Şekil 35) (Dalkılıç ve Bekleyen, 2011: 420). Bu sayede sokağın tek düzeliği kırılarak hareket sağlanmaktadır.

Şekil 34 Geleneksel Cumba Örnekleri

(Yazar arşivi)

Şekil 35 Geleneksel Taş Bingiler
(Yazar arşivi)

vi. Cephe Düzeni

Geleneksel Diyarbakır evleri sur içine sıkıştığından dolayı birbirlerine bitişik veya yakın yapılmışlardır. Dar sokaklar ile birbirinden ayrılan evler iki farklı cepheye sahip olmaktadır. Bunlardan biri evin sokak cephesine bakan dış cephe, diğeri ise evin yaşam alanına bakan iç cephedir. Kentte hâkim olan sıcak iklimin bir sonucu olarak geleneksel Diyarbakır evleri içe dönük gelişip, avlulu plan düzenini ortaya çıkarmıştır. Bu düzen içerisinde önemli bir yer tutan avlu evlerin odak noktasını oluşturmaktadır. Dışarıdan gizlenen gündelik yaşam, çok soğuk günlerin haricinde avluda geçirilmektedir (Sis, 1993: 48). İç cephe genel olarak daha süslü ve bol pencereye sahipken, dış cephe hem kültürel özellikler hem de İslami yaşayıştan ötürü daha sade ve kapalı tasarlanmıştır (Yariş, 2020: 325).

Kapı, pencere ve eyvan boşlukları cephe düzenlemesini etkileyerek, konutların dışındaki sadeliğine ve kapalılığına karşın içerisinde görkemli ve detaylı bir cephe oluşturmaktadır.

vii. Serdap (Soğukluk), Selsebil ve Havuz

Serdap (soğukluk); bodrum katta yapılan, yaz mevsiminin sıcak günlerinde serinlenebilecek odalardır. Geleneksel Diyarbakır evlerine has mekânlardan biridir. İçerisinde selsebil ve havuz gibi elemanlar yer almaktadır. Bu sayede avluya açılan pencerelerden gelen hava ve su faktörü ile oda sürekli olarak serin kalmaktadır (Şekil 36) (Sis, 1993: 64). Bölgenin geleneksel dokusunun anlamlı bir parçası olan serdap, selsebil ve havuz öğeleri önem arz etmektedir.

Şekil 36 Serdap

(Dalkılıç ve Bekleyen, 2011)

Selsebil; mermer veya bakırdan yapılan, suyun çıkmasını sağlamak adına altında ve üzerinde delikler bulunan bir yapı elemanıdır. Deliklerden çıkan su, bu yüzeyden akarak havuza dökülmektedir. Suriçi'ndeki bazı evlerin soğukluklarında bulunmaktadır (Sis, 1993: 65).

Havuz geleneksel Diyarbakır evlerinin en önemli elemanlarından biridir. Genel olarak avlu ve eyvanlarda bulunan havuzların derinliği çocukların güvenliği için sığ tutulmaktadır. Su ögesi sıcak iklim ile mücadele için önem arz etmektedir (Şekil 37).

Şekil 37 Geleneksel Havuz Örnekleri

(Yazar arşivi)

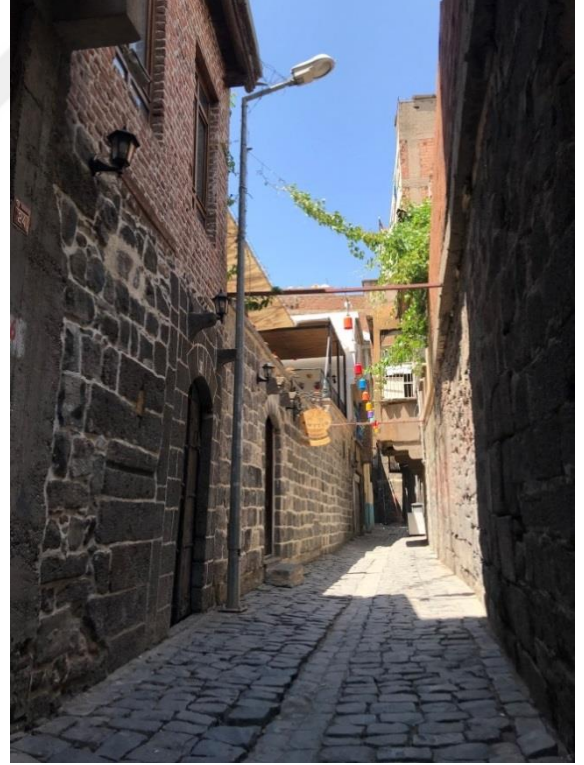
2. Morfolojik Yapı

a. Sokak Dokusu

Diyarbakır sokaklarının ve konutlarının şekillenmesinde surlar önemli bir rol oynamaktadır. Surlar, kentin genişleme imkânını sınırladığından dolayı konutların sur içinde yoğunlaşması artmış, konutlar giderek birbirine bitişmiş ve parke taşlı sokaklar daralmıştır. Bu yoğunluk, sokakların şekillenmesinde bazı özel durumlar yaratmış ve evler mahremiyeti sağlamak adına yüksek duvarlarla sokaklardan ayrılmıştır (DBB, 2006: 5).

Kentin Suriçi planı incelendiğinde sokakların; kuzey-güney, doğu-batı doğrultusunda konumlandığı, kuzey yönünden gelen serin rüzgârlara açık tutularak Suriçi’nde doğal havalandırmanın sağlandığı görülmektedir (Sis, 1993: 41).

Sıkışık bir doku içerisinde yer alan sokaklar ancak bir insan ve hayvanın beraber geçebileceği genişliktedir. Sokakların yönlenmesi ise hâkim rüzgâr yönüne göre tasarlanarak, hava akımı sağlanmıştır. Bu dar sokaklarda, yüksek bahçe ve konut duvarları gölgelik oluşturarak, yayalar için serin ve korunaklı alanların oluşmasını sağlamaktadır (Şekil 38). Bir diğer yandan konutların çıkmaları ve kabaltılar sokağı güneşten korumuştur. Diyarbakır sokakları bu özelliği ile sokaktan başka konutları da birbirine bağlayan üzeri açık koridorlara benzetilmektedir (Sis, 1993: 42).

Şekil 38 Geleneksel Sokak Dokusu

(Yazar arşivi)

Alanda organik sokak dokusu hâkimdir ve bu doku yer yer çıkmaz sokakları da meydana getirmektedir. Bazı konutlara ulaşım, ana sokağa bağlı daha dar sokaklar ile sağlanmakta ve bunların bazıları çıkmaz sokak olabilmektedir. Çıkmaz sokaklarda genellikle aynı ailenin fertleri ikamet etmekte ve sosyalleşme, küçük toplanma alanları olarak da kullanılmaktadır. Sokaklar geçişleri engelleyecek şekilde dar olduklarında ise sokağın köşe duvarı, geçişlerin daha rahat yapılabilmesi adına pahlanmış (Şekil 39) (Dalkılıç ve Bekleyen, 2011: 420).

Şekil 39 Köşe Pahları
(Yazar arşivi)

b. Tescilli Yapılar

Diyarbakır Suriçi bölgesinde var olan anıtsal kültür varlıkları ve sivil mimarlık örnekleri Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun (GEEAYK) 19.01.1980 gün ve A-2082 sayılı kararı ile tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Suriçi bölgesine ait Koruma Amaçlı İmar Planı ise Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanmış ve Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 09.11.1990 gün ve 609 sayılı kararı ile uygun görülmüş ve onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 13.04.2001 gün ve 2549 sayılı kararı ile de daha önce alınan 29.09.1988 gün ve 38 sayılı karar ile belirlenmiş olan "koruma bandı" yeniden düzenlenmiş ve alınan bu karar 1/5000 ölçekli haritalara işlenmiştir. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 13.04.2001 gün ve 2549 sayılı kararı ile de 1988 tarihli karar ile belirlenmiş olan sur koruma alanlarının sınırları yeniden belirlenmiştir (DBB, 2014: 49).

2010 yılı verilerine göre Suriçi ilçesinde tescilli anıtsal yapı sayısı 147 iken, tescilli sivil mimari yapı sayısı ise 439 olmaktadır (DBB, 2010 Aktaran: Çatalbaş, 2011: 76). Tez çalışma alanı olan Ali Paşa Mahallesi sınırları içerisinde ise 19.01.1980/A/2082 (18.12.2009/2754) tarih ve sayılı karar ile tescilli anıtsal yapı olan Ali Paşa Camii ve toplamda 4 adet tescilli sivil mimari örneği bulunmaktadır (ÇŞİDB, 2022).

C. Suriçi Kentsel Yenileme Projesi

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 1990 yılından sonra yaşanan güvenlik problemleri sebebi ile bölgedeki kırsal göç hızlanarak, ani ve kitlesel bir biçimde gerçekleşmiştir. Yaşanan göç yoğunluğu Diyarbakır kent nüfusunun artış hızını yaklaşık 2–3 katına ulaştırmıştır ve meydana gelen hızlı kentleşme süreci ile kent merkezi tarihi önemini kaybederek zamanla bir çöküntü bölgesine dönüşmeye başlamıştır (Çatalbaş, 2016: 48). Suriçi geleneksel evleri tarihi dokunun bir yansıması olarak şekillenmiştir. Ancak tarihi süreç içerisinde gecekondulaşma ve

tarihi yapılarda değişmeler meydana gelmiştir. Bu sebeple mimari yapı giderek bozulmaya başlamıştır (Dündar, 2019: 66).

Suriçi, kentin geleneksel eski yerleşim yeri olması ve ticari aktiviteleri barındırmasının yanı sıra, önemli ölçüde tarihi ve kültürel miras birikimine sahip olan ve bu göç dalgasından en fazla etkilenen bölgelerden biri olmuştur. Özellikle bölgede yoğunlaşan nüfusun konut ihtiyacı, mevcut yapı stokunun yetersiz kalması sebebi ile çok katlılaşması, geleneksel doku karakterine sahip konutlara yapılan yeni ve uyumsuz eklemeler, yeni kat ilaveleri ile birlikte büyük oranda tahribata uğramıştır. Suriçi Kentsel Yenileme Projesi Diyarbakır'daki ilk kentsel yenileme projesi olup Türkiye'deki diğer kentsel yenileme projelerinden ayrılmaktadır. Farklılaştıran temel özellik ise projenin kentsel sit alanı olan tarihi ve kültürel doku üzerinde hayata geçirilmesidir.

Suriçi, özgün kent dokusunun korunması, uygulanan sağlıksız kentleşme ve yapılaşmanın önlenmesi adına Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 29.09.1988 tarih ve 38 sayılı karar ile Suriçi bölgesi İç kale dâhil olmak üzere, “Diyarbakır Kentsel Sit Alanı” olarak ilan edilmiştir. Ek olarak aynı karar ile “Diyarbakır Kentsel Sit Alanı” dışında kalan sur dibinden başlayarak 50 metre genişliğinde bir şerit, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında “Surların Koruma Alanı” olarak dâhil edilmiştir. Daha sonrasında 1990 yılında Suriçi Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanmıştır, 2012 yılında ise revize edilmiştir.

Diyarbakır Kalesi ve Surları 2000 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığınca UNESCO Dünya Mirası geçici listesine alınmıştır. 2012 yılında ise Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin başlattığı çalışma kapsamında, 28 Haziran-8 Temmuz 2015 tarihleri arasında Almanya'nın Bonn kentinde yapılan Dünya Miras Komitesinin 39. toplantısında Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Dünya Mirası olarak tescillenmiştir. Dünya Mirası Listesine girmiş olan Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzaj Alanı'nın 1. tampon bölgesi Suriçi olmaktadır.

Diyarbakır’da 2008 yılından beri yürürlükte olan ve çeşitli nedenlerden dolayı yavaş ilerleyen Suriçi Kentsel Yenileme Projesi, 2012 yılında alınan Afet Riskli Alan kararı ve 2015 yılında yaşanan asayiş olayları sonrasında acele kamulaştırma kararı ile birlikte diğer mahallelerinde kentsel yenileme süreçlerini hızlandırmıştır.

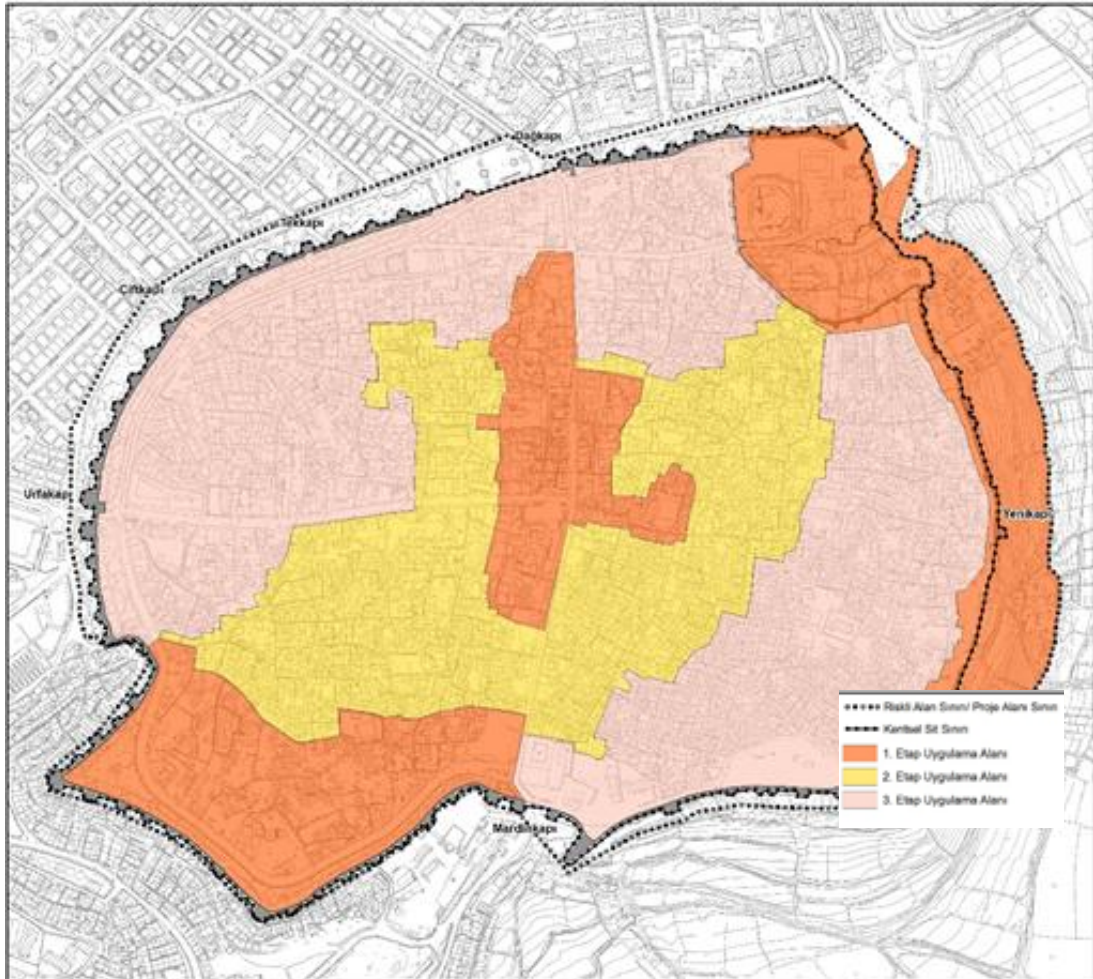
Sur ilçesinde 22.10.2012 tarih ve 2012/3900 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Diyarbakır ili, Sur ilçesinin tamamı 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanunun 2. Maddesine göre riskli alan ilan edilmiştir. Ardından 7714 adet taşınmazın 6292 adedinin ilan edilen riskli alan sınırları içerisinde bulunan taşınmazların Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından acele kamulaştırılması; adı geçen bakanlığın 16/03/2016 tarihli ve 2988 sayılı yazısı üzerine, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nun 27. maddesine göre, Bakanlar Kurulu’nca 21/03/2016 tarihinde kararlaştırılmıştır (ÇŞİDB, 2016).

Hayata geçirilen bu kentsel yenileme projesinin amacı, “Diyarbakır kentinin aldığı yoğun göç ile beraber tahrip olmuş, bozulmuş, yıpranmış olan Tarihi Sur Koruma Bandı ve Suriçi’nin tarihi kimliğine ve dokusuna uymayan gecekondular ve/veya kaçak yapılardan arındırılarak, yüzyıllar süresince medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan kente yakışır bir şekilde tarihi kimliğin ve dokunun yeniden kente kazandırılması” şeklinde belirlenmiştir. Yapıların yıkılması ile ortaya çıkacak alanın; yeşil alan ve kentin diğer ihtiyaçları yönünde değerlendirilmesi yapılmıştır. Çarpık ve kaçak yapılardan temizlenecek bölgede, kentin tarihi dokusuna uygun bazalt taşlardan butik otel, kafeterya, restoran gibi turizm mekânlarına dönüştürülmesi kararı ile projeye başlanmıştır (Çatalbaş, 2016). Boşaltma, yıkım ve enkaz kaldırma çalışmaları devam ettiği sırada bölgede yaşayanlar, TOKİ’nin Çölgüzeli’nde bulunan konutlarına nakledilmiştir. Alanın büyüklüğü ve yoğunluğu göz önüne alındığında; Suriçi bölgesinde yaşayan 70.950 kişilik nüfusun, proje bitiminde yaklaşık olarak yarısı kadar azalması projenin hedefleri arasında yer almıştır (Çatalbaş, 2016: 52).

Proje, kent merkezinde işlevini ve önemini yitirmiş fonksiyonların kaldırılması kaydıyla merkez yoğunluğunun hafifletilmesi, yerine ise geleneksel kimliğini ve dokusunu destekleyen düzenlemeler getirilmesi, kent için değeri olan önemli bir bölgenin kente tekrardan geri kazandırılması açısından önem arz etmektedir. Tescilli kültür varlıklarının korunması, geleneksel Suriçi evleri ve ticaret aksının yeniden

- Yakın Dönem Yapılaşma Dokusu (B Bölgeleri): Bitişik düzende, yakın dönem konut gelişmesi yaşanan ve bu özellikleri korunarak geleceğe taşınacak bölgeler,
- Geleneksel Kent Merkezi Dokusu (G Bölgeleri): Diyarbakır'ın geleneksel merkezi iş alanı bölgesi,
- Yakın Dönem Merkezi İş Alanı Dokusu (T Bölgeleri): Bitişik düzende yakın dönem ticaret gelişmelerinin yoğunlaştığı, merkezi iş alanının genişlediği alanlar,
- Özel Proje Alanları: Yenikapı Özel Proje Alanı (ÖPA-I), Gavur Meydanı Özel Proje Alanı (ÖPA-II), İçkale Özel Proje Alanı (ÖPA-III) (DİÖİ, 2015).

Kentsel Yenileme Projesi kapsamında Suriçi, proje uygulama alanı için 3 ayrı etaba ayrılmıştır (Şekil 41). Etaplamadan sonra 7 ayrı bölgeleme yapılarak, etap ve bölge sıralamasına göre çalışmalar başlamıştır (Şekil 42).

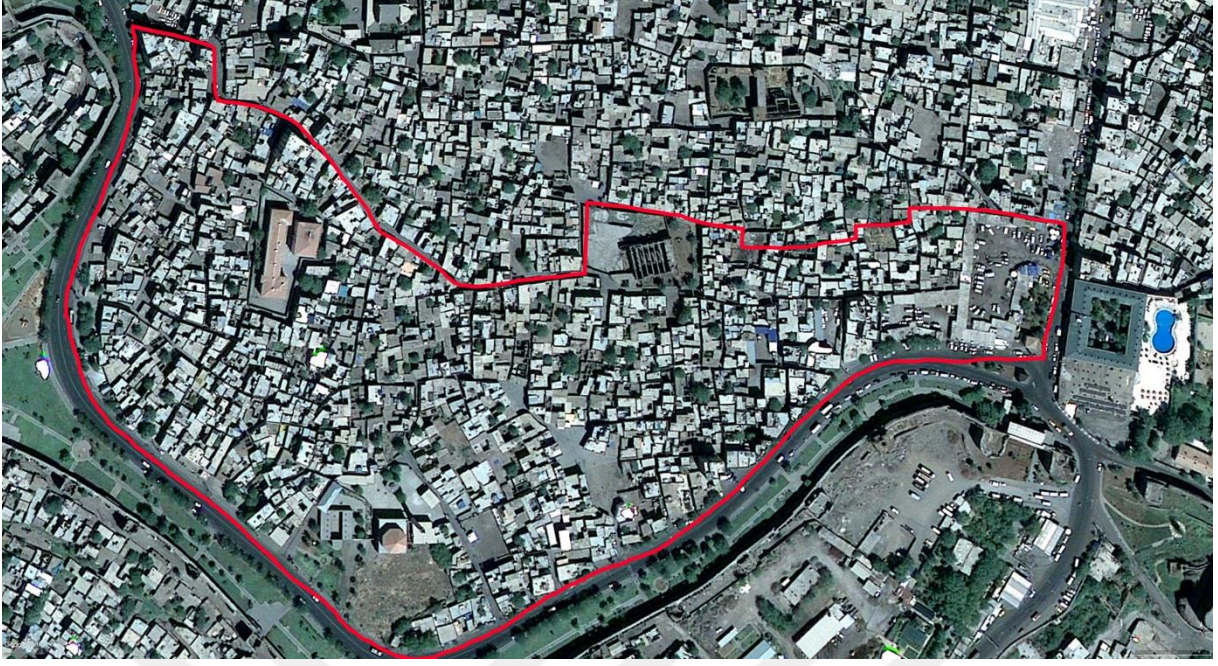
Şekil 41 Suriçi Kentsel Yenileme Uygulama Etapları

(Diyarbakır İl Özel İdaresi, 2015)

D. Ali Paşa Mahallesi Kentsel Yenileme Alanı İncelemesi

Kentte artan nüfusa bağlı olarak konut stoku ihtiyaçlara cevap veremez duruma gelmiştir. Suriçi bölgesindeki boş alanlara gecekondular eklenmeye başlamıştır. Bu durumdan dolayı elverişsiz ve sağlıklı yaşam koşulları ortaya çıkmıştır ve kentsel çevre kalitesi giderek düşmüştür. Özellikle güneybatı bölümünde göç ile gelen nüfusun oluşturduğu Ali Paşa Mahallesi en fazla bozulmaya uğrayan mahallelerden biri olmaktadır. Mahalle kentsel sit alanının sınırları içerisindedir ve tarihi doku oldukça yoğun olmakla birlikte sonradan oluşturulan çok katlı ve düzensiz yapılaşmalar tarihi dokuya aykırı özellik göstermektedir. Bölgede gerçekleşen bu fiziki bozulma, imar planına aykırı kat ilaveleri ve yıkıp yerine çok katlı binaların yapılması; bazı anıtsal yapılar, geleneksel konut ve sokak dokusunun tahrip olmasına neden olmuştur.

Araştırma sahasını oluşturan Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi, Ali Paşa Mahallesi ile sınırlandırılmıştır. Çalışma alanı olarak Ali Paşa Mahallesinin bir bölümü seçilmiştir (Şekil 43, 44, 45). Mahalle, Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi'nin ilk ayağı olmakla birlikte şu an hali hazırda bitmiş olan tek etaptır. Bitmiş bir etap olmasından dolayı değerlendirme bölümü için yerinde gözlem yapma imkânı vermiştir. Bu sebeple çalışma alanının sınırlarını oluşturmaktadır.

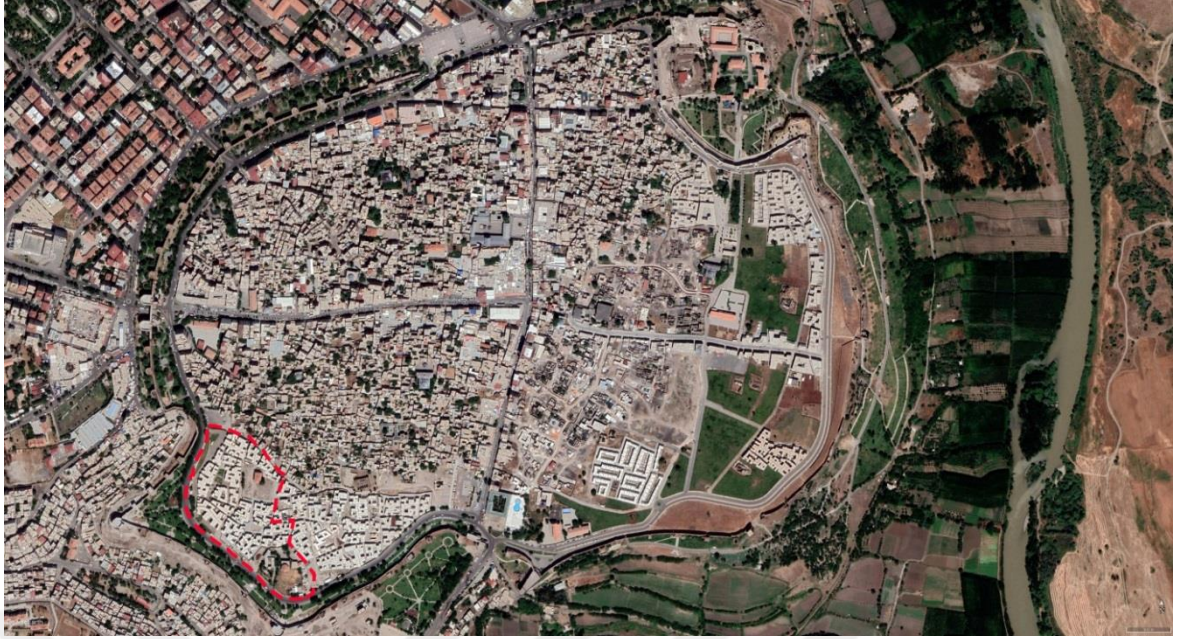
Şekil 43 Ali Paşa Kentsel Yenileme Alan Hava Fotoğrafi, 2009

(URL-5, yazar tarafından sınır eklenmiştir)

Şekil 44 Çalışma Alanının Suriçi Konumu Hava Fotoğrafi, 2009

(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

Şekil 45 Çalışma Alanının Suriçi Konumu Hava Fotoğrafı, 2022

(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

Çalışma alanını oluşturan Ali Paşa Mahallesi'nin yıllara göre nüfus değişimi azalma yönünde olup özellikle ilçede 2015 yılında yaşanan olaylar ve devamında başlayan hızlı kentsel yenileme süreci ile birlikte mahalle nüfusu ciddi bir düşüş yaşayıp, günümüzde en düşük nüfusunu görmektedir (Çizelge 5,6).

YIL	TOPLAM NÜFUS
2021	1.256
2020	1.359
2019	1.481
2018	1.711
2017	2.324
2016	2.963
2015	2.985
2014	3.285
2013	3.567
2012	4.184
2011	4.563
2010	4.981
2009	5.743
2008	5.952

Çizelge 5 Ali Paşa Mahallesi Yıllara Göre Toplam Nüfus

(TÜİK, URL- 15)

YIL	ERKEK	KADIN
2007	2767	2870
2008	2999	2953
2009	2931	2812
2010	2489	2492
2011	2303	2260
2012	2092	2092
2013	1757	1810
2014	1626	1659
2015	1477	1508
2016	1464	1499
2017	1148	1176
2018	840	871
2019	732	749
2020	691	668
2021	623	633

Çizelge 6 Ali Paşa Mahallesi Yıllara Göre Toplam Nüfus Cinsiyet Dağılımı

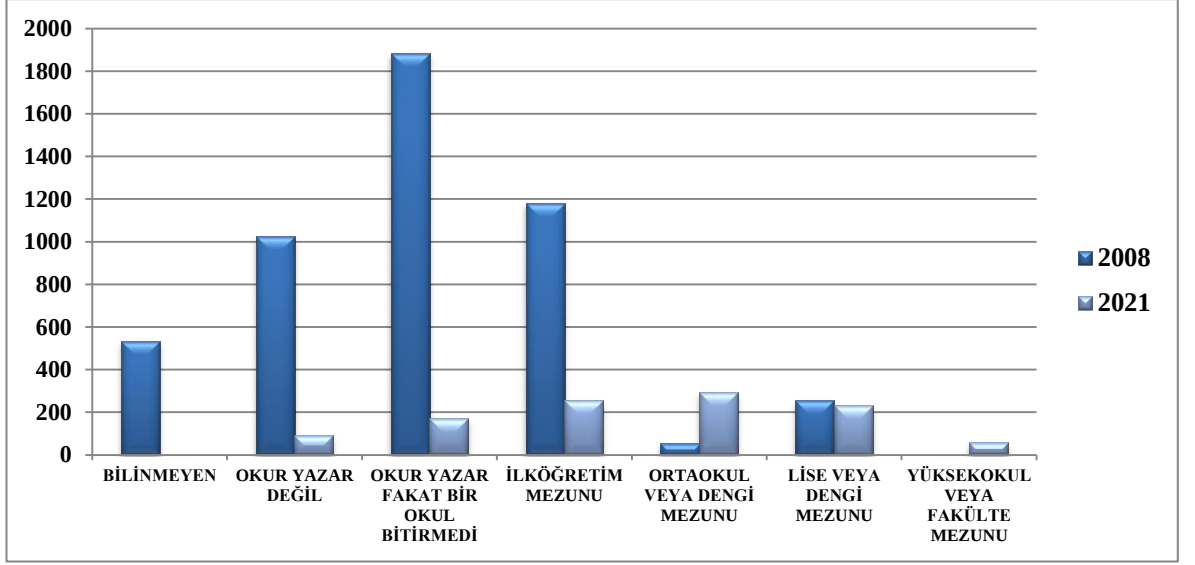
(TÜİK, URL- 15)

Mahallenin eğitim durumunun 2008 ile 2021 yılları arasındaki değişimi verilmiştir (Çizelge 7, 8).

EĞİTİM DURUMU ADI	2008	2021
BİLİNMEYEN	534	0
OKURYAZAR DEĞİL	1025	92
OKURYAZAR FAKAT BİR OKUL BİTİRMEDİ	1885	170
İLKÖĞRETİM MEZUNU	1182	256
ORTAOKUL VEYA DENGİ MEZUNU	56	293
LİSE VEYA DENGİ MEZUNU	253	231
YÜKSEKOKUL VEYA FAKÜLTE MEZUNU	0	58

Çizelge 7 Ali Paşa Mahallesi yıllara göre eğitim durumu dağılımı

(TÜİK, URL- 15)

Çizelge 8 Ali Paşa Mahallesi Yıllara Göre Eğitim Durumu Grafiği

(TÜİK, URL- 15)

Meydana gelen kentsel çöküntü karşısında TOKİ ve Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı arasında, Diyarbakır tarihi Suriçi koruma bandı çevresinde bulunan gecekondulu ve düzensiz yapıların tasfiyesi ve koruma amaçlı imar planının uygulanabilmesi amacı ile 04.09.2007 tarihinde “Diyarbakır Tarihi Suriçi Koruma Bandı” Kentsel Yenileme (Gecekondulu Dönüşüm) Projesi’ne ilişkin ön protokol imzalanmıştır. Daha sonrasında TOKİ ile Diyarbakır Valiliği arasında 31.03.2008 tarihli “Diyarbakır Ali Paşa Mahallesi Kentsel Yenileme Projesine İlişkin Protokol” imzalanmıştır (ÇŞİDB, 2017).

“Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Riskli Alanına İlişkin Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi” 30.01.2017 tarih ve 71 sayılı Kentsel Tasarım Değerlendirme Komisyonu kararı ile uygun bulunmuştur (Şekil 46, 47, 48) (ÇŞİDB, URL-14). 2012 yılında kısmi olarak yıkımı yapılan Ali Paşa Mahallesi ve bağlı sokaklarının nihai yıkımına 22.05.2017 tarihinde yeniden başlanmıştır.

Toplamda 58.986,97 m² alanda, 289 adet (267 konut, 17 ticari, 5 otel) yeni yapının 5 etap halinde yapım çalışmalarına başlanmıştır. 1.etap (52 konut, 8 ticari, 2 otel) geçici kabulü onaylanmış olup, Diyarbakır Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğüne 03.05.2021 tarihinde teslim edilmiştir. 3.etap (64 adet

konut 1 adet butik otel), 4.etap (29 konut, 3 ticari, 1 otel) işlerinin geçici kabulü yapılmış ve 5.etap (32 konut, 3 ticari, 1 otel) geçici kabulü onaylanmış olup, Diyarbakır Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğüne 12.01.2022 tarihinde teslim edilmiştir. 3.etapta ise 18 adet tescilli yapı bulunmaktadır. 15 adet tescilli yapının restorasyon yapım çalışmaları devam etmektedir (ÇŞİDB, 2022).

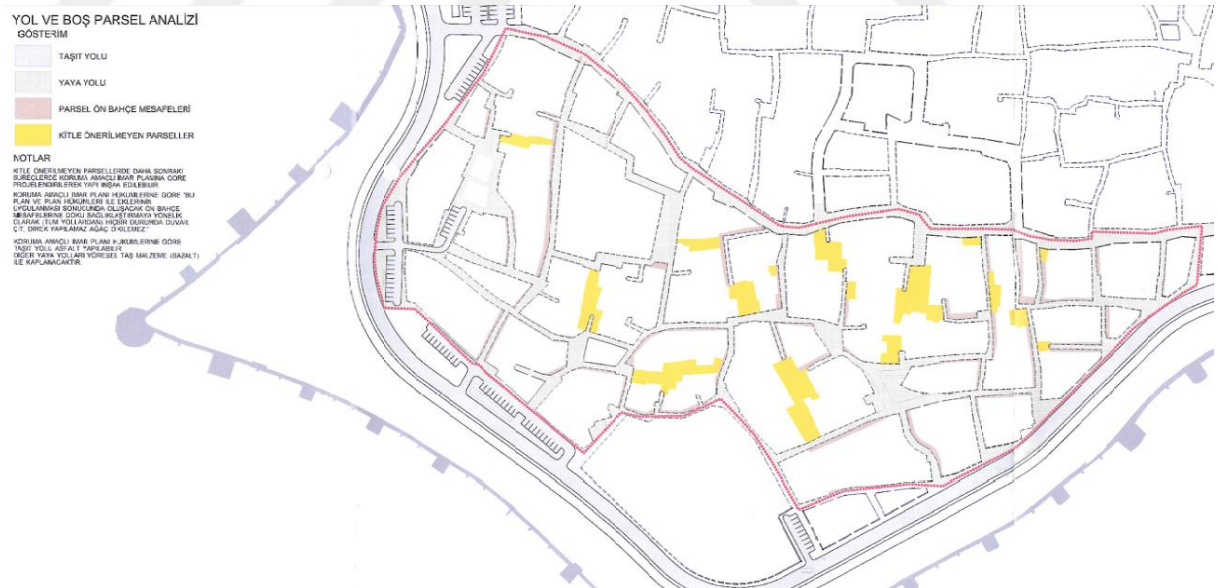

Şekil 46 Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Mevcut Koruma Planı Uygulama Paftası

(ÇŞİDB, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Daire Başkanlığı, 2017)

Şekil 47 Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi
(ÇŞİDB, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Daire Başkanlığı, 2017)

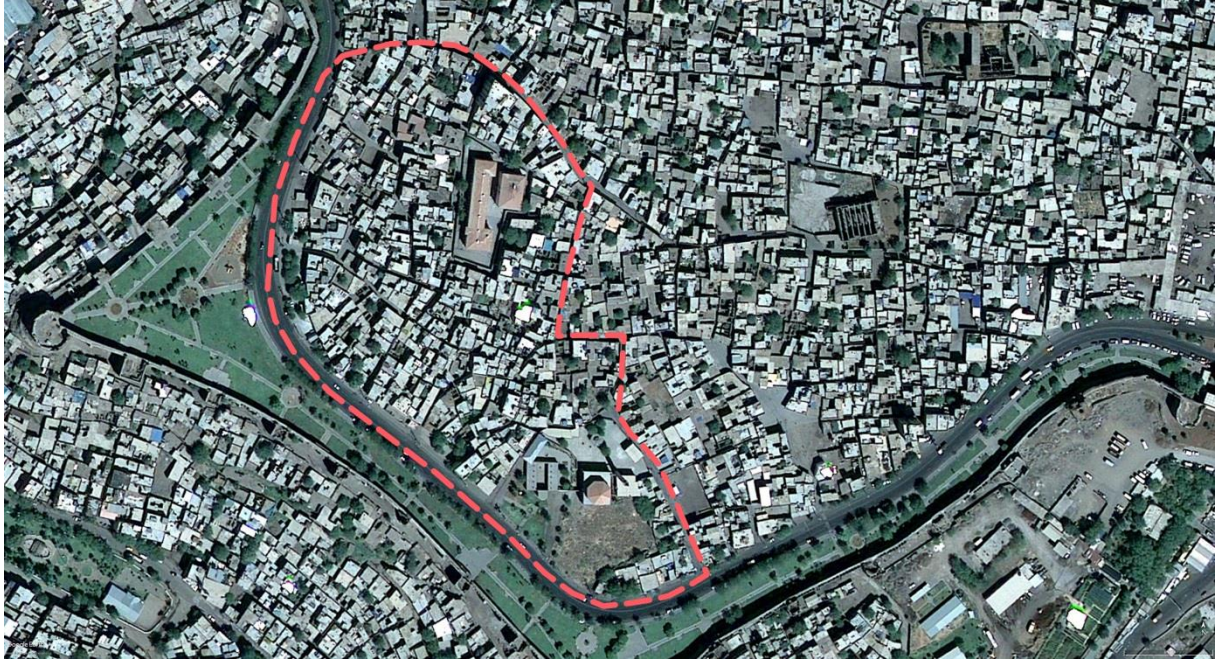
Şekil 48 Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Ali Paşa Mahallesi Yol ve Boş Parsel Analizi
(ÇŞİDB, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Daire Başkanlığı, 2017)

VII. DEĞERLENDİRME

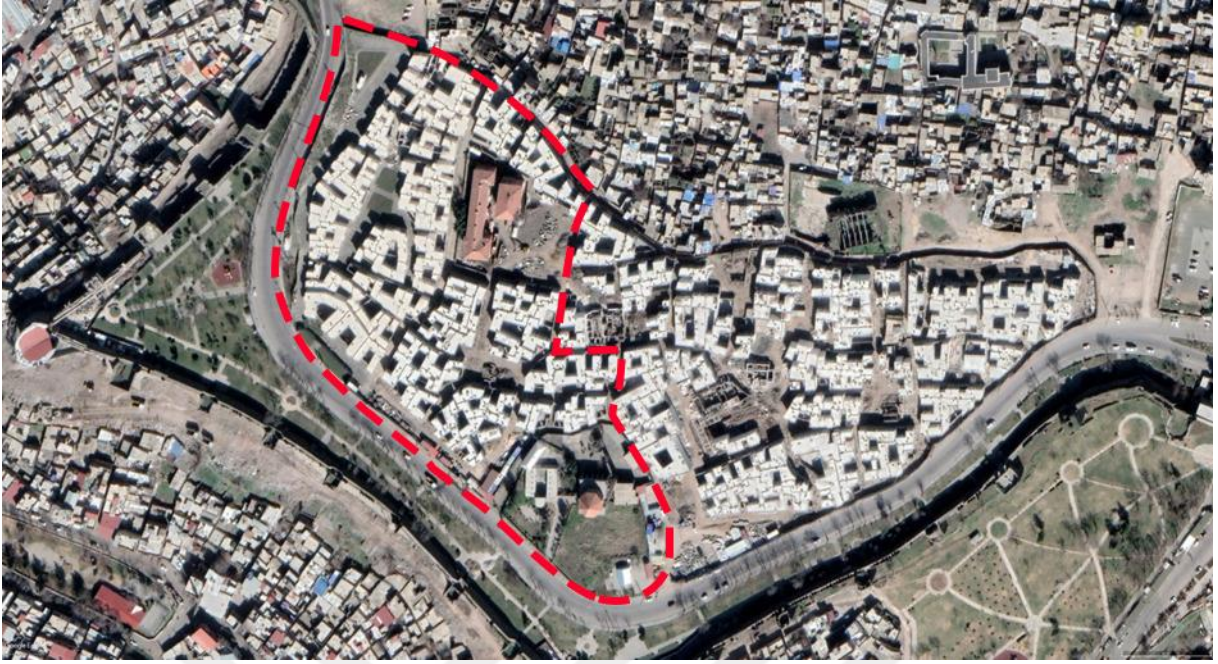
Çalışma alanı olarak seçilen Suriçi - Ali Paşa Mahallesi Kentsel Yenileme Projesi'nin 1.etap ve 2. etabının bir bölümü tez konusu özelinde değerlendirilmesinin yapılması adına analiz haritaları oluşturulup, alanın öncesi ve sonrası durumu aktarılmıştır.

Alanın dokusunun iyi analiz edilebilmesi için yıkımdan önceki ve sonraki, 2009 ve 2022 yıllarına ait hava fotoğrafları eklenmiş olup bu iki hava fotoğrafı arasında yıkılmış/ temizlenmiş alanlar ile yenilenmiş alanlar arasındaki fark çok net görülmektedir. Dokunun yenilemeden önce daha düzensiz ve organik olduğu görülmektedir (Şekil 49,50).

Şekil 49 Çalışma Alanı Sınırı Hava Fotoğrafi, 2009

(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

Şekil 50 Ali Paşa Mahallesi Hava Fotoğrafı, 2022
(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

A. Doluluk-Boşluk Analizi

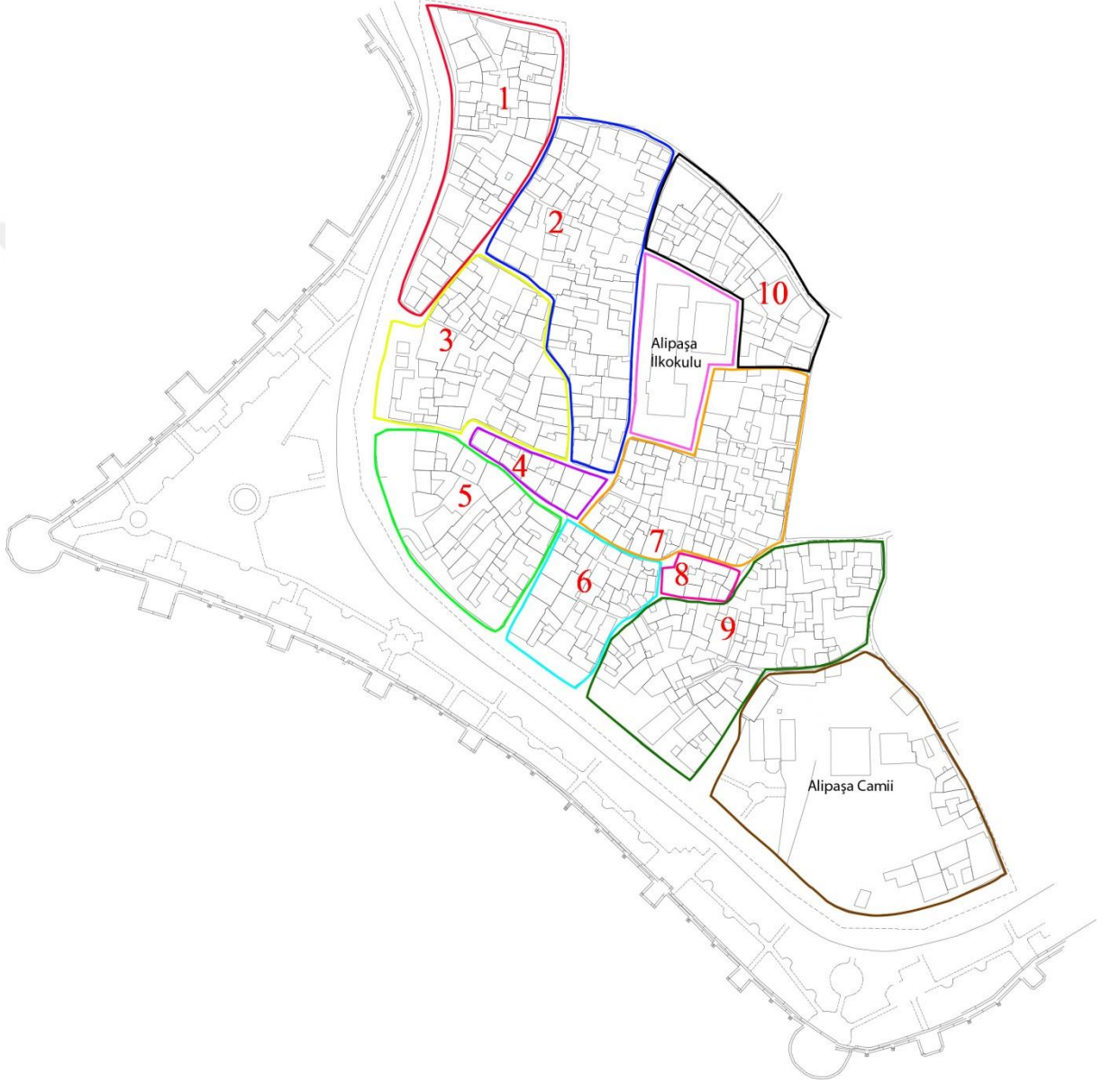
Çalışma alanı özelinde kentsel yenileme öncesi ve sonrasına ait doluluk-boşluk analizi yapılmıştır (Şekil 51,52). Yapılan analiz çerçevesinde sayısal veriler ile çalışmanın desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda alan hesaplamaları yapılarak tablolaştırılmıştır (Çizelge 9, 10, 11).

Şekil 51 Yenileme Öncesi Doluluk-Boşluk Analizi

(Diyarbakır Sur İlçe Belediye Başkanlığı (Çizim: Belediyeden alınan veriler ile yazar tarafından geliştirilmiştir))

başlıkların 2009 ve 2022 yıllarına ait alanlar toplamı m² cinsinden hesaplanmıştır. Hesaplamanın ve incelemenin daha rahat ve anlaşılır olması adına çalışma alanı adalara bölünüp, numaralandırılmıştır (Şekil 53, 54). Belirlenen adalara, kamusal kullanım olan Ali Paşa İlkokulu ve Ali Paşa Camii dâhil edilmeyip ayrı olarak hesaplanmıştır (Çizelge 11).

Şekil 53 Tablolama için Belirlenen Ada Numaraları, Yenileme Öncesi

(Yazar tarafından geliştirilmiştir)

ADA NO	ADA ALANI (m ²)	KÜTLE (m ²)	ÖZEL AÇIK (m ²)	KAMUSAL AÇIK (m ²)
1	4402	3452	515	435
2	6591	4441	1485	665
3	5012	3407	1035	570
4	863	748	115	0
5	4425	2480	770	1175
6	2801	1921	595	285
7	5516	4041	1245	230
8	539	469	70	0
9	7144	4609	1640	895
10	3174	2044	800	330
YOL	20985	0	0	20985
TOPLAM	61452	27612	8270	25570

Çizelge 9 Çalışma Alanı 2009 Yılı Ada Bazlı Ada Alanı, Kütle, Özel Açık Alan ve Kamusal Açık Alan

(Yazar tarafından geliştirilmiştir)

Şekil 54 Tablolama için Belirlenen Ada Numaraları, Yenileme Sonrası

(Yazar tarafından geliştirilmiştir)

ADA NO	ADA ALANI (m ²)	KÜTLE (m ²)	ÖZEL AÇIK (m ²)	KAMUSAL AÇIK (m ²)
1	5380	3872	1508	207
2	1021	674	347	0
3	1264	801	463	0
4	3690	2223	1117	350
5	3071	1623	800	648
6	1833	1229	604	0
7	1740	1088	652	0
8	2303	1470	833	0
9	706	469	237	0
10	857	575	282	0
11	1985	1447	538	0
12	696	380	109	0
13	287	0	0	287
14	290	0	0	290
15	445	0	0	445
16	374	0	0	374
YOL	34180	0	0	34180
TOPLAM	60122	15851	7490	36781

Çizelge 10 Çalışma Alanı 2022 Yılı Ada Bazlı Ada Alanı, Kütle, Özel Açık Alan ve Kamusal Açık Alan

(Yazar tarafından geliştirilmiştir)

	ESKİ (m ²)	YENİ (m ²)
OKUL	2692	4229
CAMİ	9588	10400

Çizelge 11 Çalışma Alanı 2009-2022 Yılları Ada Alanı

(Yazar tarafından geliştirilmiştir)

Çalışma alanında yapılan ada bazlı Ada Alanı, Kütle, Özel Açık Alan ve Kamusal Açık Alan hesaplamaları sonucunda yukarıdaki tablolar elde edilmiştir. Elde edilen sonuçta; Suriçi Kentsel Yenileme Projesi öncesi ve sonrası çalışma alanında:

Ada Alanı'nın proje öncesinde 61452 m², proje sonrasında ise 60122 m² olarak değişip, 1330 m² azaldığı;

Kütle 'nin proje öncesinde 27612 m², proje sonrasında ise 15851 m² olarak değişip, 11761 m² azaldığı;

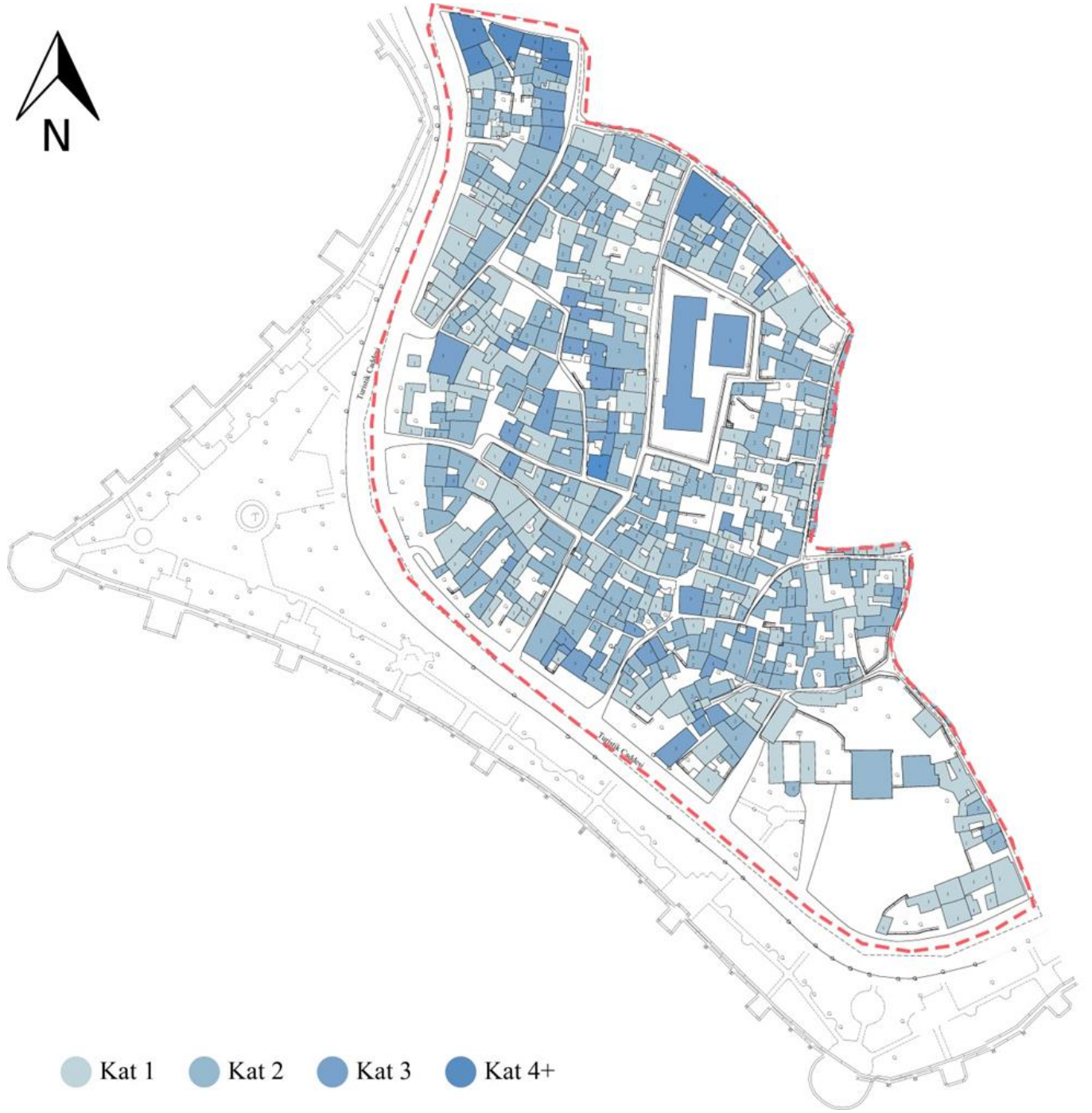
Özel Açık Alan'ın proje öncesinde 8270 m², proje sonrasında ise 7490 m² olarak değişip, 780 m² azaldığı;

Kamusal Açık Alan'ın proje öncesinde 25570 m², proje sonrasında ise 36781 m² olarak değişip 11211 m² arttığı görülmektedir.

Yapılan yenileme öncesi ve sonrası doluluk-boşluk durum analizinde; yapı kütlelerinin ada bazlı azaltıldığı ve yapıların sıkışıklığının azaltıldığı görülmektedir. Yapılar arasında oluşturulan avluların yapı özelinde genişletildiği, totalde ise kütle tasarımı az olduğundan dolayı bir nebze azaldığı görülmektedir (Şekil 51, 52). Kamusal açık alanlar yenileme sonrası arttırılarak, mahalle ölçeğinde rekreasyon alanları oluşturulmuştur.

B. Kat Analizi

Çalışma alanında kentsel yenileme öncesi ve sonrasına ait kat analizi yapılmıştır (Şekil 55,56).

Şekil 55 Yenileme Öncesi Kat Analizi

(Diyarbakır Sur İlçe Belediye Başkanlığı (Çizim: Belediyeden alınan veriler ile yazar tarafından geliştirilmiştir))

Şekil 56 Yenileme Sonrası Kat Analizi

(Diyarbakır Sur İlçe Belediye Başkanlığı (Çizim: Belediyeden alınan veriler ile yazar tarafından geliştirilmiştir))

Çalışma alanında yenileme öncesi kaçak, imara uymayan yapılaşmalar mevcuttu ve yapıların kat yükseklikleri değişkenlik gösterip, sur yüksekliğini aşan ve bu sebeple tarihi dokunun önüne geçen bir düzen hâkimdi (Şekil 57). Şu an yeni yapılaşmada sur yüksekliğini geçmeyecek şekilde, koruma kararına riayet edilerek imar paftalarına uygun katlar ve kotlar bulunmaktadır (Şekil 58). Konumdan kaynaklı olarak başka bir sınırlama bulunmadığı ve planda farklı bir kat adedi önerilmediğinden dolayı yapı yükseklikleri en fazla iki kat olarak uygulanmıştır. Tek katlı yapılarda yapı yüksekliği maksimum 4.50 metre, iki katlı yapılarda ise yapı yüksekliği maksimum 8.00 metredir ve subasman seviyesi 1.00 metre olarak belirtilen yüksekliklere dâhil edilmiştir (ÇŞİDB, 2017).

Şekil 57 Alan Kat Durumu, 2014

(URL-8)

Şekil 58 Alan Kat Durumu, 2022
(Deniz Evin Hatipoğlu Arşivi)

C. Suriçi Geleneksel Doku Karakteri Analizi

1. Geleneksel Mimari Karakter

a. Yapı Malzemesi

Proje alanında uygulamada, kentin simgesi olan Karacadağ bazalt taşı yerine maliyeti düşürmek adına Kayseri bazalt taşı kullanıldığı görülmektedir. Yeni yapıların sokak cephelerinde bazalt taş kullanılmış olup üst katlarda yer alan çıkma ve cumbalarda ise sıva ve boya kullanılmıştır. Yapıların avlu cepheleri ise genel olarak sıvalı ve boyalı olmaktadır. Bazalt taşının döşeme işçiliğinde ise geleneksel uygulama olan beyaz derzler uygulanmamıştır. Eski dokuya ait yapılar ile yeni yapılar arasında döşeme taşlarında renk bakımından farklılıklar mevcuttur (Şekil 59,60).

Şekil 59 Yapı Malzeme Farklılığı

(Yazar arşivi)

Şekil 60 Dış Cephe, 2022

(Yazar arşivi)

Proje alanında bulunan bir geleneksel Diyarbakır taş evinde yapılan restorasyon çalışmasında, zeminde kullanılan bazalt taş ile mevcut bazalt taş arasındaki fark net şekilde görülmektedir. Uygulama esnasında özüne sadık kalınmadığından dolayı uyumsuz bir görüntü ortaya çıkmıştır (Şekil 61).

Şekil 61 Tescilli Yapı Zemin Döşeme, 2022

(Yazar arşivi)

b. Mekânsal Özellikler

Tez çalışması kentsel yenileme alanında yapılan bir çalışma olması itibarı ile değerlendirme bölümünün ‘mekânsal özellikler’ başlığında strüktür detaylarına girilmemiştir.

i. Avlu

Geleneksel kent dokusunun asli unsurları olan geleneksel Diyarbakır evleri, avlulu sistemde kesme bazalt taş kullanılarak inşa edilmiştir. Yapılar, avluları ile bütünleşecek biçimde tasarlanmıştır. Günün her saatinde yaşam alanı olarak kullanılmıştır.

Yapılan yenileme öncesi ve sonrası doluluk-boşluk durum analizinde; avlu kullanımının tasarımda artırıldığı ve yapı kütlelerinin sıkışıklığının azaltıldığı görülmektedir. Yapılar arasında avlular ile oluşturulan boşluklar sayesinde hava sirkülasyonu sağlanmakta ve iklimin yarattığı dezavantaj azaltılmaktadır (Şekil 62, 63). Avlu tasarımı eski planlarda daha geniş ve ferah olurken, yeni tasarımda daralma ve hava almayan avlu tipleri görülmektedir (Şekil 64, 65, 66).

Yenileme öncesi kaçak yapılaşmanın kentin özgün dokusuna uygun bir düzeni olmayıp, kent dokusuna zarar vermekte iken, yenileme sonrası alanda tektip bir düzenin hâkim olduğu görülmektedir.

Şekil 62 Geleneksel Avlu Örneği
(Yazar arşivi)

Şekil 63 Geleneksel Avlu Örneği
(Yazar arşivi)

Şekil 64 Avlu Örneği, 2022
(Yazar arşivi)

Şekil 65 Avlu Örnekleri, 2022
(Yazar arşivi)

Şekil 66 Avlu Örneği Üst Görünüş, 2022

(Deniz Evin Hatipoğlu arşivi)

Plan kararı şu şekilde geçmektedir; yapılan planda mevcut avluların korunması esastır. Planda önerilen blokların dışında, avluyu ortadan kaldıracak yapılaşmaya gidilemez. Avlularda var olan havuz, kuyu ve ağaçların korunması esastır. Avlularda geleneksel örneklerle benzer havuzlar yapılabilir. Yeni yapılaşmalarda en az bir ağaç dikilmesi zorunlu olacak şekilde belirlenmiştir (ÇŞİDB, 2017).

Alanda, avlulu düzen ile tasarımın sürdürülmesi, kentsel morfoloji ve kentsel kimlik açısından değerli unsurlar barındıran ve korunacak tescilli yapıların, geleneksel dokunun tüm unsurları ile korunmasının sağlanması adına avlulu yapılaşma düzeninin esas alınması gerekli görülmektedir.

ii. Eyvan

Geleneksel Diyarbakır evlerinin tipik özelliklerinden biri olan eyvan (yazlık oda) örnekleri proje tasarımı ve uygulamasında görülmemektedir (Şekil 67). Bölgenin geleneksel dokusunun anlamlı bir parçası olan eyvan ögesi önem arz etmesine karşın projede örneklerinin görülmemesi, kentin kentsel morfolojisi ve kentsel kimliği açısından bir kayıp olarak görülmektedir.

Şekil 67 Üst Görünüş, 2022
(Deniz Evin Hatipoğlu arşivi)

iii. Kabaltı

Geleneksel Diyarbakır evlerinin ve sokak dokusunun önemli bir ögesi olan kabaltı örnekleri proje tasarımı ve uygulamasında görülmemektedir (Şekil 68). Bölgenin geleneksel konut ve sokak dokusunun anlamlı bir parçası olan kabaltı ögesi önem arz etmesine karşın projede örneklerinin görülmemesi, kentin kentsel morfolojisi ve kentsel kimliği açısından bir kayıp olarak görülmektedir.

Şekil 68 Proje Sonrası Sokak Görüntüsü

(Yazar arşivi)

iv. Pencere Düzeni

Geleneksel Diyarbakır evlerinde pencereler yazlık bölümde daha büyük, kışlık bölümde ise daha ufak ve daha dar kullanılmıştır (Şekil 69). Konutlarda tavan yüksekliği de yazlık-kışlık bölüme göre değişkenlik göstermektedir. Yazlık bölümde tavan yüksekliği daha yüksek tutulmuştur hatta bazı konutlarda tavan yüksekliğinden dolayı tepe penceresi eklenmiştir. Isınmanın daha rahat olabilmesi adına kışlık bölüm daha basık tutulmuştur.

Şekil 69 Geleneksel Konut Dokusunun Yazlık-Kışlık Pencere Düzeni

(Yazar arşivi)

İklim açısından bakıldığında geleneksel Diyarbakır evlerinin yazlık-kışlık bölümleri var iken şu an ki konutlarda yönlendirme mevcut olmamaktadır. Bu durum yazlık-kışlık bölümlerinin düzenlenmediği dolayısı ile pencere boyutlarının standart olarak aynı modülde tasarlandığı ve uygulandığı görülmektedir (Şekil 70).

Şekil 70 Pencere Düzeni, 2022

(Yazar arşivi)

Plan kararı şu şekilde geçmektedir; üst katlarda ve zemin katların avluya bakan cephelerinde pencereler cephe uzunluğunun %50'sini geçemeyeceği ve pencerelerin düz, basık, yarım daire veya kırık kemerli yapılabileceği, tepe pencereleri ve bodrum kat pencereleri yöresel örneklere uygun olarak yapılabileceği yer almaktadır (ÇŞİDB, 2017).

Geleneksel konut dokusunda yaşam konutun içinde avluda geçirilmektedir bu sebeple yönlenmeler içe dönük olup, kanatların içinden avluyu gören pencereler bulunmaktadır. Konutun dışarısı ile bağlantısının kurulması, konuta gelenlerin görülmesi adına cumbaların iki yanında pencereler bulunmaktadır. Fakat öncesinde zemin katlarda mahremiyetten dolayı pencere detayı görülmezken şu an proje tasarımı ve uygulamasında görülmektedir (Şekil 71,72). Ayrıca projede pencere boyutlarındaki düzenlemenin hangi orana göre yapıldığı ise belli olmamaktadır.

Şekil 71 Geleneksel Konut Dokusunda Pencere & Sokak İlişkisi
(Yazar arşivi)

Şekil 72 Konut Pencere & Sokak İlişkisi, 2022
(Yazar arşivi)

v. Cumba

Geleneksel Diyarbakır evlerinde cumba tipik özelliklerinden biri olmaktadır. Cumba tasarımı, kullanılan malzeme ve işçiliği ile kendine özgü bir dili vardır (Şekil 73). Fakat proje tasarımı ve uygulamasında yapılan tüm cumbalar aynı dili konuşarak, tek tip bir örnek ile karşımıza çıkmaktadır (Şekil 74). Bu durumun kente ait kimlik dokusuna zarar verip zedelediği düşünülmektedir.

Şekil 73 Geleneksel Konut Dokusunda Cumba Örnekleri

(Yazar arşivi)

Şekil 74 Cumba Örnekleri, 2022

(Yazar arşivi)

Plan kararı şu şekilde geçmektedir; yalnızca iki katlı yapıların sokak cephesinde kapalı çıkma ya da cumba yapılabileceği; sokak cephesinde açık çıkma ve avlu cephelerinde açık ya da kapalı çıkma, cumba yapılamayacağı, sokak cephelerinde kapalı çıkma ya da cumba yapılabilmesi için sokak enkesitinin, parselin bulunduğu bölümden en az 5.00 metre olması zorunluluğu ve bir parselde aynı cephede birden fazla çıkma ya da cumba yapılamayacağı yer almaktadır (ÇŞİDB, 2017).

vi. Cephe Düzeni

Çalışma alanında, kaçak yapılaşmanın sonucu olarak cephelerde uygulanan farklı renkler, malzemeler, katlar ve düzensizlikler görülürken (Şekil 75), yenileme sonrası alanın özgün dokusuna nispeten daha uygun renk, cephe ve malzeme düzeni görülmektedir (Şekil 76).

Şekil 75 Cephe Farklılıkları, 2014

(URL-8)

Şekil 76 Cephe Düzeni, 2022

(Yazar arşivi)

vii. Serdap (Soğukluk), Selsebil ve Havuz

Geleneksel Diyarbakır evlerinde su ögesinin önemli bir yeri vardır. Serdap (soğukluk) ve selsebil örnekleri proje tasarımı ve uygulamasında görülmemektedir. Bazı konutlarda havuz ögesi bulunmakta fakat işçilik ve tasarım olarak bir uyumsuzluk söz konusu olmaktadır (Şekil 77, 78).

Şekil 77 Havuz
(Yazar arşivi)

Şekil 78 Havuz
(Yazar arşivi)

viii. Kent Mobilyaları

Plan kararında; sokaklarda yer alan ayaklı, gömme ve duvar tipi aydınlatma armatürleri, çöp kutuları, yönlendirme levhaları vb. kent mobilyaları alanın karakterine uygun malzeme ve üslupta seçilerek uygulama yapılması hedeflenmiştir (ÇŞİDB, 2017). Proje öncesinde düzensiz, farklı ve geliş güzel malzemeler kullanılarak karmaşık bir görüntü oluşturulması mevcut dokuya zarar vermekteydi. Proje sonrasında sokak aydınlatmalarında demir işçiliği ile duvar tipi aydınlatma armatürlerinin kullanımının daha iyi olduğu düşünülmektedir (Şekil 79).

Şekil 79 Sokak Aydınlatma Malzemeleri, 2022

(Yazar arşivi)

1. Morfolojik Yapı

a. Sokak Dokusu

Yenileme öncesinde sokaklar sadece el arabası geçecek genişlikte iken şu an yeni tasarımda sokak genişlikleri arttırılıp (Şekil 80, 81), ekstra otopark tasarımı eklenmiştir (Şekil 82). Geleneksel sokak dokusunda yüksek duvarlar olduğundan dolayı hem mahremiyetin sağlanması hem de sokaklarda gölgelik alan oluşması sağlanmaktaydı. Bununla birlikte kentlilerin sıcak günlerde gölgelik alanda yürüme imkânı vermekteydi. Sokakların genişletilerek araçların girmesinin sağlanması bir taraftan güneşin sokağın içine girerek gölgelik alan oluşumunun engellenmesine ve dolaylı olarak konutların ısınmasına neden olmaktadır.

Şekil 80 Sokak Genişlik Üst Görünüşü, 2022

(Deniz Evin Hatipoğlu arşivi)

Şekil 81 Sokak Genişlik Üst Görünüş, 2022
(Deniz Evin Hatipoğlu arşivi)

Şekil 82 Otopark Görünüşü, 2022
(Yazar arşivinden)

b. Parsel Düzeni

Plan kararı şu şekilde geçmektedir; parselasyon planı hazırlanarak buna göre imar uygulaması yapılması zorunlu olan ve planda ayrıştırılarak gösterilmiş olan yapı adaları dışında, sınır düzenlemesi ve planla getirilen yeni yol düzenlemelerinin zorunlu kıldığı durumlar (terk ve ihdas) dışında, geleneksel dokuyu oluşturan parsellerde kadastral dokunun değiştirilmeden korunması esastır. Geleneksel dokuyu oluşturan avlu kullanımlı parsellerden, zaman içerisinde ifraz edilerek bölünmüş olanların, yeniden ilk haline dönmesini sağlayacak tevhidler sınırlama dışındadır (ÇŞİDB, 2017).

Alanın yenileme öncesi mevcut durum parselasyonunda daha organik, düzensiz ve yoğun bir düzen görülürken, yenileme sonrası daha düzenli ve geçirgen bir parselasyon planı uygulandığı görülmektedir (Şekil 83). Ek olarak yeni parsel düzeninde yönlendirmelerin bir plan çerçevesinde yapılmadığı ve konutların her birinin farklı bir yöne yönlendirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum alanın hava akışını bozmakta ve soğuk-sıcak dengesinin oluşturulamayacağını göstermektedir.

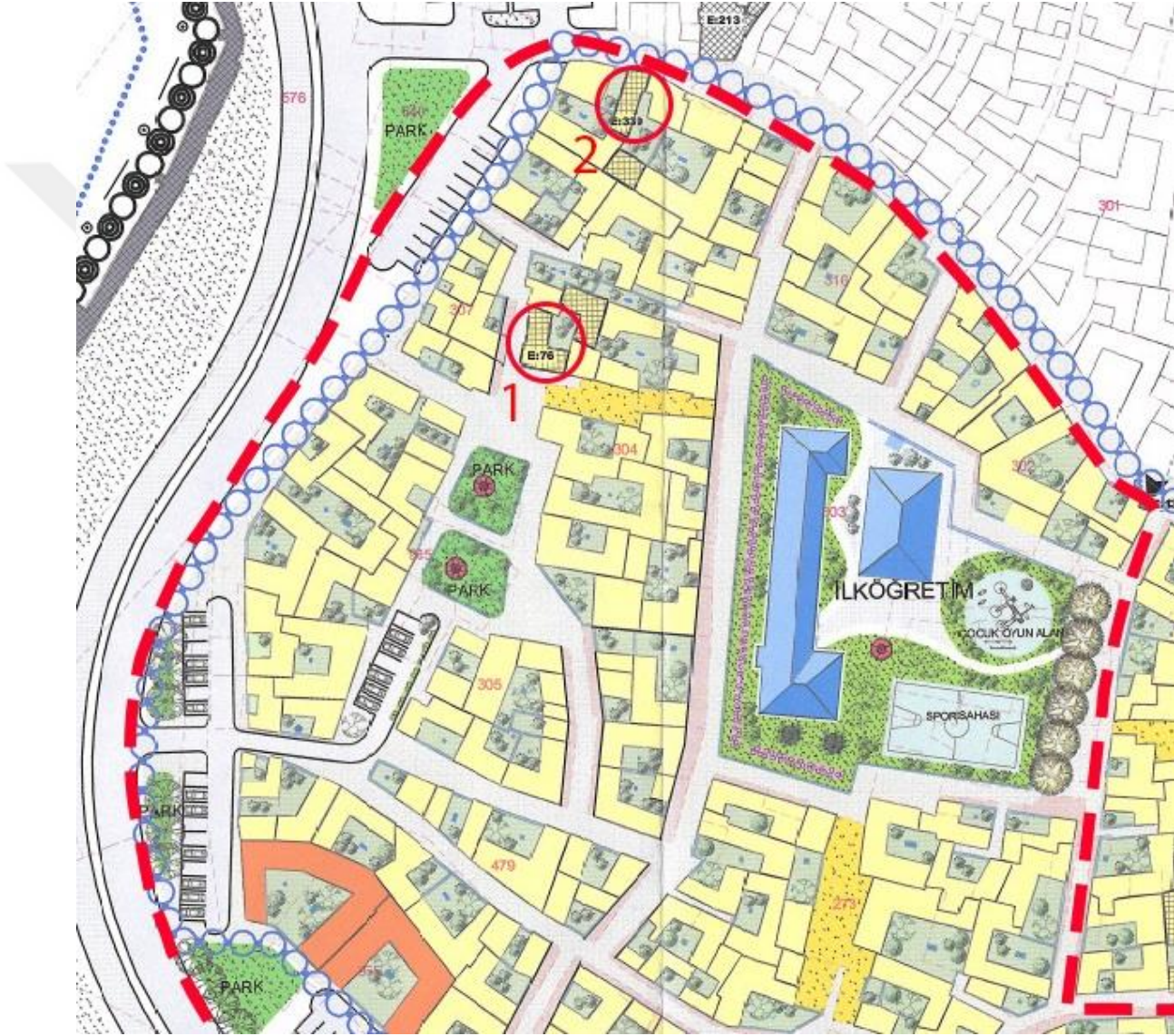

Şekil 83 Sokak Üst Görünüşü, 2022

(Deniz Evin Hatipoğlu arşivi)

c. Tescilli Yapılar

Çalışma alanı sınırları içerisinde toplamda 4 adet tescilli sivil mimari örneği bulunmaktadır ve yapıların restorasyon çalışması tamamlanmıştır. Yapılardan ikisi özel mülk olduğundan dolayı ulaşılamamıştır. Ulaşılan yapılara, proje planında numaralandırma yapılarak, yapıların mevcut durumu sırası ile aktarılmıştır (Şekil 84).

Şekil 84 Mevcut Durumu Gösterilen Tescilli Yapılar

(ÇŞİDB, 2017 (yazar tarafından çalışma sınırı ve numaralar eklenmiştir))

1 numara ile gösterilen yapı şu an AÇEV kullanımındadır. Restorasyon alışması bitirilmiş olup aktif olarak kullanılmaktadır. Restorasyonda kullanılan beyaz sıva mevcut doku ile uyumsuz görölmektedir (şekil 85,86).

şekil 85 Yapı Mevcut Durumu- No 1
(Yazar arşivi)

şekil 86 Yapı Mevcut Durumu - No 1
(Yazar arşivi)

2 numara ile gösterilen yapı ise özel mülk olmaktadır. Yapılan restorasyon çalışması yeterli olmamakla birlikte bitişik parselinde uygulanan uyumsuz bazalt taş döşemesi ile doku zedelenmiştir (Şekil 87, 88). Uygulanan tesisat döşemesinin de uygun olmadığı ve yapıya zarar verdiği düşünülmektedir (Şekil 89).

Şekil 87 Yapı Mevcut Durumu - No 2

(Yazar arşivi)

Şekil 88 Yapı Mevcut Durumu - No 2

(Yazar arşivi)

Şekil 89 Yapı Mevcut Durumu - No 2

(Yazar arşivi)

i. Ali Paşa Camii

Mardin Kapı ve Urfa Kapı arasında bulunan, inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen Hadım Ali Paşa Camii kent için önemli bir kimlik ögesidir (Şekil 90,91). Ali Paşa'nın valilik yaptığı 1534-1537 tarihleri arasında yanındaki medrese ile birlikte inşa edildiği düşünülmektedir. Tuhfetül Mimarisi'nde Mimar Sinan'ın eseri olduğu, çıraklık döneminde yaptığı yazmaktadır. Ali Paşa Mahallesi'ne de ad olan Ali Paşa Camii ve Külliyesi, Mimar Sinan'ın Kadim Diyarbakır'da yaptığı dört camii ile bir türbeden biri olmaktadır (Diken, 2010: 251).

Şekil 90 Ali Paşa Camii

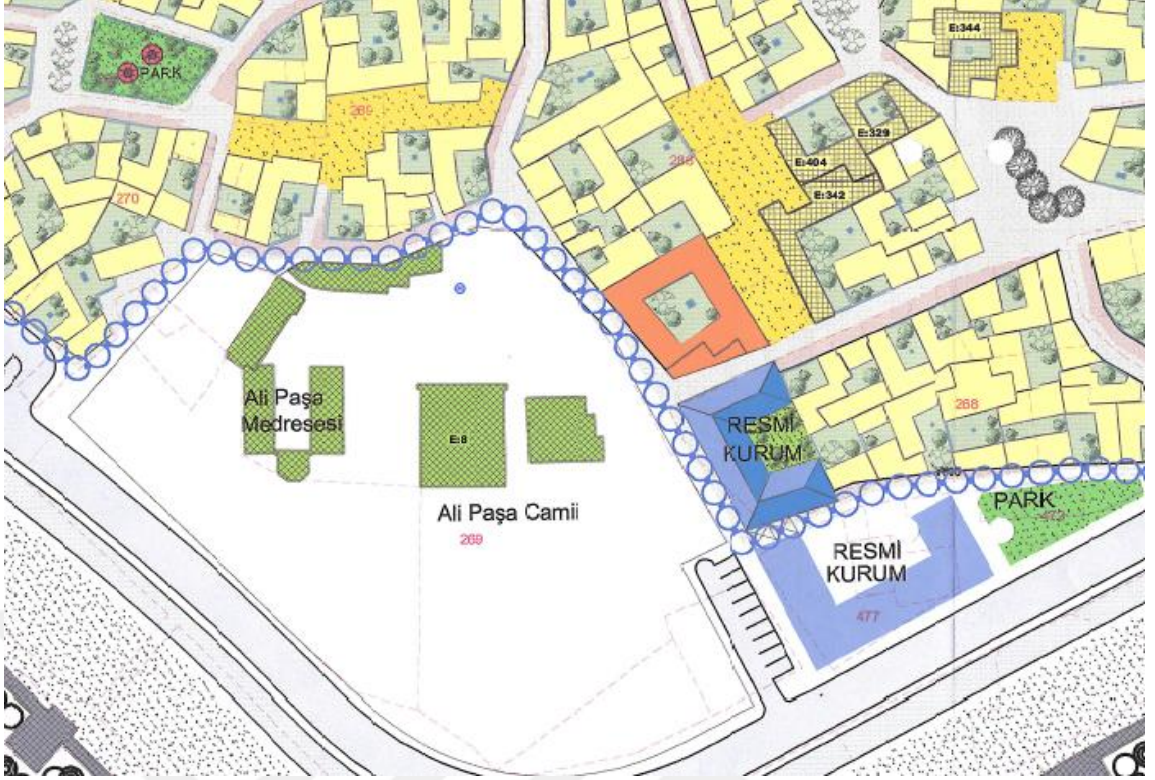
(Yazar arşivi)

Şekil 91 Ali Paşa Camii

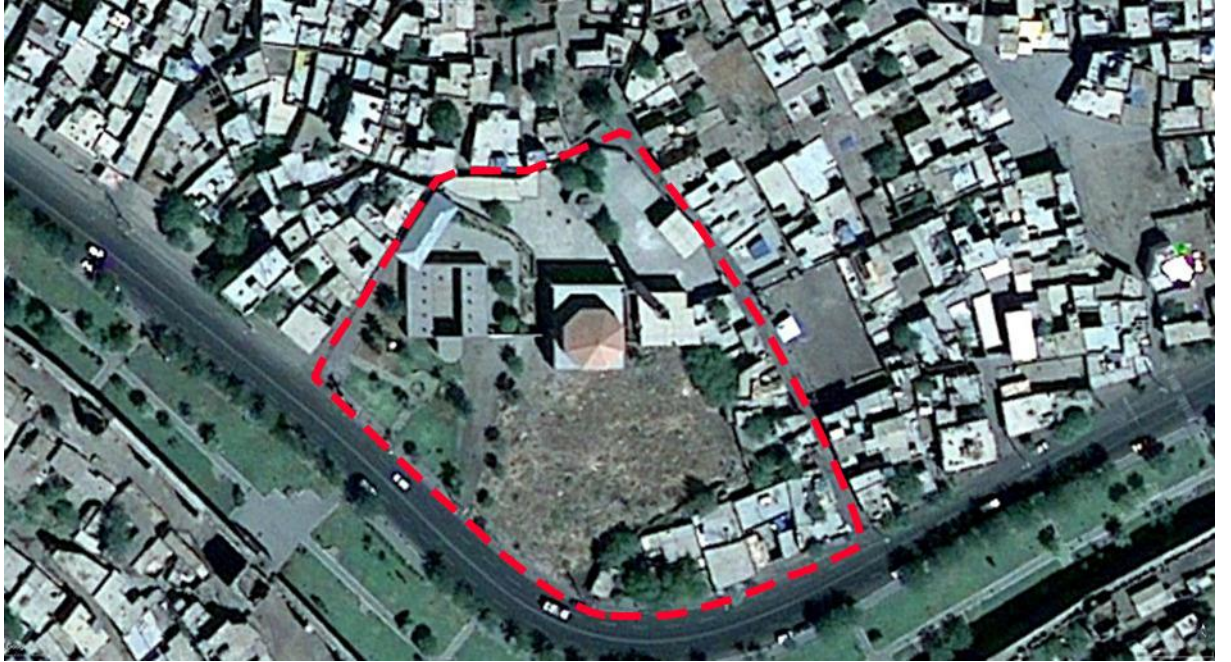
(Yazar arşivi)

Camii alanının çevresindeki gecekonduların tasfiyesi sayesinde önü açılmış olup bu sayede yönlendirme ile Ali Paşa Mahallesi'nde odak oluşturulmuştur. Yapılan bu düzenleme ve uygulama doğru bir yaklaşım olmuştur. Hem kentsel dokunun peyzajına katkı sunmakta hem de kentliler için toplanma alanı ve kamusal yeşil alan imkânı sunmaktadır (Şekil 92, 93, 94).

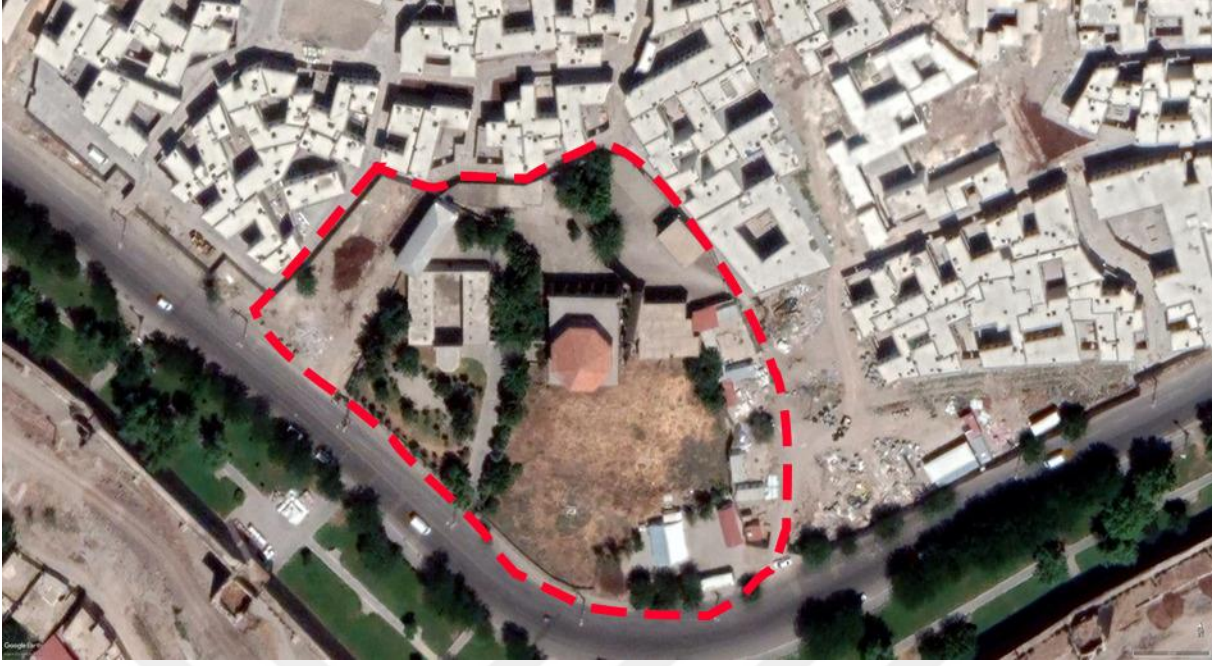
Şekil 92 Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi- Ali Paşa Camii, 2017

(ÇŞİDB, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Daire Başkanlığı, 2017)

Şekil 93 Ali Paşa Camii 2009 Yılı Hava Fotoğrafi

(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

Şekil 94 Ali Paşa Camii 2022 Yılı Hava Fotoğrafi
(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

d. Kamusal Fonksiyonlar

i. Ali Paşa İlkokulu

Proje öncesi mevcut olan Ali Paşa İlkokulu'nun bahçesi genişletilerek öğrencilerin kullanabileceği spor sahası ve çocuk oyun alanı tasarlanarak büyük bir okul bahçesine dönüştürülmüştür. Öğrenciler için yetersiz olan okul bahçesinin revize edilmesi doğru bir yaklaşım olmuştur (Şekil 95, 96, 97). Şu an bir binası yıkılmış durumda olan okulda inşaat çalışmaları devam etmektedir (Şekil 98, 99).

Şekil 95 Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi- Ali Paşa İlköğretim, 2017
(ÇŞİDB, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Daire Başkanlığı, 2017)

Şekil 96 Ali Paşa İlkokulu 2009 Yılı Hava Fotoğrafı
(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

Şekil 97 Ali Paşa İlkokulu 2022 Yılı Hava Fotoğrafi
(URL-5, yazar tarafından çalışma sınırı eklenmiştir)

Şekil 98 Ali Paşa İlkokulu, 2022
(Yazar arşivi)

Şekil 99 Ali Paşa İlkokulu, 2022
(Yazar arşivi)

VIII. SONUÇ

Kentlere yapılan müdahalelerde kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının birbirinden ayrı tutulmayıp, birlikte ele alınması ve bu doğrultuda projelerin yürütülmesi gerektiğini ortaya koymak çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışma amacı doğrultusunda uygun örnek alanı olarak Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi seçilmiştir. Amaca uygun olarak analiz çalışmaları yapılarak, belirlenen başlıklar çerçevesinde alan incelenmiştir. İlk olarak Diyarbakır kentinin analizi ile başlayan değerlendirme çalışmaları Diyarbakır Suriçi Kentsel Yenileme Projesi ile devam edip, projenin bir bölgesi olan Ali Paşa Mahallesi'nin iki etabı ölçeğinde daraltılmıştır. Daraltılan alanda ise analizler yapılarak proje ve uygulama kısmındaki unsurlar incelenip, kentsel morfoloji ve kentsel kimlik kavramlarının ne ölçüde ele alınıp hayata geçirildiği değerlendirilmiştir.

Güneydoğu Anadolu'daki kentlerin geleneksel evleri, kültürün geleceğe aktarılmasında önemlidir. Kentlerin fiziki özelliklerini meydana getiren evler; toplumun kültürel değerleri bakımından önem arz etmektedir. Geleneksel Diyarbakır evleri bölgenin karakteristik özelliklerini yansıtmalarının yanı sıra geleneksel yaşam biçimini günümüze taşıyan önemli kimlik değerlerinden biridir.

UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesinde yer alan Diyarbakır'ın tarihi Sur ilçesi sınırlarındaki bölgenin gerek tarihi ve kültürel niteliği gerekse kentsel sit özelliği nedeniyle geçmişten günümüze gelen kent dokusu, sokakları, yapıları, duvarları, surları ile beraber bölgede yaşayan ve çalışan insanlarıyla da birlikte sosyal dokusunun korunması yönünde politikalar geliştirilmesi ve yine bu doğrultuda uygulamalar yapılması gerekmektedir.

Kararların ve uygulamanın Suriçi'nde bulunan tek yapı ölçeğinde; 147 adedi tescilli anıtsal yapı, 439 adedi ise sivil mimari yapı varlığının tahrip olmasına dönük ciddi riskler taşımaktadır. Bu alan içerisindeki tarihi yapılar ve yaşam kültürü ile birlikte dünya mirası kabul edilmiştir. Bölgedeki bu tarihi yapıların yıkımı ve yerine neyin yapılacağına dair muğlaklıkların olması, ilgili mirasın sonlanması anlamına gelmektedir.

TOKİ tarafından üretilen konut alanları, Diyarbakır kenti özelinde de incelendiğinde, kurumun konut üretim politikası kimi olumsuzlukları içerisinde barındırmaktadır. Konutlarda tekdüze, mimari estetik boyutu geri planda kalan, kentin dokusuna ve kimliğine uymayan malzemeler ile betonarme yapılan, üretildiği alanın özgün tarihsel kimliği, yerleşimsel, kültürel, mimari, iklimsel etkenlerini, morfolojik ve kentsel dokunun göz ardı edildiği görülen bir gerçektir. TOKİ'nin Suriçi'nde üretmiş olduğu konut alanlarının tam olarak Diyarbakır kentine özgü bir kimlik ve doku değeri taşımadığı, Türkiye'nin herhangi bir bölgesinde üretilen konutların burada da tekrar üretildiği maalesef görülmektedir. Projenin gelişme ve uygulama alanlarında her biri farklı yapım sürecine karşılık gelen yapılar ve bu yapılardan oluşan doku sisteminde, içerisinde bulunduğu doğal ekosistemi dikkate alan, iklimsel unsurları önemseyen, kentteki özgün konut ve sokak dokusunu algılayan ve bu algıya göre çevreye şekil veren bir şehircilik ve mimarlık uygulaması maalesef ki gelişmemiştir. Coğrafi yapısı düz olan çalışma alanında coğrafi öğelere uygun olan tasarım görülmekte fakat tasarımda iklim değerleri ve rüzgâr yönü gibi unsurların dikkate alınmadığı gözlenmektedir. Konutlarda uygun yönlendirme, iç ve dış ilişkilerde uyum, boyutlardaki uygunluk ve doğru malzeme seçimi gibi konuların dikkate alınmadığı gözlenmektedir. Ele alınan projenin bir diğer dezavantajı, alanın kentsel sit özelliği taşıyan parçalı, koruma imar planı çalışmasının tamamlamadan ve alanın planlı bir araştırması yapılmadan hızlıca gerçekleştirilmiş olmasıdır. Kentin geçmişinden günümüze kadar öyle ya da böyle bir şekilde korunan morfolojik dokunun devamının getirilemediği, mevcut dokunun bozulduğu görülmektedir. Kentin doku karakteri incelendiğinde kimlik değeri taşıyan öğelerinin yeni tasarımlarda görülmediği ve tahrip edildiği tespit edilmiştir. Öte yandan proje incelendiğinde, Ali Paşa Mahallesinde bulunan tarihi dokunun çevresinin niteliksiz yapılardan temizlenmesi ve alandaki diğer niteliksiz yapıların yıkılması ile koruma-kullanım dengesine önemli katkı sağlamaktadır. Kamusal kullanım alanlarının eski durumuna oranla artırılıp kullanılabilir bir tasarım yapılması da projenin ilave katkıları arasındadır.

UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesinde yer alan böylesi önemli ve hassas bir alanda, yapılacak her müdahale geniş toplumsal mutabakatlarla ve alanlarında uzman danışmanlara başvurularak yapılması gereken hassas bir süreç olmalıdır. Bu komplike süreç boyunca alanlarında uzman danışmanlardan danışmanlık alınmasının gerekliliği önemli görülmektedir.

Morfoloji yok edildiği vakit kimlik de yok olmaktadır, çalışma ile bu hipotez desteklenmiştir. Suriçi kentsel yenileme projesi ile birlikte kentin morfolojisine yapılan müdahale, kentin belleğine de yapılan bir müdahaledir. Projenin kentin morfolojik unsurlarına yaptığı müdahaleler ile kentin belleğinde de geri dönülmez bir değişim yaratacağı bir gerçektir. Bu durumun ilerleyen süreç içerisinde büyük bir soruna dönüşerek, asıl olarak yakın gelecekteki kuşaklarda gün yüzüne çıkacağı öngörülmektedir.

Tarihi mirasına rağmen tarihi kent merkezleri artık kentsel gereksinimleri karşılayamayacak duruma gelmektedir. Kentin bu bölgeleri zamanla yaşanan düşük standartlar ve kaçak yapılaşma nedeniyle terk edilme eğilimindedir. Bu durumdan doğan sonuç ile tarihi kent merkezlerini yeniden canlandırma ve kente geri kazandırma gereği ortaya çıkmaktadır. Her kentin özellikleri farklıdır ve bu farklılıklara göre çözümler üretilmelidir. Gelişmiş toplumlar sosyo-kültürel değerlerin kente aktarılması için yerellik, gelenekselcilik ve korumacılık kavramlarını ön plana çıkarmaktadırlar.

Çalışmaya konu olan Diyarbakır Suriçi, çöküntü merkezi haline gelen kentin tarihi bölgesini kente geri kazandırmak için alana kentin diğer alanlarından farklı bir yaklaşım ve strateji ile yaklaşmak ve bu doğrultuda projeleri gerçekleştirmek gerekmektedir. Suriçi gibi önemli tarihi değere sahip alanlardaki kentsel yenileme projeleri, tarihi bölgenin ve sakinlerinin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamalıdır.

Kentsel yenileme, hitap ettiği geniş insan kitlelerine karşı taşıdığı sorumluluk sebebi ile hızla değişen sosyal ve ekonomik ortama kendini uydurmak zorundadır. Bu durumda gelecekte meydana gelecek veya gelmesi arzu edilmeyen durumlar için önceden hazırlıklı olunması gerekmektedir. Tasarlama ve onun etkilediği ortamda yapılacak düzenli ve yönlendirilmiş değişimler, gerek sosyal gerekse ekonomik pek çok zararın daha başında iken önlenmesine yardımcı olabilecektir (Bayazıt,1969: 25). Kenti biçimlendirme süreçlerinde rol alan aktörler ne ile ve nasıl bir nesne ile uğraştıklarının ve neyi üretmeyi amaç edindiklerinin bilincinde olmalıdırlar. Çözüm olarak; mekândaki döngüsel değişimi anlamak, onu oluşturan tüm nitelikleri ve değişimine sebep olan faktörleri ve aralarındaki ilişkiyi iyi analiz etmek ve bu yönde mekânın biçimlendirilmesi için stratejiler geliştirmek önem arz etmektedir (Ünlü, 2018: 61-62).

Kentsel morfoloji; yapılardaki değişim ve dönüşüme yol açan, kentsel biçimleri belirleyen olguları anlamaya yönelik çabaları da kapsamaktadır. Kentler

büyükluğüne ve tarihine bağı olarak daha fazla morfolojik çeşitlilik üretirler. Kentsel form devamlı olarak adaptasyona, dönüşüme ve değişime tabidir. Bu tür değişiklikler esnasında kent oluşumu ve dönüşümü, yeni bina tiplerinin bir parçası olarak tasarlanmalıdır (Ünlü ve Baş, 2017).

Plancılar üst ölçek ile ilgilenirken mimarlar binalara odaklanmaktadır. Bu yaklaşım da kentte tatmin edici bir sonuç doğurmamaktadır. Farklı dönemlerde oluşan morfolojik ilişkilerin doğru bir şekilde saptanması ve farklılıklarının ortaya çıkarılması gerekmektedir. Kentsel mekânda nitelik artırılmalıdır çünkü mekânın biçimlendirilmesi ile sıkı bir bağı bulunmaktadır.

Bellek birini, bir şeyi, bir zamanı hatırlamak için mekâna ihtiyaç duymaktadır. Başka bir deyişle bellek daima bir tür mekânsallaşma eğilimindedir. Mekânlar değiştikçe ve dönüştükçe bu değişim belleğe de sirayet eder ve kent ile birlikte bellek de değişmektedir. Kentte, mekânda, fiziksel çevrede meydana gelen değişim ve dönüşüm sebebi ile kentsel belleğin değişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Kentte yaşanan bu değişim ve dönüşümler belleğin izlerini taşıyan yapılar aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bir yapının yıkılması ardından yenisinin yapılması ile birlikte artık eski yapının bellekteki gücü azalmakta, yeni yapı ise belleğin yeni bir parçası olmaktadır. Yıkım sonrası mekân, kent ve kentte yaşayanlar arasındaki ilişki ağı yeniden kurulmakta ve kent ile öznenin ilişkisi yeniden şekillenmektedir. Böylelikle yeni bellek inşasına tanıklık etme durumu doğmaktadır. Mevcut dokunun ortadan kaldırılması durumunda bellek de yok edilmektedir. Şöyle özetlemek gerekirse; o kentte yaşayan bir kentli, belleğini çocuğuna aktarmakta o da kendi çocuğuna ve bu devinim böyle devam ederek nesillerce devam etmektedir. Fakat aktarım durduğunda bellek yok olur, bellek yok oldukça da kimlik yok olmaktadır.

Yapının kullanım ömrünün uzatılmasının ötesinde belleğin devamlılığının sağlanması, geçmişte sahip olduğu imgenin canlandırılması veya yapının farklı bir rol ile sosyal hayata dâhil edilmesi yenilemenin başarı ile gerçekleşmesinde önemli adımlardan biridir. Yerel yönetim alt yapılarının iyi organize olmadan/olamadan hayata geçirdiği yenileme projeleri; kimlik kaybına neden olmakla birlikte sosyal sürekliliğin sekteye uğramasına ve nihayetinde kolektif belleğin yok oluşuna sebebiyet vermektedir. Zamanla çöküntü alanlarına dönüşen ve kaybolan kültürel belleğin canlandırılması adına tarihi kent dokularının korunması ve rekreasyonel anlamda değerlendirilerek halkın ve kente gelenlerin bölgeye çekilmesi adına, planlı restorasyon temelli kentsel yenileme çalışmaları dünyada tercih edilmektedir. Fakat

Ülkemizde kentsel yenileme projeleri incelendiğinde bu planlı çalışmaların somut karşılığı oldukça düşük bir orana tekabül etmektedir. Bunun önüne geçebilmek adına kentin kimlik değerleri ve en önemlisi kentte somut olarak algılanan fiziki çevreye dayalı kimlik ögelerinin morfolojik özellikleri dikkate alınarak projeler hayata geçirilmelidir. Bu sebeple kültürel açıdan duyarlı ve korumacı planlama yaklaşımlarının, tarihsel bellek hakkında bilgi aktaran kent hikâyeleri ile entegre edilmesi önemlidir.

Kent morfolojisine yapılan her bir müdahale, kent kimliğine de yapılmış bir müdahaledir. Birbirinden ayrılamaz olduğu, birbirini ne denli etkilediği çalışma sonucunda görülmüştür. Bir kenti anlamak için sadece kolektif belleği yansıtan değerleri anlamak değil aynı zamanda her bir unsurun kent genelinde ve birbirleriyle kurduğu ilişkileri de anlamak gerekmektedir. Bu ilişkinin bir ürünü olarak görülebilecek “mekânın ruhu”, kent için akılda kalıcı değerler topluluğu olan kentsel yenilemenin ana bileşeni olmalıdır.

IX. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

CHRISTALLER, W. (1933). **Die Zentralen Orte in Süddeutschland**, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, English Edition, “The Central Places in Southern Germany”, Prentice-Hall, Englewood, Cliffs, NJ, 1966.

ROBERTS, P. ve SYKES, H. (2000). **Urban Regeneration a Handbook**. London: **SAGE Publications**.

SPREIREGEN, P. D. (1965). **The Architecture of Towns and Cities**, McGraw-Hill, USA.

ROSSI, A. (1966). **The Architecture of the City**, Published by The Graham Foundation for Advanced Studies in the Fine Arts, Chicago, Illinois and The Institute for Architecture and Urban Studies, New York.

ARDEL, A. (1943). **Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine Gözlemler**, Ankara, Türk Coğrafya Dergisi, 1. Sayı.

AYDIN, T. (1972). **Ülke Düzenleme İlkeleri ve Yerleşme Sistemleri**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

AYSU, E. (1990). **İstanbul Anakent Alanında Kent İçi Devingenlik Örüntüsü**, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası.

BAYAZIT, N. (1969). **Konut Araçları Açısından Ele Alınan Sistematik Bir Tasarlama Yönteminin Geliştirilmesi**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

CONZEN, M. (1960). **Alnwick, Northumberland: A Study in Town-Plan Analysis**, London, The Institute of British Geographers Publication No.27.

- ÇAKIROĞLU, N. (1981). **Kentsel Yaşam ve Kent Sevgisi**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.
- ÇAVUŞOĞLU, E. (2014). **Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- DALKILIÇ, N. ve BEKLEYEN, A. (2011). **Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi: Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri**, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları-3, 1. Baskı, ss. 417-462.
- ERDÖNMEZ, E. (2014). **Kenti Bir Kamu Alanı Olarak Okumak/Şehir Üzerine Düşünceler-1**, İstanbul, Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- KEJANLI, T. (2009). **Sur İçi Dokusunun Planlama Süreci ve Koru(nama)ma Sorunları**, Diyarbakır Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Diyarbakır, TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu, ss. 12-25.
- ŞAN, M. K. ve AKYİĞİT, H. (2014). **Şehir, Kimlik ve Mekânsal Ayrışma/Şehir Üzerine Düşünceler-1**, İstanbul, Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- DÖKMECİ, V. (1982). **Şehir Planlamaya ve Şehirciliğe Giriş**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Matbaası.
- EVYAPAN, G.A. (1981). **Kentleşme Olgusunun Hızlanması Nedeniyle Yapılar Yakın Çevresi Düzeyinde Açık Alan ve Mekânların Değişimi**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Basım İşliği.
- FORTY, A. (2001). **The Art of Forgetting**, London, Bloomsbury Academic.
- GÜREL, S. (1970). **Kent Planlamasına Giriş ve Çevre Kavramı**, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayını.
- GÜREL, S. (1973). **Türkiye’de Kent Mekânsal Standartları Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.

- GÜVEN, T. (1962). **Şehir Planlamaları**, İstanbul, İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları.
- HASOL, D. (1998). **Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü**, İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 7. Baskı.
- KARAKOÇ, Y. (1973). **Kent Planlamasında Modeller: Dinamik Bir Konutsal Alanlar Planlama- Tasarlama Modeli**, İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- KAYA, E. (2007). **Kentleşme ve Kentlileşme**, İstanbul, Okutan Yayıncılık.
- KELEŞ R. (2002). **Kentleşme Politikası**, İstanbul, İmge Yayıncılık.
- KELEŞ, R. (1972). **100 Soruda Türkiye’de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul, Gerçek Yayıncılık, 2. Baskı.
- KELEŞ, R. (1980). **Kentbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Sevinç Basımevi.
- KELEŞ, R. (1984). **Kentleşme ve Konut Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KIRAY, M. (1982). **Toplumbilim Yazıları**, İstanbul, Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları.
- KONUK, N. (2015). **Bir Şehirli Kimliği Göstergesi Olarak İstanbulluluk**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- KUBAN, D. (2001). **Türkiye’de Kentsel Koruma, Kent Tarihleri ve Koruma Yöntemleri**, İstanbul, Numune Matbaacılık.
- KURTULUŞ, H. (2005). **İstanbul’da Kentsel Ayrışma**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- LYNCH, K. (1960). **The Image of the City / Kent İmgesi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Baskı.

OCAKÇI, M., TÜRK, Ő.Ő. ve TERZİ, F. (2017). **Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Planlama İlke ve Kriterleri**, Ankara, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Yayını.

OLIVEIRA, V. (2016). **Urban morphology. An Introduction to the Study of the Physical Form of Cities**, Springer Yayınevi, 1.Baskı.

SUHER, H., GİRİTLİOĞLU C. ve ERKUT, G. (1991). **Türkiye'nin Sorunları Dizisi 7- Türkiye'de Kentleşme**, İstanbul, Yeni Yüzyıl Kitaplığı.

THORNS, D.C. (2002). **The Transformation of Cities**.

TUNCER, O.C. (1999). **Diyarbakır Evleri**, Diyarbakır, Diyarbakır ByŐehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.

TRKN, A. (2014). **Mülk, Mahal, İnsan İstanbul'da Kentsel Dönüşüm**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

WEBER, M. (1921). **Şehir, Modern Kentin Oluşumu**, İstanbul, Yarın Yayınları, 12.Baskı.

MAKALELER

AKKAR, M. (2006). "Kentsel Dönüşüm zerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye", **Planlama Dergisi**, cilt -, sayı -, ss.29-38.

AYDIN, A.H. ve ÇAMUR, . (2016). "Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Başarılı Dünya rnekleri: Danbara, Solidere, Rio De Janeiro", **KahramanmaraŐ Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, cilt 6, sayı 1, ss.53-68.

BARAN, M. (2017). "Eski Diyarbakır Evleri İklim İlişkisi", **Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Mühendislik Dergisi**, cilt 8, sayı 2 (zel Sayı), ss.423-430.

- ÇATALBAŞ, F. (2016). “Suriçi Bölgesi Kentsel Dönüşüm Projesi ve Diyarbakır Turizmine Katkısı”, **Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 1, sayı 1, ss.47-65.
- DARIN, M. (1998). “The Study of Urban Form in France”, **Urban Morphology**, cilt 2, sayı 2, ss.63-76.
- DİKEN, Ş. (2010). “Diyarbakır “Hangi” Mahle?” , **İdealKent Dergisi**, cilt 1, sayı 2, ss.246-254.
- GAUTHIEZ, B. (2004). “The History of Urban Morphology”, **Urban Morphology-Journal of the International Seminar on Urban Form**, cilt 8, sayı 2, ss.71-89.
- KARAARSLAN, M. (2018). “Diyarbakır Suriçi Bölgesinin Yeniden İnşası ve Hukuksal Boyutu”, **DÜHFD**, cilt 23, sayı 3, ss.335-373.
- KEJANLI, T. ve DİNÇER, İ. (2011). “Diyarbakır Kale Kenti’nde Koruma ve Planlama Sorunları”, **Megaron Dergisi**, cilt 6, sayı 2, ss.95-108.
- KÖSEOĞLU, E. (2009). “Kent Mekanı ve İnsan Faktörü (Urban Space and the Human Factor) (Rob Krier,Christopher Alexander, Amos Rapoport ve Paradigmalar)”, **Yapı Dergisi**, cilt -, sayı -, ss.56-59.
- MARZOT, N. (2002). “The Study of Urban Form in Italy”, **International Seminar on Urban Form**, cilt 6, sayı 2, ss.95-108.
- MCDONALD, S., MALYS, N. ve MALİEN, V. (2009). “Urban Regeneration for Sustainable Communities: A Case Study”, **Technological and Economic Development of Economy**, cilt 15, sayı 1, ss.49-59.
- MOUDON, A. V. (1997). “Urban Morphology As An Emerging Interdisciplinary Field”, **Urban Morphology**, cilt 1, sayı 1, ss.3-10.
- NABİKOĞLU A. ve DALKILIÇ, N. (2015). “Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni bir Bakış”, **Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, cilt -, sayı 15, ss.23-35.

- NABİKOĞLU, A. ve DALKILIÇ, N. (2013). “Diyarbakır Surlarının Günümüzdeki Durumuna Yeni bir Bakış”, **Restorasyon Konservasyon Çalışmaları Dergisi**, cilt -, sayı 15, ss.23-35.
- POLAT, S. ve DOSTOĞLU, N. (2007). “Kentsel Dönüşüm Kavramı Üzerine: Bursa'da Kükürtlü ve Mudanya Örnekleri”, **Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, cilt 12, sayı 1,2, ss.61-76.
- SAKAR, S. ve ÜNLÜ, T. (2019). “Mekânın Biçimlenişi ve Kentsel Karakterin Oluşumu; İzmir (Kemeraltı) Örneği”, **Planlama Tmmob Şehir Plancıları Odası Yayını**, cilt 29, sayı 2, ss.129-146
- SÖKMEN, P. (1987). “Tarihsel Çevre Korumasının Kent Planlaması İçindeki Yeri”, **Türkiye 11. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu Yayını**, cilt -, sayı -, ss.59-68.
- TOHUMEKEN, S., ÇAKIRCA, D. ve VELİOĞLU, İ. (2016). “Geleneksel Bir Diyarbakır Evi – Zinciriye Konağı”, **Bilim ve Gençlik Dergisi, Tunceli Üniversitesi**, cilt 4, sayı 2, ss.73-86.
- YAKUT, M. E. ve CEYLAN, M.A. (2019). “Diyarbakır Suriçi Kentsel Dönüşüm Projesinin Nüfus ve Yerleşmeye Etkilerine Coğrafi Bir Bakış”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research**, cilt 12, sayı 63, ss.386-398.
- YARIŞ, S. (2020). “Geleneksel Türk Evi Mimarisinde Diyarbakır Evlerinin Yeri Üzerine Bir Değerlendirme”. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute**, cilt -, sayı 68, ss.313-340.
- YAYLI, H. (2012). “Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: “İstanbul Örneği””, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, cilt 12, sayı 24, ss.331-355.
- YILMAZ, O.K. (2018). “Gelişmiş Ülkelerde Ekonominin Geliştirilmesine Yönelik Gerçekleştirilen Kentsel Dönüşüm Uygulamaları”, **Uluslararası Toplum**

TEZLER

AKTAN, E.Ö. (2006). “Kent Biçimi-Ulaşım Etkileşimine İlişkin (Tarihsel ve Güncel) Yaklaşımlar ve İstanbul Örneği”, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ARDIÇOĞLU, R. (2019). “Kıyı Dolgusunun Kent Morfolojisine Etkisinin Mekân Dizimi Yöntemiyle İncelenmesi: İstanbul Tophane Bölgesi”, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

BİLGİ, E. (2010). “The Physical Evolution of Historic City of Ankara Between 1839 and 1944: A Morphological Analysis”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), METU Faculty of Architecture, Ankara.

ÇATALBAŞ, F. (2011). “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Mekânsal ve Sosyo-Ekonomik Etkileri: Diyarbakır İli Suriçi Bölgesi Örneği”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Taşınmaz Geliştirme Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÇIRACI, H. (1982). “Türkiye’de Şehirleşme Olayına Bir Şehirsal Büyüme Modeli İle Yaklaşım”, (Yayımlanmış Doktora Tezi) , İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul.

DEMİRSOY, M.S. (2006). “Kentsel Dönüşüm Projelerinin Kent Kimliği Üzerindeki Etkisi (Lübnan-Beyrut-Solidere Kentsel Dönüşüm Projesi Örnek Alan İncelemesi)”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Kentsel Tasarım, İstanbul.

GÜNEL, S.D. (2019). “Kentsel Kimlik Algısının Kullanıcılar Üzerinden Değerlendirilmesi: Diyarbakır Suriçi ve Eski Mardin Kenti Merkezi

Karşılaştırması’’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Diyarbakır.

KARADENİZ, B. (2020). ‘‘Şehir Planlamada Bir Yöntem Olarak Kent Morfolojisi: Görele’’, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

KASIMOĞLU, U. (2010). ‘‘Kentsel Yenileme Uygulamalarının Çeşitli Boyutları ile İrdelenmesi ve Tarlaabaşı Kentsel Yenileme Projesi Örneği’’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Şehir Planlama Programı, İstanbul.

LAÇİN, A. (2012). ‘‘Demokratik Yerinden Yönetim Anlayışı Diyarbakır Sur Belediyesi Örneği’’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Şehir Planlama Programı, İstanbul.

POLAT, S. (2005). ‘‘Mimarlık ve Kentsel Yaşam Kalitesinin Sağlanmasında Dönüşüm Projelerinin Rolü: Bursa- Santral Garaj Bölgesi Örneği’’, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa.

SİS, M. (1993). ‘‘Eski Diyarbakır Sur İçi Konutlarında İklimin Tasarıma Etkisi Üzerine Bir Araştırma’’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Diyarbakır.

TAŞDELEN, D. (2020). ‘‘Çatışma Sonrası Yeniden Yapılanma Perspektifinden Kültürel Miras Alanları: Diyarbakır Suriçi Örneği’’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Kentsel Dönüşüm ve Planlama Programı, İstanbul.

USLU, A. (2007). ‘‘Diyarbakır İlinin Kentsel Dönüşüm Analizinin Uzaktan Algılanmış Görüntüler Kullanılarak Yapılması’’, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Anabilim Dalı, Kocaeli.

YİĞİT, G. (2011). “Kentsel Yenileme ve İstanbul: Tarlabası Örneği”, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Bilim Dalı, İstanbul.

DİĞER KAYNAKLAR

BİLSEL, C. (2018). “Kent Mekânlarının Yeniden Üretiminde Kentsel Morfoloji ve Kent Mimarlığı Yaklaşımı: Paris Örneği”, “DeğişKent” Değişen Kent, Mekân ve Biçim Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, ss. 35-56.

BİRLİK, S. (2004). “Kimlik-Değişim-Tasarım: Trabzon Örneği, Değişimde Kentsel Tasarım- Kentsel Tasarımda Değişim”, 15. Uluslararası Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, MSGSÜ Matbaası.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Diyarbakır İli Sur İlçesi Bilgi Notu, 2022.

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü Kentsel Tasarım Daire Başkanlığı, Ali Paşa Mahallesi Kentsel Tasarım Projesi, BHA İmar Planlama Danışmanlık, 2017.

ÇUBUK, M. (1987). “Tarihi Kent Dokusunda İmar Müdahalesi: Kastamonu Örneği”, Türkiye 11. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu Yayını, ss.69-85.

Değişimde Kentsel Tasarım- Kentsel Tasarımda Değişim, 15. Uluslararası Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, MSGSÜ Matbaası, 2004.

DEMİREL, A.E. ve TUFAN, A. (2021). “Sokak Morfolojisine Eleştirel Bir Bakış: Sokağın Müphem Hikâyelerinin Haritalanması”, 3.Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Ankara.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (DBB). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı 2006-2009, Diyarbakır, 2006.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (DBB). Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı 2020-2024. Diyarbakır, 2020.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi (DBB). Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Kültürel Peyzajı Alan Yönetimi, Diyarbakır, 2014.

Diyarbakır İl Özel İdaresi İmar ve Kentsel İyileştirme Daire Başkanlığı, Diyarbakır İli Sur İlçesi Suriçi Bölgesi Kentsel Tasarım Projesi Restorasyon Raporu, 2015.

Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Suriçi Bölgesi, Kentsel Sit Alanında Kalan Hançepek Meydanı ve Çevresine Yönelik Sur (Diyarbakır) Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı Değişikliği Açıklama Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020.

Diyarbakır Sur İlçe Belediyesi. Diyarbakır Suriçi Kentsel Sit Koruma Amaçlı İmar Planı Uygulama Hükümleri, Diyarbakır, 2012.

Diyarbakır Valiliği ve GAP. “Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi”, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları-3, 1. Baskı, Diyarbakır, 2011.

Diyarbakır Valiliği, Diyarbakır Kültür Envanteri (Merkez) II, T.C. Diyarbakır Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü.

ERDÖNMEZ, E. (2014). “Kamusal Alan ve Toplum”, Esenler Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, ISBN: 978-605-9917-00-1, İstanbul, İlbey Matbaası.

HASGÜL, E. ve TURGUT E. (2018). “Toplumsal Bellek ve Esnek Mekân Çözümlmeleri: Yer-Tasarım-Bellek İlişkisi”, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu.

KAHRAMAN, H. (2000). “Kentsel Dokular”, Yayın No:23, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Kentleşme ve Sosyal Politikalar, Esenler Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, ISBN: 978-605-86087-7-1, İstanbul, İlbey Matbaası, 2014.

KONUK, G. (2004). “Çağdaş Gelişim Çerçevesinde Kentsel Tasarımın Farklılaşan Rolü, Değişimde Kentsel Tasarım- Kentsel Tasarımda Değişim”, 15. Uluslararası Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, MSGSÜ Matbaası.

KUTLAY, E. ve KARADOĞAN, S. (2021). “Kent Gezini Deneyimi: Kentsel Algı Elemanı Olarak Kent Dokusunda Üçüncü Boyut”, 3.Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Ankara.

KÜÇÜKOĞLU, H. ve AKTUĞLU, E.Ö. (2021). “Sosyo-Mekansal Parametre Olarak Kentsel Omurgalar”, 3.Kentsel Morfoloji Sempozyumu, Ankara.

ÖZAYDIN, G. (2004). “İstanbul Örnekleri Üzerinden Kentsel Tasarım Projelerinde “Yer”in Anlamı”, Değişimde Kentsel Tasarım- Kentsel Tasarımda Değişim, 15. Uluslararası Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, MSGSÜ Matbaası.

POLAT, E. (2004). “Değişen Dünyada Kentsel Tasarım & Planlama Süreçleri Açısından Yarımın Kentine Yönelik Çıkarımlar”, Değişimde Kentsel Tasarım- Kentsel Tasarımda Değişim, 15. Uluslararası Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, MSGSÜ Matbaası.

ŞENSOY, S., vd. (2000). “Türkiye İklimi”, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara, Türkiye. (Mesut DEMİRCAN, Yusuf ULUPINAR, İzzet BALTA)

ŞİŞMAN, A. ve KİBAROĞLU, D. (2009). “Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları”, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, 11-15 Mayıs 2009, Ankara.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1995). “Yerleşme ve Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, DPT:2408-ÖİK: 469 sayılı raporu, DPT yayınları.

Türkiye 11. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu. (1987). “Tarihi Kentlerde Planlama/ Düzenleme Sorunları”, Edirne, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Edirne Belediyesi, Mimar Sinan Üniversitesi Rektörlüğü, Dünya Şehircilik Günü Daimi Komitesi ve Trakya Üniversitesi.

Türkiye’de Kentleşme Süreci Ve Kırsal Alan Sorunları Kolokyumu, Dünya Şehircilik Günü Kolokyumları-2, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayını, 1985.

ULU, A. ve KARAKOÇ, İ. (2004). “İnsana Yabancılaşan Kent Sokaklarının Geçmişle Gelecek Arasındaki Yeni Kimlik Arayışı”, Değişimde Kentsel Tasarım- Kentsel Tasarımda Değişim, 15. Uluslararası Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, MSGSÜ Matbaası.

YILDIRIM, S. ve GÜNEY, D. (2008). “İstanbul- Uygarlıklar Beşiği Kent Belleği/ Mekânsal Süreklilikler”, Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü İstanbul Şehircilik Atölyesi –İŞAT, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL-1 https://wblog.wiki/tr/Elevated_railway#wiki-8, (Erişim Tarihi: 10.10.2021)

URL-2 <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2021)

URL-3 <https://diyarbakir.ktb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 18.11.2021)

- URL-4 <https://www.diyarbakir.bel.tr/>, (Erişim Tarihi: 18.11.2021)
- URL-5 <https://www.google.com.tr/intl/tr/earth/>, (Erişim Tarihi: 19.02.2022)
- URL-6 <https://diyarbakir.meb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 20.03.2022)
- URL-7 <https://diyarbakir.ktb.gov.tr/TR-56882/tarihce.html>, (Erişim Tarihi: 21.05.2022)
- URL-8 <https://yandex.com.tr/harita/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2022)
- URL-9 <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/kulturenvanteri/ali-pasa-camisi>, (Erişim Tarihi: 23.05.2022)
- URL-10 <https://csb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 18.06.2022)
- URL-11 <https://mgm.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 18.06.2022)
- URL-12 <https://tdth.afad.gov.tr/TDTH/main.xhtml>, (Erişim Tarihi: 25.06.2022)
- URL-13 <https://www.e-sehir.com/turkiye-haritasi/diyarbakir-deprem-fay-hatti-riskharitasi.html>, (Erişim Tarihi: 25.06.2022)
- URL- 14 <https://www.neoldu.com/diyarbakir-surlari-hakkinda-bilgi-33950h.htm>, (Erişim Tarihi: 25.06.2022)
- URL- 15 <https://www.tuik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 26.06.2022)

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Bınevş Heja BİLEN

ÖĞRENİM DURUMU

Lisans: 2019, Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama

Yükseklisans: 2022, İstanbul Aydın Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Kentsel Yenileme Programı